

Harp Tarihi Dergisi

FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
FATİH INSTITUTE OF MILITARY HISTORY

Sayı / Issue: 4
Aralık / December 2021

Turkish Journal of Military History

BASKI / PRINTED BY

MSÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü / TNDU Printing and Publishing Office

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Millî Savunma Üniversitesi

Telefon / Phone:

0 212 398 01 00 (3188-3197)

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü

E-posta / E-mail:

htd.dergi@msu.edu.tr

Yenilevent / İSTANBUL
TÜRKİYE

Web:

www.msu.edu.tr

**MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ DERGİSİ**

**TURKISH NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
FATİH INSTITUTE
OF MILITARY HISTORY
TURKISH JOURNAL OF MILITARY HISTORY**

Yıl / Year: 2021 • Sayı / Issue: 4 • ISSN 2757-5950
Ulusal Hakemli Dergi / National Peer-Reviewed Journal

**Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü
adına Sahibi ve Sorumlusu**

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Prof.)

**Owner on behalf of Fatih Institute
of Military History**

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Prof.)

Teknik Editör / Technical Editor

Perihan KARADEMİR

İngilizce Editörü / English Language Editor

Ahmet TAŞDEMİR

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ

Prof. Dr. Uğur DEMİR

Dr. Oğuz YARLIGAŞ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Milli Savunma Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Barış BORLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN (29 Mayıs Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü yayını olan Harp Tarihi Dergisi yılda iki kez haziran ve aralık aylarında yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım veya tezler eser sahiplerine aittir. Milli Savunma Üniversitesi ve Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Turkish Journal of Military History is a national peer-reviewed journal and published biannually in june and december. The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Turkish National Defence University or of Fatih Institute of Military History.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŐAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut UYAR (Akdeniz Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (MEF Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih YEŐİL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Edward J. ERICKSON (Akdeniz Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. Virginia AKSAN (McMaster University)
Prof. Dr. Pal FODOR (Hungarian Academy of Sciences)
Prof. Dr. Erkan GÖKSU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Assoc. Prof. Gabor AGOSTON (Georgetown University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / ARBITRATION BOARD

Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)
Dr. Kemal EKER (Milli Savunma Üniversitesi)
Dr. Özgür KÖRPE (Milli Savunma Üniversitesi)
Dr. Selim ERDOĞAN
Dr. Fatih TETİK

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Bir Yenilginin Askerî Hikâyesi: 1877-78 Osmanlı Rus Savaşının Osmanlı Cephesi The Military History of a Defeat: Ottoman Front of the 1877-1878 Ottoman Russian War Mesut UYAR.....	1
Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Bedel-i Nakdî Uygulamaları Paid-Military Services and Practices in Ottoman Army during the First World War İsmail KANDİL - Mevlüt KARAGÖZ.....	39
Kuleli Askerî Lisesi Künye Defteri'ne Göre Millî Mücadele Dönemi'nde Okula Kayıtlı Öğrencilerin Sosyo-Demografik Panoraması (1921-1923) Socio-Demographic Panorama of Students Enrolled in the School During the Turkish War of Independence Period, According to the Kuleli Military High School Registry Book (1921-1923) Fatih ÖZDEMİR.....	75
1963-1974 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Rumların Türklere Karşı Saldırıları Soykırım Olarak Değerlendirilebilir Mi? Can the Greek Attacks on the Turks in Cyprus between 1963-1974 be Considered Genocide? Oğuz YUCEL.....	103
Makale Çevirisi / Translation Article	
Kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na: Osmanlı Harita Encümeni (1909 – 1919) La Commission Cartographique Ottomane, De Sa Création à La Première Guerre Mondiale (1909-1919) Ségolène DÉBARRE.....	131

Bir Yenilginin Askerî Hikâyesi: 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Osmanlı Cephesi

The Military History of a Defeat: Ottoman Front of the 1877-
1878 Ottoman Russian War

Mesut UYAR*

Öz

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın askerî safahatı ülkemizde bilinmemektedir. Başta Plevne olmak üzere zaferlere odaklanan anlatım tarzı yüzünden çoğunluk birbirinden bağımsız iki cephede savaşıldığı ve başından sonuna büyük felâketlerin yaşandığından bile haberdar değildir. Bu nedenle bu makalede yaşanan stratejik, operatif ve taktik komuta sorunlarına vurgu yapılarak savaşın askerî bir özeti verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Osmanlı Ordusu, Rus Ordusu, Balkanlar, Güney Kafkasya, Anadolu, Strateji, Komuta.

Abstract

The military narrative of the 1877-78 Ottoman-Russian War is not known in Turkey. Due to the emphasis on episodic victories, chiefly the defence of Plevna, most people simply do not know that the war had been fought in two independent fronts and plagued with a series of disasters from the beginning till the end. For this reason, this article provides a concise summary of the military story of the war putting emphasis on strategy, operational and tactical command problems.

---

* Prof. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi İktisadi, İdari, Sosyal Bilimler Fakültesi, e posta: mesut.uyar@antalya.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-0673-7604.

Geliş Tarihi /Received: 13/09/2021.

Kabul Tarihi /Accepted: 18/11/2021.

Key Words: War, Ottoman Army, Russian Army, Balkans, South Caucasus, Anatolia, Strategy, Command.

Ucuz ve yaygın gazeteler sayesinde Batılı ülkelerde halkın her sabah heyecanla takip ettiği ve bu yüzden döneminde “kahvaltı savaşı (*breakfast war*)” diye anılan¹ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında savaş esnasında ve sonrasında askerî gözlemciler, gazeteciler ve savaş gazileri tarafından İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusça çok sayıda kitap yazılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise II. Abdülhamid’in uyguladığı etkin sansür sonucu 2. Meşrutiyet dönemine kadar ciddi bir yayın faaliyeti olmamış² ve savaşın askerî safahatı Plevne dışında büyük ölçüde unutulmuştur³. Savaşın diplomatik ve insani boyutu iyi kötü hatırlansa da Ali Fuad Erden⁴ ve İbrahim Halil Sedes’in⁵ kütüphane raflarında bile zor bulunan kitapları dışında Türkçe’de savaşın askerî boyutu konusunda derli toplu sağlıklı bilgi bulmak pek mümkün değildir. En temel muharebeler, kişiler ve hatta kronolojide bile yapılan hatalar ansiklopedileri bile etkileyecek derecede yaygındır. Amacım bir makalenin kısıtlı hacmi içinde uğranılan askerî yenilginin nasıl meydana geldiğini fazla yorum katmadan özetleyerek sunmaktır. Mümkün olduğunca savaş esnasında her iki tarafta muharebelerde önemli görevlerde bulunmuş komutanların isimleri, birliklerin kuvveti ve özelliklerini belirterek savaşı ete kemiğe büründürümeye çalıştım. Savaş Balkanlar ve Kafkaslar olmak üzere iki ayrı cephede birbirinden büyük

---

¹ Rupert Furneaux, *The Breakfast War*, New York 1958, s. 7.

² Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, haz. Rasim Süerdem, Ankara 1997, s. vii, 1.

³ İstisnaî olarak II. Abdülhamid döneminde Osmanlı savaş gazilerince yurtdışında dört kitap bastırılmıştır. Bunlar: Amédée Le Faure, *Cour martiale du Séraskérat: procès de Suleiman Pacha, avec portrait et cartes*, Paris 1880. (Kitabın kapağında yazar Irak kökenli bir Fransız göçükse de asıl yazarı Süleyman Hüsnü Paşa’dır). Muzaffar Pacha, Talat, *Défense de Plevna, d’après les documents officiels et privés, réunis sous la direction du Muchir Ghazi Osman pacha*, Paris: L. Baudin 1889; İzzet Fuad Pacha, *Les occasions perdues...: étude stratégique et critique sur la campagne Turco-Russe de 1877-1878*, Paris 1900; Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler: Bin İkiyüz Doksan dört Tarih-i Hicriyesinde Vuku Bulan Rusya Muharebesinden Bahistir*, Kahire 1321 (1903).

⁴ Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, c. 1, Kitabhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1326; Ali Fuad, *Osmanlı-Rus Seferi: Şıbka ve Plevne Muharebatı*, c. 2, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1327; Ali Fuad, *Osmanlı-Rus Seferi: Üçüncü Plevne ve Plevne’nin Sükûtu*, c. 3, Dersaadet 1327.

⁵ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 12, İstanbul 1935-1955.

ölçüde bağımsız bir şekilde cereyan ettiği için ben de coğrafi bölümlenmeyi benimsedim.

Rusya uzun süreden beri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş hazırlığı yapmaktaydı. Kırım Savaşı esnasında yaşanan askerî felâketler ve Sivastopol savunması dışında ordunun çok kötü bir performans göstermesi Rusya'da Savaş Bakanı General Kont Dimitri Alekseyeviç Miliutin'in adıyla anılan geniş kapsamlı reformların başlatılmasına yol açmıştı. Prusya'nın sırasıyla Danimarka, Avusturya-Macaristan ve Fransa karşısında kazandığı zaferler manzumesi Rus askerî reformlarına daha da hız kazandırdı⁶. 1856 Paris Antlaşması'nın kurduğu uluslararası denge sonucunda doğrudan doğruya Osmanlı'ya karşı askerî faaliyetlerde bulunamasa da başta Sırbistan olmak üzere Balkan devletleri ve Osmanlı egemenliğindeki Slav halklarına askerî yardım ve destek sağlamakta ve onları kışkırtmaktaydı. Zira savaşa giden süreci başlatan 1875'te Bosna-Hersek'te başlayan Sırp isyanları ve bunların devamı olarak Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması ancak Rusya'nın desteği ile mümkün olabilmişti⁷.

Sırbistan, Osmanlı'ya karşı taarruza geçtiğinde, 700'ü subay olmak üzere 4.000 Rus gönüllüsünün de katıldığı 130.000 kişilik ordunun başında, "Taşkent Aslanı" ünvanı ile meşhur Rus General Mikhail Çerniayev bulunmaktaydı. Fakat Rusya'nın ve dönemin gözlemcilerin tahmin ve beklentilerinin aksine Ruslarca komuta edilen Sırp Ordusu, dört grup haline girdiği Osmanlı topraklarında birbiri ardına ağır yenilgilere uğrayarak geri püskürtüldü. Osmanlı istilasını ise Rusya, İngiltere ve Fransa'nın zamanında yaptığı diplomatik müdahale durdurdu⁸.

---

⁶ Miliutin reformları konusunda bkz. Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, Bloomington 2000, s. 6-50; John S. Bushnell, "Miliutin and the Balkan War: Military Reform vs. Military Performance", *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, ed. Ben Eklof, John Bushnell, Larissa Zakharova, Bloomington 1994, s. 144-156.

⁷ H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, London: William Mackenzie 1878, s. 205-212; Rupert Furneaux, *The Breakfast Wars*, 14-15; Bosna-Hersek isyanı ve isyanın bastırılmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, 1'inci ve 2'inci kısım, İstanbul 1946.

⁸ David Mackenzie, *The Lion of Tashkent: The Career of General M. G. Cherniayev*, Athens 1974,

Sırlara karşı kazanılan zafer Osmanlı ordusunun kendine güvenini arttırırken Rusya'yı da askerî müdahaleye zorladı. Rus Genelkurmayı kağıt üstünde bile olsa Osmanlı'ya karşı savaş hazırlığını çoktan tamamlamıştı. Dönemin askerî modası çerçevesinde General Nikolay Obruçev, Prusya ekolüne uygun kesin sonuç yerlerine ve stratejik hedeflere hızlı hareket ve manevrayla ulaşmayı içeren bir harekât planı hazırlamıştı. Bu plana göre Osmanlı kale ve tahkimatlı bölgelerinin etrafından dolaşarak ve asıl Osmanlı yığınaklarına çatmadan Hans von Diebitsch'in 1829'da yaptığı⁹ gibi doğrudan Edirne'ye gidilecekti. Planlamacılar İstanbul Boğazı'na bile ulaşılabilceği umudunu taşımaktaydı. Bu sayede hem Batılı güçlerin olası diplomatik veya askerî müdahalesinin önüne geçilecekti hem de savaşın insan kaybı ve mali masrafı asgari düzeyde tutulabilecekti¹⁰.

Rus Genelkurmayı kesin sonucun sadece Balkan cephesinde alınacağı saplantısına sahip olmasının yanı sıra Sırbistan yenilgisi de zaten kaçınılmaz bir şekilde Balkan ağırlıklı bir harekât planı hazırlamaya sürüklemişti. Dolayısıyla Kafkas cephesine ancak askerî niteliği düşük ve sayı yönünden de zayıf bir ordu tahsis edilebildi. Oysa geçmiş deneyimler ve mevcut istihbarat bilgileri gerçekçi ve önyargıdan uzak bir şekilde değerlendirilmiş olsaydı, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'nun arzu edilen kesin zaferin en kolay temin edileceği cephe olduğu anlaşılırdı. Herşeyden önce bölgede Osmanlı savunmasının tutunabileceği kale ve tahkimatlı bölgeler az, eski ve birbirinden kopuktu. Geleneksel olarak Osmanlı ordusunun en kötü birlikleri ve komutanları bu bölgeye tahsis edildiği gibi sadakatleri şüpheli ve askerî kabiliyetleri tartışmalı aşiret savaşçıları bu cephenin belkemiğini teşkil etmekteydi. Ulaşım imkânlarının kısıtlı olmasının yanı sıra bölgenin tarım potansiyeli barış zamanında bile kendini güçlkle yettiğinden orduların neredeyse

---

s. 118-166; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 213-223.

⁹ F. R. Chesney, *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829 with a View of the Present State of Affairs in the East*, Londra 1854, s. 240-250; Helmuth von Moltke, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, çev. Lucie D. Gordon, London 1854, s. 370-418.

¹⁰ Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, s. 52-53; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, New York 1879, s. 144-145.

her şeyi dışarıdan taşıması gerekmekteydi. Rus Genelkurmayı'nın bu değerlendirme hatası Osmanlı'yı büyük bir felâketten kurtarmıştır¹¹.

Yapılan bu değerlendirmeler ve planlamaların ışığında Çar II. Aleksandr, 1 Kasım 1876'da kısmi seferberlik ilân ederek yaklaşık 250.000 ihtiyat askerini göreve çağırdı. 7 Ocak 1877'de Güney Rus Ordusu Komutanı Grand Dük Nikola Nikolayeviç emrine verilen dört kolordu Prut nehri kenarındaki sefer görev yerlerinde yığınaklamasını tamamladı. Askerî hazırlıkların tamamlanmasının verdiği güvenle Rus diplomatlar Osmanlı'dan talep ettikleri tavizleri iyice arttırdılar. Pazarlıklar devam ederken ardarda ilân edilen kısmi seferberlik kararlarıyla teşkil edilen üç yeni kolordu daha mevcutlarını tamamlayarak cepheye intikal etti. Osmanlı'nın beklenildiği gibi ağır Rus taleplerini reddetmesiyle Rusya 12 Nisan'da savaş ilân etti. Romanya Prensiği ile imzalanan anlaşma çerçevesinde Rus birlikleri ciddi bir sorun yaşamadan Haziran ayı başında Tuna nehri kenarındaki yığınak bölgelerine intikallerini tamamladılar¹².

Rusya çoktan seferberliğini tamamlamış ve hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Romanya içinde intikal ve yığınaklanmasını icra ederken II. Abdülhamid ve danışmanları halâ Rus tehdidine karşı nasıl hareket edileceğine karar vermemişti. Geçmiş tecrübeler Tuna'nın kuzey yakasının elde tutulmasının önemini ortaya koymuştu. Ayrıca Rusların geçmişte yaptıkları gibi imparatorluk savunmasının bel kemiğini teşkil eden Vidin, Rusçuk, Silistire ve Varna

---

¹¹ Dönemin gözlemcileri ve bazı modern yazarların iddialarının aksine Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki üstünlüğü Rus Ordusu'nun Doğu Anadolu'daki ilerleyişini etkilememiştir. Daha fazla sayıda ve daha iyi birlikler tahsis edilseydi başta Trabzon olmak üzere limanları ele geçirmek de sorun olmayacaktı. Osmanlı Donanması'nın savaş performansı bunu doğrulamaktadır.

¹² H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 252-256, 274-285, 330-336; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 139-140, 147-151; Osmanlı yöneticilerinden bir kısmının savaş istediği ve padişahı teşvik ettikleri savaşın paflak vermesinde önemli rolleri olduğu unutulmaması gereken bir faktördür; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 1, İstanbul 1935, s. 44-55; Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1-7; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 211-220, 285-286; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul (Tarihsiz), s. 83-91.

(bu dört kale döneminde Kale-i Erbaa adıyla bilinmekteydi)¹³ kalelerine çatmadan aralarından geçip doğrudan Balkan geçitleri vasıtasıyla Edirne'yi hedef alabileceği gazete köşelerinde bile tartışılmaktaydı. Bütün bu verilere ve uzun tartışmalara rağmen II. Abdülhamid sonunda asırlardan beri uygulanan savunma stratejisine sadık kalmaya karar verdi¹⁴.

Mareşal Abdülkerim Nadir (yaygın bilinen adıyla Abdi) Paşa komutasındaki Osmanlı Tuna ordusunun asıl kısmını Vidin (Mareşal Osman Nuri Paşa komutasında 50 taburdan kurulu Tuna Garb ordusu), Rusçuk (Mareşal Şair Eşref Paşa komutasında 32 tabur), Silistire (Korgeneral Selami Paşa komutasında 38 Tabur) ve Varna (Mısırlı Prens Hasan Paşa komutasında 17 tabur) kalelerine dağıtıldı. Kalan 59 taburdan teşkil edilen Tuna Şark ordusu Mareşal Ahmet Eyüb Paşa komutasında Şumnu ve civarında konuşlandı. Abdi Paşa da bu orduyla beraber bulunmaktaydı. Plana göre Şumnu'daki bu ordu hem kaleleri gerektiğinde takviye edecek hem de ikinci savunma hattını teşkil edecekti. Birlikler yığınak bölgelerine giderken son anda Balkan Kolordusu adı altında Sofya (Korgeneral Adil Paşa) ve İslimiye (Korgeneral Selim Paşa)'de çift konumlu 21 taburluk bir birlik kuruldu. Bu kolordu güya başta Şıpka olmak üzere güney geçitlerini kapayacak bir nevi üçüncü savunma hattını teşkil edecekti. Benzeri şekilde son anda toplama taburlarla Korgeneral Hasan Hayri Paşa komutasında teşkil edilen tümen (13 tabur) Niğbolu savunması için görevlendirildi. Osmanlı yüksek komuta heyeti basiretsiz davranarak sanki yeteri kadar muharebe gücü varmış gibi İşkodra (28 tabur), Hersek (50 tabur), Niş (50 tabur), Yenipazar (27 tabur), Bosna (25 tabur), Yanya (19 tabur) ve Girit (14 tabur)'te hudut ve iç güvenlik görevleri icra eden taburları cephelere sevk etmeyip yerlerinde bıraktı. Kafkas cephesine ise sadece 87 tabur tahsis edilebilmiş ve ancak 74'ü cepheye ulaşabilmişti¹⁵. Böylelikle her yeri

---

¹³ Dönemin Batılı gözlemcileri Osmanlı isimlendirmesinden farklı olarak dört kale veya dörtgen (quadilateral) olarak Rusçuk, Şumnu, Silistire ve Varna'yı kastetmişlerdir. H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 729-732.

¹⁴ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 1, s. 67-75; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 2, İstanbul 1936, s. 10-12, 15-17; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara 1993, s. 51-54; Mahmud Celeleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 294-299.

¹⁵ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 2, s. 13-15, 22-34; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 398-401; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 51-54.

korumak için ordu o kadar dağıtılmıştı ki aslında hiçbir yeri koruyamayacak kadar zayıflatılmış oldu. Savunma stratejisinin birlikleri ülke genelinde aşırı dağıtılmasının dışında en önemli sorunu savunmanın statik algılanıp tamamen mevzilere gömülme şeklinde uygulanmasıdır. Bu algılamaya yüzünden kale ve müstahkem mevki garnizonlarının birbirilerini destekleme kabiliyeti sınırlı kaldığı gibi etraflarından dolaşacak Rus birliklerine reaksiyon gösterme şansı da bulunmuyordu.

Osmanlı savunma stratejisi, Karadeniz ve Tuna'daki mutlak donanma üstünlüğünden faydalanmak yerine donanma ve nehir filosunu riskten uzak statik bir savunma anlayışı içinde konuşlandırıldı ve görevlendirildi. Bu anlayış Romanya'da yığınaklamasını tamamlayan ama nehir geçiş birlik ve teçhizatının gelmesini bekleyen Ruslara büyük bir imkân sağladı. Boş bir şekilde beklemek yerine nehir filosunu etkisiz hale getirme kararı alındı. Amiral Mehmet Arif Paşa¹⁶ komutasındaki Osmanlı Tuna Nehir Filosu'nun vurucu gücünü beş zırhlı, dört monitör ve üç gambot teşkil etmekteydi. Gemilerin eski ve mürettebatının eğitimsiz olmasına rağmen akılcı ve cesurca kullanılmak kaydıyla Rusların nehir geçiş harekâtını durduramasa bile kısıtlayıp ciddi zayıflık verecek bir güçtü. Ama uygulamada verilen emirlerin yanısıra Lütficelil zırhlısının batırılmasıyla Rus topçusunun ateş gücünden gereksiz bir endişeye kapılarak gemiler kaleler ve korunaklı limanlara dağıtıldı. Rusların iptidai torpidobotlarla cesurca düzenlediği saldırılar sonucu Seyfi isimli zırhlının batırılması ve bazı gemilerin hasar alması üzerine iyice korkan Osmanlı amiral ve kaptanları tamamen kendilerini limanlara hapsedip dışarı çıkamaz hale geldiler. Böylelikle Ruslar fazla gayret sarf etmeden nehir geçişine yönelik en önemli tehdidi ortadan kaldırmış oldu. Korgeneral Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı Karadeniz filosu da karşılarında bir Rus tehdidi olmamasına rağmen Tuna filosu gibi savaş boyunca abluka da dâhil olmak üzere kayda değer bir etkinlikte bulunmadı. Kafkas sahilindeki küçük limanların bombardımana tabi tutulması ile Sohumkale ve Oçamçıra çıkarmaları dışında Ruslar limanlarının güvenliği ve amfibi harekâta maruz kalma

---

¹⁶ Tuna Filo komutanlığı sık sık değiştirilmiştir. Sırasıyla Albay Tayyar, Mehmet Arif Paşa, Dilaver Paşa, tekrar Mehmet Arif Paşa, Hacı Vesim Paşa ve son olarak Kayserili Ahmet Paşa bu göreve atanmıştır. Saim Besbelli, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi: Deniz Harekâtı*, c. 3, Ankara 1980, s. 31-32.

endşesi yaşamadı. Buraların güvenliği için ayrılan birlikler savaşın ilerleyen safhalarında rahatlıkla asıl cephelerin takviyesinde kullanılabilirdi¹⁷.

Uzun süren bir hazırlık, keşif ve aldatma faaliyetlerinden sonra 16'ıncı Rus Kolordusu Komutanı Korgeneral Zimmermann 22 Haziran'da Galatz'da Tuna'yı geçip Dobruca'nın istilasına başladı. Silistire Kolordusu'na bağlı Dobruca Tümeni Komutanı Tuğgeneral Ali Rıza Paşa emrindeki 8 piyade taburu ve 2 süvari alayını tabur tabur bütün sorumluluk bölgesine dağıttığından ciddi bir direniş gösteremedi. 27 Haziran'da Rus Güney Ordusu'nun asıl kısmı Rusçuk ve Niğbolu kaleleri arasındaki Zıştovi bölgesinden nehir geçiş harekâtını icra etmeye başladı. Bölgedeki zayıf Osmanlı örtme birlikleri kolaylıkla püskürtüldü. Bölge ihtiyat komutanı Tuğgeneral Ahmet Hamdi Paşa emrindeki tugayı bütün halinde değil de parçalayarak kullandığından Rus ilerleyişini durduramadı. Aynı gün Zıştovi kasabası ve hâkim arazi ele geçirildi. 2 Temmuz'da köprü inşası tamamlandı ve Rus birlikleri kitleler halinde Bulgaristan içlerine akmaya başladı. Osmanlı kale garnizonları çaresizlik içinde gelişmeleri izlerken Grand Dük Nikola çarın talimatları doğrultusunda tarihi bir hataya imza atarak harekât planında temelden değişiklikler yapmaya başladı. Orjinal plana göre ordunun asıl kısmı ile doğrudan Edirne istikametinde ilerleyip tali kuvvetlerle yan emniyetini sağlamak yerine orduyu ikiye ayırıp bir grup ile Rusçuk ve Şumnu diğeri ile Niğbolu ve Plevne istikametinde hareket ederek önemli kale ve müstahkem mevkiileri fethetmeye karar verdi. Güneye yönelik ileri harekât ile Balkan geçitleri ve ilerisine ulaşma hedefi ise bir keşif harekâtına dönüştürdü. Tümgeneral Yosif Gurko komutasında toplama birliklerden kurulu süvari ağırlıklı bir tümen bununla görevlendirildi. Grand Dük Nikola bu değişiklikleri yaparak savaşın kısa sürede

---

¹⁷ Saim Besbelli, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi: Deniz Harekâtı*, s. 20, 31-37, 40-48, 50-53; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 1, s. 129-133; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 2, s. 18-21; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 6, s. 59-64; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 376-378, 391-395, 405-406; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 27-28; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 152-156.

sonlandırma şansını da bilinçsiz bir şekilde tamamen ortadan kaldırmış oldu¹⁸.

Osmanlı cephe komutanları ve İstanbul'daki yüksek komuta heyeti uzun bekleyiş sonrasında aniden ve umulmadık bir şekilde başlayan Rus nehir geçiş ve ileri harekâtı ile tam bir panik içine girmişti. Bölgedeki Müslüman halkın Kazaklar ve Bulgar milislerinin saldırıları karşısında güneye doğru kaçmaya başlaması paniği daha da arttırdı. İstanbul'dan birbiriyle uyumsuz ve yalanlayan emirler yağarken Abdi Paşa kararsızlık içinde 3 Temmuz'da Tuna Şark Ordusu'nun yarısını Ahmet Eyüp Paşa komutasında Rusçuk istikametinde ileri harekete geçirdi. Ancak Rus yığınak bölgesine ulaşmadan Gülçeşme bölgesindeki süvari çatışması sonrasında tekrar evhama kapılarak 11 Temmuz'da Şumnu'ya geri çekilme emri verdi. Cephe komutanının kararsızlığı zincirleme bir şekilde herkesi etkilediğinden birlikler oldukları yerde kendi güvenlikleri dışında hiçbir şey yapmadan çaresizlik içinde gelişmeleri izlemekle yetinmekteydi¹⁹.

General Gurko, 3 Temmuz'da köprüden geçerek ileri harekâta başladı. Kısa bir çatışma sonrasında 7 Temmuz'da Tırnova'yı ele geçirdi. Dört gün boyunca keşif yaparak balkan geçitlerinin nasıl savunulduğu ve Osmanlı birliklerinin özelliklerini öğrendi. Bu sırada 8'inci Kolordu ileri unsurları Tırnova'ya ulaştı. Osmanlı savunması kuzeyden gelecek bir tehdiye göre tertiplenmiş güneye karşı herhangi tedbir almamıştı. Bunu fark eden Gurko, zayıf bir şekilde savunulan, dar ve pek kullanılamayan bir yolla ulaşılan Hainköy geçidinden güneye geçip güneyden ana geçit Şıpk'a'ya saldırılmayı planladı. 8'inci Kolordu birlikleri de Gurko'nun

---

¹⁸ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, İstanbul 1937, s. 18-57; Epauchin [Nikolay Epanchin], *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, çev. H. Havelock, Kegan Paul, Trench, Trübner Co., London 1900, s. 3-8; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 379-381, 385-390, 458-476; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 75, 92-107; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 28-31; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 156-162; Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, s. 55-58.

¹⁹ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 52-53, 68-81; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.111-114; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 37-41; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 389-393.

Şıpka'ya saldırı tarihi olarak tespit ettiği 17 Temmuz'da kuzeyden bu saldırıya destek verecekti. Rus birlikleri 14 Temmuz'da Hainköy geçidinden savunmayı gafil avlayarak dağ hattını aşmayı başardı. Elena geçidini savunan Osmanlı garnizonun gönülsüz bir şekilde aynı gün yandan icra ettiği karşı taarruz kolaylıkla püskürtüldü²⁰. Gurko dağın güney eteklerinde karşılaştığı direniş yüzünden oyalandı. Şıpka geçidine 17 Temmuz'da değil bir gün sonra ulaşabildi. Ovada ve dağ geçitlerinde bozguna uğrayan taburların da katılmasıyla 11 taburluk güce ulaşan Şıpka savunma kuvvetinin başında Tuğgeneral Rasim Paşa ve Tuğgeneral Mehmet Hulusi Paşa bulunmaktaydı. Bu moralsiz ve toplama birlik acele ile savunmaya hazırlanırken Rus 8'inci Kolordu birlikleri gelişmelerden habersiz planlanan kuzeyden taarruzu icra etti ama başarısızlığa uğradılar. Benzeri şekilde Gurko'nun 18 Temmuz'da güneyden tek başına kalkıştığı taarruz da geri püskürtüldü. 19 Temmuz günü kuzeyden ve güneyden koordineli bir taarruza başlanıldığında geçidi savunanların dağ yollarından kaçtığı anlaşıldı. Böylelikle Gurko 16 gün içinde yaklaşık 50 kilometre intikal edip muhtelif Osmanlı birliklerini gafil avlayarak üç dağ geçidini (Şıpka, Travna ve Hainköy) ve Tırnova'yı ele geçirip büyük bir başarıya imza atmış oldu²¹.

General Gurko'nun başarıları bölgedeki Osmanlı birliklerinde ve Müslüman halkda büyük bir paniğe neden olurken Abdi Paşa nihayet harekete geçerek Vidin'de boş boş bekleyen Osman Paşa'nın Tuna Garb Ordusu'na Rusların yan ve gerilerine saldırı emri verdi. Balkan Kolordusu'nun komutanları görevden alınarak yerlerine Sofya'da Korgeneral Mehmet Paşa İslimiye'de ise Mareşal Rauf Paşa²² atandı. Ayrıca Karadağ'daki askerî harekât sona erdirilerek Mareşal Süleyman

---

²⁰ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 57-63,101-108; Epauchin [Nikolay Epanchin], *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 20-70; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s.107-111, 138-142; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 476-478, 481-486; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 163-169.

²¹ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 108-136; Epauchin [Nikolay Epanchin], *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 71-127; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 143-154; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 486-499; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 169-174, 182-184.

²² Rauf Paşa aslında 2 Temmuz'da bu göreve atanmış Tırnova yenilgisi sonrasında göreve başlamıştı.

Hüsnü Paşa komutasındaki 50 taburun Şıpka'ya sevk edilmesi kararlaştırıldı. Gemilerle 19 Temmuz'da Enez'e taşınan Süleyman Paşa ve birliği ancak 28 Temmuz'da muharebe bölgesine ulaşabilecekti. Bu arada Abdi Paşa'nın savaşı idaresinden rahatsız olan II. Abdülhamid orduya çeki düzen vermesi ve Abdi Paşa yardımcı olması için Redif Paşa ve Mehmet Namık Paşa'yı Şumnu'ya gönderdi. Çoktan emekli olması gereken iki ihtiyar paşanın bir işe yaramayacağı kısa sürede ortaya çıkınca her üçü de görevden alındığı gibi Redif Paşa ve Abdi Paşa divanı harbe verildi. II. Abdülhamid, 21 Temmuz'da Mehmet Ali Paşa'yı yeni cephe komutanı olarak atadı²³.

Osmanlı tarafında bunlar yaşanırken 9'uncu Kolordu Komutanı Korgeneral Baron Nikolay Kridener (bazı kaynaklarda soyadı Krüdener şeklinde geçmektedir) tadil edilmiş plana göre batıya doğru ilerleyerek 13 Temmuz'da Niğbolu önüne geldi. Uzun bir bombardıman sonrasında 15 Temmuz'da ilk saldırı gerçekleştirildi. Cesaretini yitiren 7.000 mevcutlu Osmanlı garnizonu geceleyin icra edilen başarısız bir huruç harekâtı sonrasında daha fazla direnmeden ertesi gün teslim oldu²⁴. Kolay zafer Kridener'in emniyet tedbirlerine aldırış etmeden rahat hareket etmesine yol açtı. Dolayısıyla Grand Dük Nikola Plevne'nin ele geçirilmesi emrini verdiğinde fazla düşünmeden General Schilder-Schuldener'i üç piyade alayı ve takviyeli bir süvari alayından oluşan bir kuvvetle görevlendirdi²⁵.

Aslında bütün bölgeyi akınlarla kasıp kavuran Rus süvarileri 8 Temmuz'da Plevne'ye girmiş ama kasabanın stratejik önemini

---

²³ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 81-120; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, İstanbul 1937, s. 80-86; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 135-138, 154-155, 172-173; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 502-504, 734-736; Abdi Paşa'ya atfedilen suçlar ve paşanın savunması için bkz. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 436-444; Ayrıca bkz. İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, s. 126-141.

²⁴ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, s. 12-34; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 114-132; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 478-480; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 185-188.

²⁵ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, s. 52-58; Epauhin [Nikolay Epanchin], *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 20-70; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 189-190.

anlamadıkları için kısa bir süre sonra terk etmişlerdi. Son gelişmeler ışığında Plevne'nin kazandığı önemi fark eden Abdi Paşa komutanlığı boyunca verdiği belki de tek cesurca kararlar Atıf Paşa komutasında takviyeli bir piyade alayını Plevne'ye sevk etmişti. Bu arada ordusunun yarısını geride bırakıp 19 piyade taburu, 6 süvari bölüğü ve 54 top ile Vidin'den hareket eden Osman Paşa kendisine verilen ucu açık emrin gereğini Plevne'de uygulamaya karar vermişti²⁶. Askerlerine dinlenme fırsatı tanımadan mümkün olan en yüksek hızla intikal ederek Ruslardan bir gün önce 18 Temmuz'da Plevne'ye girmeyi başardı. Buradaki birliği emrine alıp halkı da seferber ederek en kritik yaklaşıma istikametinden başlayarak şehrin tahkimatına başladı²⁷.

Schilder-Schuldener aşırı güven içinde süvarilerini yan emniyet ve Plevne'nin ötesinin keşfi için görevlendirerek körlemesine Plevne'ye doğru intikale başladı. Oysa Osmanlı harp esirleri ve bazı Rus keşif kolları Vidin'den büyük bir birliğin bölgeye gelmekte olduğunu rapor etmişlerdi. Rus ilerleyişi 19 Temmuz öğleden sonra Plevne yakınlarında Osmanlı örtme birlikleri ve topçu ateşleri ile durduruldu. Bu gelişme sonrasında bile karşısındaki kuvvetin gücünü öğrenmeye gerek görmeyen Schilder-Schuldener ertesi gün üç koldan cephe taarruzuna kalkıştı. Kanatlarda kısmi başarılar kazanılsa da merkezde tam bir başarısızlık yaşandı. Osman Paşa zamanında başlattığı karşı taarruzlarla Rus girmelerini bertaraf edip ağır zayıat verdirdi. Beklenmedik yenilgi ve

---

²⁶ Osman Paşa aslında Vidin'de boş durmamış askerî harekâtın başından itibaren Ruslara yandan saldırmak için Abdi Paşa'ya ve İstanbul'a muhtelif teklifler sunmuş ama teklifleri kabul edilmemişti; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, London 1895, s. 118-120; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, London 1897, s. 99-100; Talat, *Plevne Savunması*, haz. Talat Yalazan, Ankara 1997, s. 2-9; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebât ve Gayret Kıyametten Bir Alâmet*, haz. Seyfullah Esin, İstanbul 1979, s. 38-40; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, s. 35-52; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 155-156, 158-159.

²⁷ Talat, *Plevne Savunması*, s. 9-10; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 101-113; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebât ve Gayret Kıyametten Bir Alâmet*, s. 40-41; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, s. 61-62; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 156-157.

verilen 2850 zayıat sonrasında Schilder-Schuldener geri çekilme emri vermek zorunda kaldı²⁸.

Yenilgiyi duyan Baron Kridener telaşlı bir şekilde 4'üncü ve 11'inci Kolordulardan takviye birlik olarak Plevne'ye saldırma kararını aldı. Ancak bölgeye intikal edip keşif yaptıktan sonra tereddüte düştü. Ruslar keşif yaparken Osman Paşa Plevne'nin dışarıyla bağlantısını sağlamada kritik öneme haiz Lofça'yı baskın tarzında bir taktik akımla Ruslardan geri aldı. Grand Dük Nikola'nın acil netice alınmasını isteyen, emri gelince onun gazabından korkan Kridener gerekli hazırlıkları yapmadan 30 Temmuz'da taarruzu başlattı. Kanatlardaki süvari birlikleri Osmanlı savunmasının bazı kesimlerde tahkimatı tamamlayamadığını tespit etmişti. Zaten güneyden gerçekleşen taarruzlar ağır zayıata rağmen başarı göstermiş ve iki tabya düşmüştü. Ancak Kridener başlangıçta verdiği emre sadık kalarak savunmanın odak noktası Griviça bölgesine (Baştabya ve Kanlı tabya) siklet merkezi ile taarruz fikrinden vazgeçmedi. Muhasara topları olmadığı için mevcut sahra toplarının ateşleri mevzideki Osmanlı piyadesini fazla etkilemedi. Büyük gruplar içinde dalgalar halinde taarruz eden Rus piyadesi savunmanın yoğun ve isabetli atışları karşısında ağır zayıat vererek bozguna uğradı. Bu esnada aktif savunma uygulayan Osmanlı birlikleri Rus girmelerini bertaraf etmeye başladı. Kridener ihtiyatı başarı kazanan birlikleri değil başarısızlığı takviye etmek için kullanarak yenilgiyi perçinledi. Kridener'in geri çekilme emri vermesine gerek kalmadan birlikler geride 7.400 zayıat bırakarak dağınık bir şekilde kaçmaya başladı. Osman Paşa kuvvetli süvarisi olmadığı için başarıdan faydalanıp Rusları takip edemedi²⁹.

---

²⁸ Talat, *Plevne Savunması*, s. 9-10; s. 10-12; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 130-133, 146-163; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 121-137; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, s. 59-61, 63-75; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, s. 41-43; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 566-570; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 160-170; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 190-192.

²⁹ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 6, s. 1-58; Talat, *Plevne Savunması*, s. 13-25; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 181-207; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at*

Grand Dük Nikola aldığı yaraların kızgınlığı içindeki bir boğanın düşüncesizliği içinde ordusunu Gurko'nun başarısından istifade ederek asıl sonuç istikametinde kullanacağına Plevne'ye yöneltti. Rus askerleri ve Bulgar halkı büyük bir telaş ve korkuya kapılmıştı. Çar yeni bir seferberlik ilan edip kendi saray muhafız birlikleri de dâhil olmak üzere bulabildiği bütün birlikleri Balkanlara sevk ederken, Rus diplomatları ve generalleri de Rumenler üzerinde baskı tesis ederek onları savaşa aktif olarak katılmaya zorluyordu. Ancak bu yeni takviyelerin savaş bölgesine ulaşması zaman alacağından Güney Rus ordusunun beklemekten başka yapabileceği fazla bir şey yoktu. Yaklaşık üç yüz kilometrelik bir yarım daire şeklindeki alanın içinde dört büyük yığınaklamaya (Plevne, Lom, Rusçuk ve Dobruca) dağılmış olan ordu aslında kendi yarattığı bir kapanın içine düşmüştü. Yığınak bölgeleri arası ve yollar zayıf süvari birlikleri ve Bulgar milislerle örtüldüğünden her yandan gelecek saldırılara açıktı³⁰.

Osmanlı ordusu, beklenmedik bir şekilde Plevne sayesinde stratejik bir avantaj kazanmıştı. Yeni cephe komutanı Mehmet Ali Paşa 21 Temmuz'da görevi teslim almış, Süleyman Paşa Karadağ seferinin muzaffer taburları ile 28 Temmuz'da Şıpka'da harekete hazır vaziyetteydi. Plevne tek başına Rus ordusunun önemli bir kısmını üzerine çektiği gibi Rusçuk ve Varna kaleleri de kayda değer bir kuvveti meşgul ediyordu. Her ne kadar uğranılan bir dizi yenilgi ve yaşanan panik sonrasında moraller düşmüş ve kayda değer sayıda asker zayi olmuş veya firar etmişse de müteadit seferberliklerle oluşturulan yeni taburlar ve iç güvenlik görevlerinden geri çekilen birlikler İstanbul'a akmaya başlamıştı. Şimdi gereken Rus ordusunun zafiyetlerinden istifade ederek ona ağır darbeler vurup barışa zorlamaktı³¹.

Plevna and Erzeroum 1877-78, s. 166-178; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebât ve Gayret Kıyametten Bir Alâmet*, s. 43-47; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 572-587; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 218-250; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 55-66; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 192-201.

³⁰ H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 589-604; Rupert Furneaux, *The Breakfast War*, s. 78-88; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 202-205.

³¹ H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 179-183.

Sultan II. Abdülhamid de dâhil olmak üzere Osmanlı komuta heyetinin savaş sanatından anlamaması, askerî bilgi yetersizliği, basiretsizliği, komuta anarşisi, komutanlar arasında yaşanan yoğun güç mücadelesi ve herşeyden önce kendilerine ve komuta ettikleri askerlere güven duymamaları sonucu var olan fırsatlar kullanılmadı. Mehmet Ali Paşa komutayı devraldıktan sonra padişahın kendi emrindeki birlik komutanlarıyla haberleşmesini ve doğrudan emir vermesini engelleyemedi. Ana ast birlik komutanları onun emir ve talimatlarını dikkate almıyordu. Gerçekte bir cephe komutanından ziyade Şumnu-Lom bölgesindeki birliklerin komutanıydı. Üstelik ast birlik komutanlarıyla uyum sağlayamadı ve onların potansiyelinden istifade edemedi. Süleyman Paşa açıkça İstanbul'daki mütteliklerini kullanarak onun aleyhinde kulis yapıyordu. Daha da kötüsü kararlı bir şekilde davranıp hiç değilse doğrudan emrindeki birliklerle Ruslara saldıracığına uzun bir süre yeniden teşkilatlanma ile zaman kaybetti. Padişahın baskısıyla harekete geçtiğinde ise Rus örtme birliklerini hedef alan risksiz küçük taarruzlarla yetindi. II. Abdülhamid nihayetinde daha fazla tahammül edemiyerek Mehmet Ali Paşa'yı 2 Ekim'de görevden aldı. Yaklaşık iki ay süren cephe komutanlığı esnasında Mehmet Ali Paşa'nın tek başarısı Rusçuk ve Varna'nın da yardımıyla üç Rus kolordusunu (8'inci, 12'inci ve 13'üncü Kolordular) iyi kötü tespit etmek oldu³².

Şıpka karşısında mevzilenen Süleyman Paşa da Karadağ'da gösterdiği enerjik tutum ve kararlı liderliğin aksine hızlı hareket edip Rusların zafiyetinden istifade edemedi. Ana astı olan Rauf Paşa ile yaşadığı sorunlar yüzünden 30 Temmuz'da Eski Zağra'da eline geçen fırsatı değerlendirip Gurko'yu imha edemedi. Gurko yenilmesine rağmen fazla zayıat vermeden iki Osmanlı birliği arasından sıyrılarak geçitlere çekilmeyi başardı³³. Süleyman Paşa geçitlere taarruz için hazırlık süresini

---

³² İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 9, İstanbul 1950, s. 75-220; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 173-175, 180-181, 204-218, 307-344; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 735-756; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 44-50, 54-55, 70-92; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 415-424; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 215-223.

³³ Epauchin [Nikolay Epanchin], *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 143-289; Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, London 1879, s. 19-27, 31-32, 40-42; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 511-515; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 184-203; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 177-182.

gereksiz yere üç haftaya uzatıp düşmana ilave hazırlık imkânı verdi. 21 Ağustos'ta cepheden Şıpka'yı hedefleyen taarruzu başladığında Gurko'dan savunmanın sorumluluğunu devralan General Nikolay Stoletov komutasındaki Rus birlikleri bu süre içinde çoktan tahkimatı tamamlamış ve takviye almıştı. Süleyman Paşa daha zayıf tutulan geçitler ve mevziler yerine en kuvvetli savunulan kesime oldukça zorlu bir araziden altı gün boyunca taarruz etti. Zaman zaman düşman cephesinin yarılmasına ramak kalmasına karşın gelen takviyelerle Rus savunması bütünlüğünü korumayı bildi. Sonuçta Balkan kolordusu mevcudunun dörtte birini (yaklaşık 6700 kişi) zayı ettikten sonra taarruzu durdurmak zorunda kaldı³⁴. Bu aşamada Süleyman Paşa'nın yapacağı en doğru hareket Balkan geçitlerini kuvvetli bir örtme birliği ile tespit edip asıl unsurlarıyla Mehmet Ali Paşa'nın emrine girmesi ve kuzeyden Rus yanlarına taarruz etmesiydi. Ancak kendisinden kıdemsiz Mehmet Ali Paşa'nın cephe komutanı olmasını hazmedemediği ve kendi başına zafer kazanmak istediği için Şıpka'nın önünde çakılı kaldı. İmparatorluğun en iyi taburlarını boşu boşuna Rus mevzileri önünde harcamaya devam etti. Başarısızlığı ayan beyan ortada olmasına rağmen adam yokluğundan ve İstanbul'daki müttefikleri sayesinde Mehmet Ali Paşa'nın yerine cephe komutanlığına atanmayı başardı³⁵.

Mehmet Ali Paşa ve Süleyman Paşa kendi ikballeri ve karşılarındaki Rus birliklerine odaklanarak stratejik resmi ve kaçan fırsatları göremezken Plevne'de Osman Paşa statik bir şekilde mevzi gerisinde beklemeyip aktif savunma anlayışı ile taktik akınlara ve baskınlar düzenleyerek Rus komuta heyetinin dikkatini üzerinde tutmayı başarmaktaydı. Başta II. Aleksandr olmak üzere Rus generalleri bu kez işi şansa bırakmak niyetinde değildi. Romanya, Rus baskısına daha fazla dayanamayarak takviyeli bir kolorduyu Plevne için tahsis etmişti. İlave birlik ve muhasara topçularının bölgeye sevki ile mevcut dört kolorduya

---

³⁴ Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, s. 36, 42-43, 48-51, 57-77; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 252-302; Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, s. 64-66; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 207-215.

³⁵ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 9, s. 1-74; Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, s. 45-46, 82-107; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 631-656; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 425-433; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askeri Düşünceler*, s. 54-55, 73, 78-79; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 303-307.

çıktı. Uzun keşif ve karargâh çalışmaları sonucunda kapsamlı bir harekât planı hazırlandı. Önce Plevne'nin dışarıyla bağlantılarının koparılması gerekiyordu. Bu amaçla Prens Aleksandr İmeretinski komutasındaki 27.000 asker ve 98 toptan kurulu Rus tümeni Rifat Paşa komutasında 8.000 asker ve 6 topun savunduğu Lofça'ya uzun bir hazırlık sonrasında 1 Eylül'de saldırdı. Yoğun topçu hazırlık atışına rağmen savunmanın bütünlüğü bozulmadı. Fakat uğradığı ağır zayıyata rağmen Rus piyadesi üç istikametten taarruzlarına devam ederek Lofça'yı 3 Eylül'de ele geçirdi. Savunmanın bir kısmı başarılı bir huruçla kurtularak Plevne'ye sığınmayı başardı³⁶.

Lofça'nın düşmesi ile Plevne'yi besleyen ana ikmal yolu kopmuş oldu. Taarruz planına göre 172 top dört gün boyunca Plevne'yi dövecekti. Bu hazırlık sonrasında Rumen Prensi Karol komutasında asıl taarruz Griviça bölgesini hedef alırken, merkezde hedef Ömer Bey tabyası, Prens İmeritinski ve General Mikhail Skobelev ise sol kanatta Krişin tabyaya taarruz edecekti. 84.000 asker ve 424 top hazırlık mevzilerine girdikten sonra 7 Eylül'de topçu hazırlık atışları başladı. Bazı gecikmeler ve aksaklıklar sonrasında 11 Eylül'de üç kanattan taarruzlar başladı. Savunmada ise 30.000 asker ve 72 top yer almaktaydı³⁷.

Rus ve Romen birlikleri Osmanlı savunma hattına yaklaştığında hayret içinde topçu atışlarının sadece dış mevzileri etkilediğini Osmanlı savunmasının sapa sağlam kaldığını gördüler. Büyük kitlelerle dalgalar halinde taarruz eden düşman piyadesi savunmaya mükemmel hedefler teşkil etmekteydi. Bütün bu taktik ve teknik başarısızlıklarına rağmen

---

³⁶ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 10, İstanbul 1951, s. 9-72; Talat, *Plevne Savunması*, s. 26-42; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 205-213; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 223-225; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, s. 50-52; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 657-666; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 345-358; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 225-232.

³⁷ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 10, s. 73-119; Talat, *Plevne Savunması*, s. 43-50; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 234-240; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 220-227; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 666-674; Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 359-369; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 233-240.

sayısal ve ateş üstünlüğü sayesinde bazı dış mevzi ve tabyalar düştü. Ancak Osman Paşa yerinde karşı taarruzlarla Kanlı tabya hariç girmeleri bertaraf edebildi. Uğranılan ağır zayıyata ve başarısızlığa rağmen Rus komuta heyeti inatla aynı yerlerden cephe taarruzlarına devam etti. 15 Eylül'de taarruz resmen sona erdirildiğinde Rus ve Romen birlikleri tamamen dağılmıştı. Bazıları onlarca kilometre geriye kaçmış asker ve birlikler toparlamak bir haftadan fazla zaman aldı. Osman Paşa savunma esnasında Rusların zafiyetlerinde büyük ölçüde istifade etse de süvarisizlikten takip harekâtına yine girişemedi³⁸.

Son Rus taarruzu, modern esaslara göre tahkim edilmiş, etkin ateş desteğine ve iyi komutanlara sahip bir müstahkem mevkiye eski usul taarruz etmenin ne kadar pahalı ve başarız olacağını gösterdiği için Ruslar bir daha Plevne'ye saldırmayı göze alamadı. Tek çare muhasara çemberlerini iyice sıkılaştırıp Plevne garnizonunu açlığa mahkûm ederek teslimine zorlamaktı. Bu amaçla Sivastopol savunmasının meşhur istihkâm subayı General Eduard Todleben göreve çağrılarak Plevne muhasarasının tek sorumlusu olarak tayin edildi. Mehmet Ali Paşa ve halefi Süleyman Paşa'nın ataleti sayesinde 24 Eylül'de Orhaniye yolu da kesilerek tecrit tamamlandı. Bu aşamada Ruslar için akılcı tercih tecrit için yetecek bir birliği geride bırakıp orjinal plana uygun bir şekilde Balkan geçitlerinden geçerek Edirne'ye yürümekti. Ancak gururları zedelenen ve gözleri başka bir şey görmeyen çar ve komutanları mevcudu 200.000'i aşan muhasara ordusuyla Plevne önünde beklemeye devam ettiler³⁹.

Başkomutanlık görevi teslim alan Süleyman Paşa yeni konumundan ilk defa savaşın stratejik resmini görebildi. Bir an önce harekete geçip Plevne'nin yarattığı ama gitgide daralan fırsat penceresi kullanılmalıydı. Bunu yapabilmesi için Lom nehri kenarına yığılmış eski

---

³⁸ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 10, s. 119-193; Talat, *Plevne Savunması*, s. 50-69; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 240-273; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 227-243; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, s. 52-57; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 675-685; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 369-413; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 240-257.

³⁹ William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 305-317; Rupert Furneaux, *The Breakfast War*, s. 150-151, 160-164, 179-182; Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, s. 112-113; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 686-714; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 262-263.

Tuna Şark Ordusu'nun gücü tek başına yeterli değildi. Şıpka'daki eski birliğin ve Orhaniye'de yeni teşkil edilen bölge komutanlığının desteğini alarak ortak bir plan çerçevesinde hareket etmeleri gerekliydi. Oysa eski düşmanı Rauf Paşa yeni Balkan Kolordusu komutanıydı ve eskisiden Süleyman Paşa'nın yaptığı gibi Şumnu'dan gelen emirlere aldırmıyordu. Altını oyarak yerine geçtiği Mehmet Ali Paşa padişah tarafından affedilip Orhaniye Bölge Komutanlığı'na atanmıştı. Süleyman Paşa'yla beraber hareket etmeyeceği açıktı. Daha da kötüsü ise Rauf Paşa'nın bir süre sonra terfien seraskerlik makamına geçmesiyle Süleyman Paşa'nın İstanbul'daki gücü önemli bir darbe alacaktı. Süleyman Paşa elindeki birliklerle umutsuz bir şekilde Plevne istikametinde mahdut hedefli taarruzlara kalkıştı. Bunlardan bazıları 4 Aralık tarihinde cereyan eden Elena muharebesinde olduğu gibi başarıyla sonuçlansa da arzu edilen büyük zaferler kazanılıp Plevne etrafındaki çember kırılmadı⁴⁰.

Tamamen tecrit olunan Osman Paşa kışın da gelmesiyle zor durumda kalmıştı. Yiyecek kaynakları gün geçtikte azaldığı için askerler ve halk açlıkla mücadele ediyordu. Mevcut ilaç ve tıbbi malzeme yaralılar ve sayıları her gün katlanarak artan hastalarla başa çıkmaya yeterli değildi. Teslim olmak Osman Paşa için bir seçenek olmadığı için elde kalan tek alternatif başarılı bir huruç harekâtı ile hiç değilse garnizonun bir kısmını kurtarmaktı. Ruslara fark ettirmeden gizlice başta Griviça olmak üzere doğu ve güney tabyaları boşaltıldı. Osman Paşa savaşma gücüne sahip 30.000 askerle 9 Aralık gecesi batı yönünde ileri harekete geçti. Sağlanan baskın etkisiyle muhasaranın ilk çemberi aşılrsa da günlerden beri olası huruca karşı hazır bekleyen Rus ihtiyatları hızla Osman Paşa'yı çember içine aldı. Osman Paşa gündüz teslim olmak zorunda kaldı⁴¹.

---

⁴⁰ H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 414-452; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 756-765; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 93-94; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 284-288.

⁴¹ Talat, *Plevne Savunması*, s. 86-119; Rupert Furneaux, *The Breakfast War*, s.146-150, 183-206; William von Herbert, *The Defence of Plevna 1877*, s. 321-399; Charles S. Ryan ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 270-295; Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in*

Ordusunun asıl kısmı artık serbest kalan Rus komuta heyetinin elinde iki alternatif vardı. Birincisi, kışın geçmesini bekleyip baharda Edirne istikametinde harekete geçmek ve bu arada Rusçuk ve Varna gibi direnmeye devam eden kaleleri ele geçirmektir. İkinci alternatif ise kış koşullarına aldırmadan Osmanlı ordusunun toparlanmasına müsaade etmeyip Edirne'ye yürümektir. Çar ve generalleri savaşın başından bu yana ilk defa cüretkâr davranıp ileri hareket kararını verdiler. En büyük güvenceleri sayısal üstünlükleri (yarım milyon Rus askerine karşı muhtelif mevkilere dağılmış 180.000 Osmanlı askeri) ve Osmanlı komuta heyetinin beceriksizliği idi. Sanki Plevne hiç düşmeyecekmiş gibi düşünen Osmanlı komuta heyeti Plevne sonrasında karar bile veremez hale gelmişti. Bu kararsızlık ve anarşi içinde anlaşılan umutlar Rusların bir kış harekâtına cesaret edemeyeceğine bağlanmıştı. Belki de bu yüzden Rus ordusunun nihai hedefinin Edirne üzerinden İstanbul olduğu bilinmesine rağmen Edirne'nin savunulması için pek bir şey yapılmamıştı. Oysa gerekli hazırlıklar yapılmış olsaydı Edirne, ikinci bir Plevne olamasa bile Rus ilerleyişini uzun bir süre durdurabilirdi. Balkanlar geneline dağılmış birliklerin harekete geçirilerek Rusların ilerleyişlerini kıştan da yararlanarak durduracak veya yavaşlatacak şekilde tekrar mevzilenmesi düşünülüp tartışılrsa da uygulanamadı⁴².

Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın da savaşa dâhil olması sistemi tamamen felç etti. Üç kol haline ileri harekâta başlayan Rusların karşısında Şıpkı dışında ciddi bir engel bulunmuyordu. Plevne'den Orhaniye istikametine hareket eden General Gurko komutasındaki ana grup (84 tabur) yol boyunca dağınık bir şekilde savunma icra etmeye çalışan Osmanlı birliklerini kolaylıkla bertaraf ederek 4 Ocak 1878'de

---

1877-1878, s. 147-156; İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, s. 61-78; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 715-728; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 452-486; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 300-316.

⁴² Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, s. 147-156; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 487-490; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 500-509; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 767-772; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 53; Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, s. 74-75; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 321-324.

Sofya'ya girdi.⁴³ Şıpka önündeki kolordunun komutanı Veysel Paşa ise umutsuz bir direnişle düşmana ağır zayıat verdirdikten sonra 8 Ocak'ta teslim oldu⁴⁴. Osmanlı birlikleri emir-komutanın tamamen yitirildiği ve Rusların farklı güzergâhlardan ilerleyişlerinin hızla devam ettiği bu kötü koşullar altında tekrar göreve çağrılan Süleyman Paşa son bir gayretle Şumnu bölgesinden getirdiği taburlarla yerel birlikleri teşkilatlandırarak kurduğu yaklaşık 40.000 mevcutlu kuvvetle Rus ilerleyişini durdurmak için Trayan geçidinden Samakov'a kadar uzanan bölgeyi tutmaya karar verdi. Ancak birlikler kendilerine verilen sorumluluk bölgelerine intikal ederken Veysel Paşa'nın teslim olduğu haberi geldi. Arkadan çevrilme endişesiyle Süleyman Paşa 11 Ocak'ta Filibe'ye çekilme emrini verdi. Fuad Paşa komutasındaki Osmanlı artçısı düşman ilerleyişini yavaşlatsa da emrindeki birlikler geri çekilişte dağılan Süleyman Paşa paniğe kapılarak Edirne'ye çekilmek yerine Filibe'de güneye dönerek Rodop Dağlarına sığınmaya karar verdi. Fuad Paşa da 15-17 Ocak tarihleri arasında Filibe'de son bir direnişte bulunduktan sonra düşmandan sıyrılarak Rodoplara sığındı⁴⁵.

Edirne yolu tamamen açıldığından Rus birlikleri birbirleriyle yarış halinde iki istikametten Edirne'ye akmaya başladı. 19 Ocak'ta Rus süvarisinin Mustafapaşa istasyonuna girdiği haberi gelince Edirne'deki birlikler şehri terk ederek panik halinde kaçtı. Ertesi gün Ruslar hiçbir direnişle karşılaşmadan şehre girerken 22 Ocak'ta piyade birliklerinin yetişişiyle süvariler İstanbul istikametinde ilerleyişe geçti. II.

---

⁴³ Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, s. 135-143; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 490-493; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 772-781; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 325-336.

⁴⁴ Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, s. 75-77; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 797-803; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 494-497; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 347-357; Veysel Paşa, Bosna isyanının bastırılmasında ve savaş esnasında önemli başarılarla imza atmasına rağmen unutulmuş Osmanlı komutanlarından biridir. Kısa hayat hikâyesi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 5, haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 1663.

⁴⁵ H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 496-503; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 782-793, 804-808; Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, s. 110-118; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 339-347.

Abdülhamid, Bayburt'tan getirttiği Ahmet Muhtar Paşa'ya Çatalca'nın Süleyman Paşa'ya da Gelibolu Bolayır hattının savunulması görevlerini verdi. Ancak umutlar artık ordunun değil diplomatların gayretine bağlanmıştı. Fakat beklentilerin aksine 31 Ocak'ta iki taraf arasında ateşkes antlaşması imzalanması Rus birliklerinin ilerleyişini durduramadı. Ancak İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla nihayet 6 Şubat'ta İstanbul'un banliyösü Yeşilköy (Ayastefanos)'de Ruslar durdu⁴⁶.

Balkan cephesinde yaşananların aksine Kafkaslarda Ruslar savaşın ilânının hemen ardından beklemeden hududu geçti. Oysa yukarıda bahsedildiği gibi Rus ve Osmanlı yüksek komuta heyetleri Kafkasları üvey evlat gibi görerek Balkan cephesine göre daha az sayıda ve daha düşük kalitede birlik tahsis etmişti. Üstelik donanma olmadan Karadeniz limanları Batum, Trabzon ve Giresun'u ele geçirmek mümkün olmayacağından mevcut birliklerle Rus tarafının Erzurum ötesine ilerlemesi mümkün gözüküyordu. Peki neden Ruslar beklemediler? Sorunun cevabı bölge halkıyla ilgiliydi. Ermeniler ve Pontus Rumları Rusya'ya büyük sempati beslemekteydi. Kürt aşiretlerin önemli bir kısmı bekle gör yaklaşımı ile kazanan tarafta yer almak istiyordu. Başta Çerkezler olmak üzere Müslüman Kafkas halkları Ruslar karşısında yirmi yıl önce uğradıkları yenilgiler yüzünden Osmanlı'nın askerî performansına göre harekete geçme niyetindeydi. Rus komuta heyeti bir an önce birkaç zafer kazanarak dost ve tarafsızlara güven verip potansiyel düşman halkların gözünü korkutmak istiyordu⁴⁷.

Osmanlı harekât planı savaştan hemen önce o tarihte 4'üncü Ordu kurmay başkanı olan Kırım Savaşı gazisi Macar asıllı Korgeneral Mehmet Feyzi (Kollman) Paşa⁴⁸ tarafından hazırlanmış ve genelkurmay

---

⁴⁶ Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, s. 162-173; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 490, 503-507; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 809-816; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 525-534, 554-561; Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 281-305; F. V. Greene, *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, s. 358-364.

⁴⁷ W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, Cambridge 1953, s. 105-110, 113.

⁴⁸ Ahmed Muhtar Paşa, Feyzi Paşa'yı ihtiyar bunak olarak tasvir edip hiçbir işe yaramadığından yakınırken dönemin Batılı gözlemciler ve yazarlar hakkında övgüler düzmüşlerdir; Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 8, 55; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 309-311; H. M. Hozier, *The Russo-Turkish War*, s. 826.

tarafından onaylanmıştı. Plan Balkanlardakine benzer şekilde hudutta yeralan birinci savunma hattındaki beş kalenin (Batum, Ardahan, Kars, Karakilise [Ağrı] ve Bayezid) ve aralarındaki bölgenin kuvvetli tutulmasını vaaz ediyordu. Düşman burada dudurulup parçalar halinde imha edilecek veya geri püskürtülecekti. Bu hattın yarılması halinde savunma Erzurum merkezli yeniden teşkil edileceği için bu kalede de kuvvetli bir garnizon hazır bulunacaktı. Kalan üç tümen ise hareketli ihtiyat olarak zor duruma düşen kaleleri takviye edecek veya başarıdan faydalanmada kullanılacaktı. Plan aşırı iyimser olduğu gibi hatalı değerlendirme ve varsayımlara dayanmaktaydı. Plan üç temel ve hatalı kabule dayanmaktaydı. Birincisi 100.000 kişilik eğitimli bir ordunun seferber edilebileceği varsayımına göre kuvvet dağılımı yapılmıştı. İkincisi Rusların başlangıçta sadece kaleleri hedef alacağı ve hareketli ihtiyatın ulaşım imkânlarının çok zayıf olduğu Doğu Anadolu'da hızla yer değiştirebileceği ön görülmüştü. Üçüncü ve sonuncu kabul ise merkezi bir emir-komuta altında herkesin görevini layıkıyla yapacağı değerlendirilmişti⁴⁹. Oysa Osmanlı Anadolu Serdarı Ahmet Muhtar Paşa göreve başladığında tam bir enkaz teslim aldığını anladı. Ordunun en iyi 26 taburu Balkan cephesini takviye için sevk edilmişti. Teorik olarak 21'i birinci sınıf olmak üzere 96 tabur seferber edilmesi mümkün iken uygulamada zar zor ve çoğu eksik mevcutlu 74 piyade taburu ve 4 süvari alayı toparlanabildi. Zamanında yiyecek ve mühimmat bütünlemesi yapıp depolanmadığı için kalelerde bile yeteri kadar erzak ve mühimmat yoktu. Ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu düşünülecek olursa bunları savaş esnasında tamamlama olanağı sınırlıydı. Kars dışındaki kalelerin savunma sistemi tamamlanmamış olduğu gibi yapılan kısımları da eski topçu silahlarının özelliklerine karşı hazırlandığından artık çağdışıydı. Ordunun çok az sayıda subayı olduğu gibi olanların çoğunluğu da ikinci sınıf, problemlili ve sürgün olarak buraya gönderilmişti. Üstelik emir-komuta açısından ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Batum kalesi harekât alanında yer almasına rağmen doğrudan İstanbul'a bağlandığı gibi başta Erzurum Valisi Kurt İsmail Hakkı Paşa olmak üzere bazı astları aynı zamanda aşiret lideri veya ayan mensubu olduğundan Ahmet Muhtar Paşa'nın otoritesini tanımıyorlardı. Padişahla doğrudan irtibat halinde

---

⁴⁹ Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, c. 2, Ankara 1985, s. 53-59.

oldukları için beğenmedikleri emirleri kolaylıkla iptal ettirebiliyor veya dikkate almıyorlardı⁵⁰.

Feyzi Paşa planının kabullerinin aksine Rus Genelkurmayı Kafkaslar için de Balkan planına benzer bir şekilde kesin sonuç yerine (Erzurum) hızla ulaşmayı hedefleyen bir plan hazırlamıştı. Ancak planı uygulayacak olan Kafkas Genel Valisi Grand Dük Mikhail Nikolayeviç iyi bir idareci olmasına rağmen askerî konulara vakıf değildi. Askerî danışmanı General Prens Svyatopolk Mirski ise zayıf, bilgisiz ve gayretsiz bir şahsiyetti. Bu yüzden asıl karar verme sorumluluğu cephedeki komutan Mikhail Loris-Melikov'un sırtına binmişti. Loris-Melikov başarılı bir askerdir. Bölgeyi iyi biliyordu. Ancak yaratıcı bir komutan olmadığı gibi kararsız karakteri yüzünden aslında inisiyatifin kendisine verilmesinden hoşnut değildi. Sonuçta harekât başlar başlamaz aşırı atılgan ve iyimser gördüğü planda tadilat yapmaya başladı. İlk tadilat elindeki kuvvetleri bölmesi idi⁵¹.

Hududu geçen Rus Kafkas Ordusu (üç buçuk tümen) üç farklı istikamette (Batum, Ardahan ve Bayezid) ilerlemeye başladı. Mevcut savunma planına zaten güvenmeyen Ahmet Muhtar Paşa kaleleri takviye ettikten sonra emrinde düzenli ordu birliği olarak sadece 9 piyade taburu, 2 süvari alayı ve bir topçu bataryası kaldığından fazla direniş göstermeden Soğanlı dağ bloğuna çekildi. General Fedor Daniloviç Devel komutasındaki Rus asıl grubu taarruzu Ardahan'ı kuşattı. Kısa bir süre sonra takviyelerle gelen Loris-Melikov komutayı devraldı. Kale komutanı Korgeneral Kasap Hüseyin Sabri Paşa'nın korkaklığı ve garnizonunun yarı eğitimli olması ve moralsizliği sayesinde dört günlük kuşatma sonrasında 20 Mayıs'ta kale teslim oldu⁵². Erivan'dan harekete geçen General Arzas Artemyeviç Tergukasov komutasındaki sol kol 24

---

⁵⁰ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 8-13, 23-27, 34-35, 161-162; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 102-105; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 41-46.

⁵¹ W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 111-112, 118.

⁵² Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 72-79; Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 13-19, 41-42, 64-65, 95-106; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 185-204; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 113, 116-119.

Nisan'da Çilli geçidinden zorlanmadan geçerek Bayezid ve Diyadin bölgesine yayılmaya başladı. İki piyade taburu ve dört süvari alayı gücündeki Rus öncüsü 30 Nisan sabahı Bayezid'e ulaştığında kale komutanı Ahmet Bey garnizon ve halkın paniğe kapılması üzerine hiç direniş göstermeden kaçma kararı verdi. Oysa Rus öncüsünün altı hafif süvari topu dışında kaleye ateş edebilecek silahı bulunmamaktaydı. Benzeri şekilde Tergusakov Karakilise istikametinde ilerlediğinde Osmanlı birlikleri hiç direniş göstermeden dağıldı. Karakilise'yi savunmakla görevli Tuğgeneral Mustafa Cavit Paşa dalga dalga büyüyen panik havasının etkisiyle kısa bir direniş sonrasında kasabayı terk ederek kaçtı⁵³.

Batum'u hedef alan Rus sağ kolu ise umulmadık bir direnişle karşılaştı. Kale komutanı Korgeneral Hasan Tahsin Paşa sadece emrindeki askerlerle Ruslara karşı koyamayacağını biliyordu. Arazinin sarp ve ormanlık olmasından istifade ederek gerilla savaşı ile Rusları durdurmayı planlıyordu. Bu amaçla bölgenin savaşı halkları Acara ve Lazlara silah dağıtıp yoğun propaganda ile Ruslara karşı seferber etti. Çoğunlukla yapıldığı gibi düzenli birliklerle gönüllü çeteleri beraber kullanmayı çetelere Batum'a ulaşan iki yolu kapatmaları şeklinde genel bir emir vermekle yetinip kendi teşkilatlanmaları içinde kendi bildikleri şekilde savaşmalarına müsaade etti⁵⁴.

Osmanlı cephesindeki hazırlıklardan habersiz ve aşırı güven içinde ilerleyen General Ivan Dimitriyeviç Oklobjio komutasındaki Rus birlikleri bozuk arazi yüzünden yollara mahkûm olduğu için çetelerin sürek pusularının içine düştü. Üstelik yollar büyük birlik intikaline müsait olmadıkları için bir taraftan pusu ve baskınlarla mücadele ederken diğer taraftan da ağır silah ve ikmal araçlarının geçmesi için yol ve köprü inşası ile uğraşmak zorundaydılar. Sonunda Ruslar Batum dış savunma mevziilerine ulaştıklarında bu mevziileri yaracak güç ve takatleri kalmamıştı. Takviye aldıktan sonra Ruslar 23 Haziran'da yeniden

---

⁵³ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 72-76, 81-82; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 113-116; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 64-67, 70-71.

⁵⁴ W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 123-125; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 85-86.

taarruza kalktılar. Ama bu zaman aralığında Osmanlılar da deniz takviye almış ve her şeyden önemlisi ordunun en başarılı komutanlarından bir olan Lofçalı Derviş Paşa emir komutayı devralmıştı. Derviş Paşa selefının kendisine devrettiği taktik avantajla yetinmeyerek düzenli ordu birliklerini düşman gerilerine sızdırarak çetelerle koordineli bir şekilde cephede tespit ettiği Rus birliklerini geriden vurmaya başladı. Müteakiben başlattığı karşı taarruz başarısız olsa da geri hatların emniyetini sağlayamayan Ruslar, Batum'un etrafındaki mevziilerini terk ederek hızla geri çekildiler⁵⁵.

Batum'da bu gelişmeler yaşanırken Kafkaslarda mültecilerden istifade ile büyük bir isyan çıkarma planı uygulamaya kondu. Osmanlı donanmasının Rus Kafkas sahillerine yönelik deniz bombardımanı ve mahdut hedefli amfibi harekâtı sınırlı ve koordinesiz icra edilmesine rağmen bölge halkında büyük paniğe neden oldu. Grand Dük Mikhail bu panikten etkilenerek devam eden askerî harekâta zarar verecek olmasına rağmen Melikov'un birliklerinin bir kısmını kıyı savunma görevine memur etti. 14 Mayıs'taki zayıf deniz bombardımanı sonrasında Suhumkale bölgesinin panik halinde tahliye edilmesi, Rus sahillerine yapılacak iyi koordine edilmiş tali ve gösteriş taarruzlarının ne kadar büyük bir potansiyeli olduğunu göstermişti. Ancak Osmanlı, denizdeki üstünlüğünü kullanarak yakın tarihte Osmanlı'ya sığınmış olan Çerkes ve diğer Kafkas halklarından mültecileri uygun yerlerde sahile çıkararak geniş çaplı bir isyanı başlatmayı beceremedi. Kendilerine büyük ümit bağlanan mülteci grup liderleri ve din adamları savaş başında verdikleri mübalağalı sözleri yerine getiremediler. İddia ettikleri gibi Kafkaslarda binlerce taraftarları olmadığı ortaya çıktı. Sadece 12 Mayıs'ta 1.000 Abaza mülteci Gudauta'ya 23 Mayıs'ta da 1.500 Çerkes mülteci Soçi yakınlarındaki Adler'e çıkarılabildi. Başta Ahmet Muhtar Paşa olmak üzere önemli komutanların muhalefetine rağmen 22 Mayıs'ta Korgeneral Fazlı Paşa komutasında 10 tabur asker isyana destek vermek için Sohumkale'ye çıkartıldı. Rus yönetiminden rahatsız halklardan gönüllüler hemen bu gruplara ilhak etti. Haziran'ın ortasında dört Redif taburu ve bir topçu bataryasının Oçamçira'ya çıkartılması daha büyük bir saldırı beklentisi içine giren Rus komuta heyetinin daha fazla askeri

---

⁵⁵ Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 87-89, 95-98; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 115, 125-126, 152-154.

bölgeye sevk etmesine neden oldu. 20 Temmuz'da sahile sevk edilen ve mülteci çetelerini temizlemeye çalışan Rus asker sayısı 17.000'e ulaşmıştı. Rus birlikleri Abaza isyanını bastırmak ve Osmanlı birliklerini geri püskürtmek için iki ay uğraşmak ve yüzlerce zayıat vermek zorunda kaldı. Dolayısıyla az miktarda kaynak tahsis edilerek ana harekât bölgesinden kayda değer sayıda Rus askeri sahile çekilmiş ve meşgul edilmiş oldu⁵⁶.

Batum'da uğranılan yenilgi ve Karadeniz sahilinde cereyan eden hadiselerle rağmen Loris-Melikov bir yandan Kars'ın muhasarasını başlatırken diğer taraftan da Tergukasov komutasındaki üçüncü kolun Erzurum istikametinde ilerleyişinin devam etmesi emrini verdi. Korgeneral Ahmet Faik Paşa ve Korgeneral Tatlıoğlu Mehmet Paşa'nın ürkekliği ve pasifliğinden istifade ederek Bayezid ve Karakilise'yi kolaylıkla ele geçiren Tergukasov 11 Haziran'da Eleşkirt vadisine girmişti. Ahmet Muhtar Paşa, Tergukasov'u hem en önemli tehdit olarak teşhis etmişti hem de iyi bir planlamayla imha edebileceğini düşünüyordu. İsmail Hakkı Paşa ve Feyzi Paşa'yı Zivin bölgesinin tahkimat ve savunulmasıyla, Mehmet Paşa'yı Karaderbend-Tahir bölgesinde Tergukasov'u karşılaması emrini verdi. Ahmet Faik Paşa'yı da Bayezid istikametinde harekete geçmesi konusunda zorlayarak onu Rusların geri irtibatlarını koparmakla görevlendirdi. 16 Haziran sabahı Tergukasov, Tahir'deki Osmanlı savunmasına saldırdı. Pozisyon üstünlüğüne rağmen birliklerin yarı eğitilmiş olması, aşiret savaşçıların en ufak sıkıntıda dağılması ve muharebenin en kritik anında Tatlıoğlu Mehmet Paşa'nın şehit düşmesi yüzünden savunma bozuldu. Tergukasov başarıdan faydalanacağına aynı bölgede kalmaya karar verdi⁵⁷.

Ahmet Muhtar Paşa dağılan birlikleri toparlayıp Erzurum'dan getirdiği takviyelerle 21 Haziran'da Tergukasov'un aceleyle teşkil ettiği

---

⁵⁶ W.E.D. Allen, Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 114-115, 120-121, 126-131, 154-157; Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, s. 311-313, 374-377; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 89-94, 98-99; Saim Besbelli, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi: Deniz Harekâtı*, s. 41-45.

⁵⁷ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatının Cildi Sanisi*, s. 55, 77, 82-84; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 67-68, 71-72, 81-85, 104-106; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 133-136.

savunma hattına taarruz etti. Stratejik konulardaki başarısını muharebe meydanında gösteremeyen Ahmet Muhtar Paşa birliklerinin koordineli bir şekilde taarruz etmesini sağlayamadığı için başarılı olamadı. Bu esnada Tergukasov'a yardımcı olmak için Loris-Melikov 25 Haziran'da 24.000 kişilik bir birlikle Zivin'deki Osmanlı savunmasına taarruz etti. Savunmadaki birliklerinin birbirine destek vermemesine ve topçu ateşlerinin zayıf olmasına rağmen Ruslar savunma hattını yaramadı. Verdiği zayıflar ve Osmanlı'nın pozisyon üstünlüğünden endişeye kapılan Loris-Melikov geri çekilme emri verdi. Düşmanla iş birliği yapan binlerce Osmanlı Ermenisi de güvenlik endişesine kapılarak Tergukasov'un peşine takılarak kaçtı. Bu Rus geri çekilmesi esnasında Balkan cephesinde yaşananlara benzer bir şekilde hiçbir Osmanlı birliği takip harekâtı icra edip düşmana zayıflar verilmeye çalışmadı⁵⁸.

Ahmet Muhtar Paşa, genç, iyi eğitilmiş, yaratıcı ve cesur bir komutandı. Ancak nitelik ve nicelikçe kuvvetli bir karargâhı olmadığı (cephe karargâhında görevli subay sayısı on civarındaydı) ve emir komuta birliği tesis edilmediği için Ahmet Muhtar Paşa yaratıcı fikir ve planları uygulamaya geçiremedi. Bölgesel dengeler nedeniyle bazı bölge ve şehirlere ancak o bölgenin ileri gelenlerinin uygun bulunduğu komutanlar atanabiliyordu. Her tümen komutanı bir derebeyi gibi davranıp kendi tümeni ve sorumluluk sahasını bağımsız bir şekilde idare etmeye kalkışıp, salt kendi birlik çıkarlarına öncelik verdiği için bütünlük içinde ve koordineli hareket etmek mümkün değildi. Hoşlanmadıkları emirleri yapmıyorlardı. Durum o kadar kötüydü ki Ahmet Muhtar Paşa açıkça kabiliyetsiz ve korkak olan astlarını yerine atayacağı personeli olmadığı için görevden alamıyor veya cezalandıramıyordu⁵⁹.

Kurt İsmail Hakkı Paşa bu tarz paşaların en kötü örneğidir. İsmail Hakkı Paşa, cahil, çıkarıcı, tembel ve rüşvetçiydi. Ama hem İstanbul'da kuvvetli müttelikleri vardı hem de aşiret reisi olduğu için Ahmet Muhtar

---

⁵⁸ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 56-61, 79-80, 85-92; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 261-305; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 138-150; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 106-121.

⁵⁹ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 83,122-123, 136, 149, 226-227.

Paşa'nın onun üzerinde otoritesi ve cezalandırma yetkisi bulunmuyordu. Önce Tergukasov'u takip etme görevi verilmişti. Tergukasov'un ciddi bir zayıflık vermeden kaçmasına müsaade etti. Sonra Bayezid muhasarasını yürütmekle görevlendirildi. 10 Temmuz'da Tergukasov'un gelip kuşatmayı yarıp garnizonu kurtarmasına müsaade etti. Kısacası görevden alınmak için uzun bir başarısızlıklar listesi olmasına rağmen görevinde kalmayı başardı⁶⁰.

Bütün olumsuzluklara rağmen Ahmet Muhtar Paşa yaklaşmakta olan Rus taarruzlarına karşı Alacadağ silsilesinde yeni bir savunma hattı tesis etmeyi başardı. Eğitimli ve gayretli subay eksikliği nedeniyle çoğu zaman bizzat kendisi birlikleri ve hatta tek tek topları mevzilendirmek zorunda kaldı. Loris-Melikov'u zor durumda bırakıp ana cepheden kuvvet kaydırmaya zorlamak için oldukça parlak bir tali şaşırtma taarruzu planı hazırlanmıştı. Ağrı Dağı bölgesindeki Rus mevziilerine yapılacak taarruz sonrasında Ruslar ya Ağrı'ya takviye gönderecekler ya da bölgeyi terk etmek zorunda kalacaklardı. Mecburen bu görev İsmail Hakkı Paşa'ya verildi. İsmail Hakkı Paşa'nın müttefik aşiretleri bölge arazisini iyi bildiği için başlangıçta Rusları hazırlıksız yakalamayı bildiler. 4 Ağustos'ta Osmanlı birlikleri ve Kürt aşiret savaşçıları Diyadin'den hareket edip Zor geçidini aşarak Rusya içlerine girdi. Bölge halkı büyük bir paniğe kapılıp kaçmaya başlarken Tergukasov İğdır ovasına sıkışıp kaldı. Ancak İsmail Hakkı Paşa son darbeyi indirmek yerine zayıflık göz alamadığı için hâkim arazide beklemeyi tercih etti. Üstelik Ahmet Muhtar Paşa'nın Rusların Yahniler ve Alagöz taarruzu öncesinde yaptığı yardım çağrısına da aldırmış etmeden beklemesini sürdürdü. Sonuç olarak İsmail Hakkı Paşa Ağrı'da iyi bir fırsatı elinden kaçırdığı gibi müteakiben zor duruma düşen Ahmet Muhtar Paşa'nın yardımına gitmeyerek de Rusların başarısına katkıda bulundu⁶¹.

---

⁶⁰ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 55, 94, 116-125; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 377-387, 391-398, 429-433; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 112, 147-150,163; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 119-123.

⁶¹ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 166-167, 173, 184; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 446-449; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 123-126; W.E.D. Allen, Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 158-163.

İsmail Hakkı Paşa'nın kısıtlı başarısı Rus ihtiyatının bir kısmını Ağrı'ya çekmişti. Bu yüzden zayıflayan Loris-Melikov'un 18 Ağustos'ta Yahniler bölgesini hedef alan mahdut hedefli taarruzu başarıyla geri püskürtülmüştü. Ama Ahmet Muhtar Paşa da diğer Osmanlı birliklerinden beklediği takviye ve yardım alamamıştı. Aşiret savaşçıları cephenin ağır koşulları ve yaklaşan kış nedenleriyle gruplar halinde firar etmeye başlamışlardı. Her geçen gün durum daha da kötüye gittiği için Ahmet Muhtar Paşa Rus taarruzunu beklemek yerine harekete geçmeye karar verdi. Cüretkâr ama mahdut hedefli taarruzlarla Rusları kızdırıp savunma hattının en güçlü kesimine çekmeyi başardı. 25 Ağustos Kızıltepe ve 2 Ekim Yahniler muharebelerinde Rusları yenmeyi başardı. Bu başarılar Ahmet Muhtar Paşa'nın kendisine olan güvenini artırdı ama kesin sonuç sağlanamadığı için Rus tehdidi devam etmekteydi. Ahmet Muhtar Paşa'nın kendine aşırı güveni ve astlarına karşı duyduğu aşırı güvensizlik sonucu vakit varken birliklerini Soğanlı bloğundaki daha güvenli mevzilere çekilmesini engelledi. Sonuçta Ruslar 15 Ekim'de Alacadağ muharebesinde Osmanlı birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattığı gibi çekilen birliklerinden Hacı Raşit Paşa komutasındaki grubu çembere alarak 8.000 askeri esir almayı başardılar. Ahmet Muhtar Paşa düzenli birliklerinin yarısını kaybederken başıbozukların tamamına yakını firar etti. İsmail Hakkı Paşa yenilgi haberini alınca beklemeden Ağrı Dağı'nı boşaltarak Eleşkirt vadisinden çekilmeye başladı. Böylelikle Ruslara farklı bölgelerdeki kuvvetlerini Erzurum istikametinde birleştirme olanağı tanıdı⁶².

Kafkas Cephesi harekâtının son aşamasını güçlü Rus ordusuna karşı umutsuz bir savunma şeklinde tasvir edebiliriz. Alacadağ yenilgisi sadece Osmanlı Ordusu'nun moralini bozmakla kalmamış Kuzey Kafkas halkları da Osmanlı zaferine duydukları inancı kaybetmişti. İsyancılar birdenbire sona erdi ve isyan bastırma harekâtına tahsisli birlikler hızlı bir şekilde Osmanlı üzerine sevk edildi. Osmanlı Kafkas Ordusu'nun şansı Sultan II. Abdülhamid Balkanlardaki uygulamasının tersine ağır yenilgiye rağmen Ahmet Muhtar Paşa'yı görevden almamasıdır. Ahmet

---

⁶² Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 164-220; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 471-500, 516-518, 521-522, 555-643; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 126-133, 138-157; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 163-188.

Muhtar Paşa Rus ilerleyişine karşı adım adım savunma stratejisi yerine onları Doğu Anadolu savunmasının belkemiği olan Erzurum Kalesi'nde karşılamayı tercih etti. Hasan Paşa gibi kabiliyetli bir komutanın gayretleri sayesinde şehrin savunması hiç olmadığı kadar güçlendirilmişti. Ancak bütün bu olumlu etmenlere rağmen 4 Kasım'da ileri savunma mevzilerinin yer aldığı Deveboynu'nda cereyan eden muharebe tam anlamıyla büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Ahmet Muhtar Paşa üç ayrı savunma mevziinde tertiplenmiş birlikleri kontrol altında tutamadı. Daha da kötüsü Rus kazanımlarını geri almak için piyade birliklerini kitle halinde karşı taarruza kaldırması büyük bir hata olacaktı. Osmanlı piyadesi taarruzu için mevzileri terk ettiğinde Rus süvarisi için mükemmel bir hedef teşkil etmişti. Rus süvarisi karşısında dağılan Osmanlı askeri dağınık bir şekilde şehre doğru çekildi. Bu düzensiz çekiliş esnasında topların bir kısmı ve ağırlıklar da terk edildi⁶³.

Bu son yenilgi sonrasında Erzurum müdafileri kalan morallerini de yitirdikleri gibi top kayıpları yüzünden ateş güçleri de oldukça zayıflamıştı. Şehrin savunulmasının mümkün gözükmeyişi bu anda bile Ahmet Muhtar Paşa Rusların teslim olunması tekliflerini reddetti. General Loris-Melikov standart bir taarruzun ağır zayıatından kaçınmak ve Osmanlı garnizonunun moral bozukluğundan azami istifade etmek için 8 Kasım gecesi cüretkâr bir gece taarruzuna kalkıştı. Ermeni gönüllülerin öncülüğünde başlayan gece taarruzu Osmanlı garnizonunu gafil avlamıştı ve başlangıçta beklentileri doğrular tarzda önemli bir tabyanın (Aziziye 3nolu Tabya) ele geçirilmesi dahil önemli kazanımlar elde edildi. Ancak Ahmet Muhtar Paşa elindeki mevcut kuvvetleri ve galeyana gelerek yardımı koşan sivil halkı zamanında devreye sokup karşı taarruzlarla düşman geri püskürttü. Müdafilerin aniden artan moral ve direnişleri ile yaklaşan kış koşulları yüzünden Melikov müteakip

---

⁶³ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 221-227; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 739-764; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 159-163; Vehbi Kocagüney, *Erzurum Kalesi ve Savaşları*, İstanbul 1942, s. 51-72; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 189-196.

taarruzlara kalkışmayıp kuşatma çemberini tamamlayıp şehri abluka altına almakla yetindi⁶⁴.

Bu zaferi kısa bir süre sonra Kars'ta yaşanacaklar gölgeleyecekti. Kars Kalesi, Kırım Savaşı'nda gösterdiği direniş ile meşhur olmuştu. Kalenin modern bir savunma sistemi ve silah ve teçhizat açısından Erzurum'dan daha üstündü. Fakat Erzurum'da çok kötü koşullardaki müdafilerin gösterdiği kahramanca direnişin tam tersi yaşanacaktı. 17 Kasım'da aniden başlayan gece taarruzunda garnizon paniğe kapıldı. Kale komutanı Hüseyin Hami Paşa garnizonun bir kısmı ile kaçmayı başarırken geride kalan 17.000 asker ertesi sabah teslim oldu. Bu beklenmedik yenilgi Osmanlı Kafkas Ordusu için çok ağır bir darbe oldu. Hâlâ Ruslara karşı direnen Batum ve Erzurum kaleleri iyice tecrit edilmiş oldular⁶⁵.

Kars'ın düşmesinin verdiği moral ve yaklaşan ateşkes görüşmelerinde daha avantajlı bir konuma geçme arzusuyla Loris-Melikov Batum ve Erzurum muhasaralarını daha da sıkılaştırdı. Rus saldırılarının artmaya başladığı bu kritik dönemde Erzurum'da başlayan salgın hastalık bütün dengeleri bozdu. Ahmet Muhtar Paşa ordusunun kalan kısmını korumak için zor bir karar alarak geride İsmail Hakkı Paşa komutasında zayıf bir garnizon bırakıp Rus çemberini yararak en iyi birlikleri ile Bayburt'ta çekildi. Ruslar salgın ve kış koşulları yüzünden şehri hemen ele geçirmek yerine 5 Ocak 1878'de kuşatma çemberini takviye etmekle yetindi. Şehir ateşkes imzalandıktan sonra 8 Şubat'ta teslim olacaktı⁶⁶.

---

⁶⁴ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 227-232; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 766-801; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 164-171; Vehbi Kocagüney, *Erzurum Kalesi ve Savaşları*, s. 73-86; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 197-200.

⁶⁵ Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, s. 237-242; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 819-852; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 171-180; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 201-210.

⁶⁶ Vehbi Kocagüney, *Erzurum Kalesi ve Savaşları*, s. 86-101; Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 881-888; Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 190-192, 195; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A*

Erzurum ve Kars'ta bunlar yaşanırken Batum beklentilerin ötesinde bir direnişle Ruslara ağır zayıt verdirmeye devam ediyordu. Diğer kaleler karşısında kazanılan başarıların etkisiyle Rus komutan ağır kış koşulları, sarp arazi ve her şeyden önce çetelerinin varlığını dikkate almayarak ateşkes öncesi Batum'u ele geçirmek için yeni bir taarruz planladılar. Sayısal üstünlüklerine ve güneyden Ardahan yakınlarından gelen yeni taarruz kolu sayesinde her iki taraftan yapılacak taarruza güveniyorlardı. Kendisine bağlanan umutlara rağmen daha harekât başlar başlamaz planın uygulanmayacağı anlaşıldı. Ardahan grubu Batum'a ancak bir buçuk ay sonra ve mevcudunun önemli bir kısmını yollarda kaybederek ulaşabildi. Yukarıdan gelen siyasi baskılar sonucu planlanan taarruz gerekli hazırlıklar tamamlanamadan 30 Ocak'ta başlatıldı. Derviş Paşa düzenli ordu birlikleri ve topçularını mükemmel bir şekilde mevzilendirmişti. Küçük bir Osmanlı deniz filosu denizden ateş desteği sağlarken Rus hatlarının gerisi büyük ölçüde başıbozukların denetimi altındaydı. Derviş Paşa, sabırla Rus taarruz kollarının savunma mevzii önünde uzanan dereden geçişe başlamasını bekledi. Ruslar derenin içine girdiklerinde her taraftan açılan ateşlere maruz kalıp ne ileriye gidebildiler ne de geri çekilebildiler. Rus komutanların çoğunluğu sık orman içine gizlenmiş keskin nişancılarınca ber taraf edildi. Ağır ateş altında lidersiz kalan Rus askerlerinin ancak bir kısmı geri çekilmeyi başardı. Zamanında verilen geri çekilme emri sayesinde muharebeye girmemiş birlikler kendilerini kurtarabildi. Batum ancak ateşkes antlaşması sonrasında teslim oldu⁶⁷.

Sonuç olarak büyük umutlarla girilen savaşta Osmanlı Ordusu birbirinden bağımsız iki ayrı cephede bazı önemli başarılarla imza atsa da savaşın stratejik, operatif ve taktik seviyelerinde büyük ölçüde başarısızlık olmuş ağır yenilgilere maruz kalmıştır. Savaş esnasında ve sonrasında bütün bu yenilgilerin sorumluluğu bazı komutanların üstüne atılsa da asıl sorumlu Osmanlı siyasi ve askerî sisteminin kendisiydi. Bu gerçek ancak bir başka büyük yenilgiler dizisi olan Balkan Savaşları sonrasında oldukça geç bir tarihte görülebildi. Ne yazık ki askerî tarih

---

History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, s. 211-212; Charles S. Ryan, John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, s. 334-335, 340-341, 346-353, 364, 367-374.

⁶⁷ Şadi Sükan, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 157-158, 186-188; W.E.D. Allen ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, s. 212-215.

Ülkemizde bilimsel bir alt disiplin olmadığı için günümüzde Osmanlı-Rus Savaşı ve sonuçları bilinmemektedir. Balkan Savaşları öncesinde hâkim olan kolaycılığa kapılarak savaşın bütün boyutları gerçekçi ve bilimsel olarak ortaya konulmayıp daha ziyade başta Plevne olmak üzere kazanılan zaferlerle avunulmakta eski hikâyelere yeni motifler eklenerek tüketime sunulmaktadır.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, c. 1, İstanbul 1326

Ali Fuad, *Osmanlı-Rus Seferi: Şibka ve Plevne Muharebatı*, c. 2, Dersaadet 1327

Ali Fuad, *Osmanlı-Rus Seferi: Üçüncü Plevne ve Plevne'nin Sükûtu*, c. 3, Dersaadet 1327

Fife-Cookson, *With the Armies of the Balkans and at Gallipoli in 1877-1878*, London 1879

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Anılar 2: Sergüzeşt-i Hayatımın Cildi Sanisi*, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996

Izzet Fuad Pacha, *Les occasions perdues...: étude stratégique et critique sur la campagne Turco-Russe de 1877-1878*, Paris 1900

İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları: Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alamet*, yay. haz. Seyfullah Esin, İstanbul 1979

Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar: 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, yay. haz. Rasim Süerdem, Ankara 1997

le FAURE, Amedee, *Cour martiale du Séraskérat: procès de Suleiman Pacha, avec portrait et cartes*, Paris 1880

Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler: Bin İkiyüz Doksandört Tarih-i Hicriyesinde Vuku Bulan Rusya Muharebesinden Bahistir*, Kahire 1321 (1903)

Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, c. 5, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996

Mahmud Celaledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat: Tarihi Hakikatların Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983

Muzaffar Pacha ve Talat, *Défense de Plevna, d'après les documents officiels et privés, réunis sous la direction du Muchir Ghazi Osman pacha*, Paris 1889

Talat, *Plevne Savunması*, yay. haz. Talat Yalazan, Ankara 1997

Araştırma İnceleme Eserleri

ALLEN, W.E.D. ve Paul Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border*, Cambridge 1953

BESBELLİ, Saim, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi: Deniz Harekâtı*, c. 3, Ankara 1980

BUSHNELL, John S., “Miliutin and the Balkan War: Military Reform vs. Military Performance”, *Russia's Great Reforms, 1855-1881*, ed. Ben Eklof, John Bushnell, Larissa Zakharova, Bloomington 1994, s. 144-156

CHESNEY, F. R., *The Russo-Turkish Campaigns of 1828 and 1829 with a View of the Present State of Affairs in the East*, Londra 1854

Epauchin [Nikolay Epanchin], *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, çev. H. Havelock, London 1900

FURNEAUX, Rupert, *The Breakfast War*, New York 1958

GREENE, F. V., *Report on the Russian Army and Its Campaign in Turkey in 1877-1878*, New York 1879

HOZIER, H. M., *The Russo-Turkish War*, London 1878

KOCAGÜNEY, Vehbi, *Erzurum Kalesi ve Savaşları*, İstanbul 1942

MACKENZIE, David, *The Lion of Tashkent: The Career of General M. G. Cherniaev*, Athens 1974

MENNING, Bruce W., *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, Bloomington 2000

RYAN, Charles S. ve John Sandes, *Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-78*, London 1897

SEDES, İ. Halil, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olaylar*, 1'inci ve 2'inci kısım, İstanbul 1946

SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 1-2, İstanbul 1935-1955

SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, İstanbul 1937

SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 4, İstanbul 1937

SÜER, H. Hikmet, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara 1993

SÜKAN, Şadi, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, Ankara 1986

SÜKAN, Şadi, *TSK Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, c. 2, Ankara 1985

Von HERBERT, William, *The Defence of Plevna 1877*, London 1895

Von MOLTKE, Helmuth, *The Russians in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829*, çev. Lucie D. Gordon, London 1854

Mesut UYAR

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Bedel-i Nakdî Uygulamaları

Paid-Military Services and Practices in Ottoman Army
during the First World War

İsmail KANDİL*

Mevlüt KARAGÖZ**

Öz

Ulus-devlet yapısı bütün dünyada zorunlu ve süreli askerlik uygulamalarını gerekli kılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat Fermanı'ndan itibaren askerlik hizmeti erkekler için zorunlu ve süreli hâline getirilmiştir. Ancak, bir istisna olarak bedel-i şahsi ve nakdî uygulamaları gerek Müslüman gerekse Gayrimüslim Osmanlı tebaa için sürekli uygulanagelmıştır. Bu makalede, bedel-i nakdî uygulamaları, Tanzimat'tan itibaren genel itibarı ile ele alınmış, Birinci Dünya Savaşı süresince ise uygulamaların yanında konunun yasal boyutunu oluşturan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'daki görüşmeler de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Ordusu, Askerlik Hizmeti, Bedel-i Nakdî Uygulamaları, Ahz-ı Asker Hizmetleri.

Abstract

The nation-state structure necessitates the compulsory and time-limited military service practice all over the world. In the Ottoman Empire, from the imperial edict of *Gülhane* to the break down to empire

---

* Öğr.Gör., Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi AİİT Bölümü, E-posta: kandilismail@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-8469-6695.

**Dr., E- posta: mevkargoz18@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-2713-0166.

Geliş Tarihi / Received: 08.05.2021.

Kabul Tarihi / Accepted: 20.11.2021.

the military service became compulsory. However, in this era, “paid-military services” applied as an exception for both Muslim and non-Muslim Ottomans’. In this article, the paid military service practices are discussed in general starting from the *Tanzimat* period. Moreover, the minutes of meetings in the Parliament of *Mebusan* and the Parliament of *Ayan*, which constitute the legal dimension of the issue, were also examined in addition to the practices during the First World War.

Keywords: First World War, Ottoman, Army, Military Service, Paid-Military Service, Recruitment Agencies.

Giriş

Tarihsel süreç incelendiğinde; her toplumun, güvenliğini ve genişlemesini sağlayacak ordularını teşkil ve idame etmede kendi karakteristik özelliklerine uygun farklı sistemler uyguladıkları görülmektedir. Bu yapılanmada milletlerin demografik yapısı, ekonomik kalkınmışlık düzeyi, siyasi yapılanmaları ve kaderleri olan yaşadıkları coğrafya etkili olmuştur.

Devletler önceleri ülke savunmasında profesyonel olarak yetiştirdikleri askerî kuvvetlerinden yararlanırken özellikle Fransız Devrimi’nden sonra eli silah tutan halktan da yararlanmaya başlamışlardır. Zorunlu askerlik sistemi de bu şekilde doğmuştur. Bu sistem profesyonel ordu dışında kalan ve belli bir yaşın üzerindeki özgür yurttaşların zorunluluk ilkesi çerçevesinde, belli bir süreliğine silahaltına alması olarak tanımlanabilir¹.

Osmanlı Devleti de ordularını teşkil etmek amacıyla tarih boyunca tımar, pençik, devşirme, kura ve yükümlülük gibi pek çok usul kullanmıştır². Merkezde kapıkulu, taşrada ise eyalet askerleri olarak

---

¹ Cenk Özgen, Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 11.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 515-517; Metin Erendor, *Türk Ordusu Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2018, s. 229-253; Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atatürk

teşkil edilmiş Osmanlı kara ordusunun temel insan gücü devşirmeler hariç Türklerdir³. İslam hukukunda yönetilenler arasında bulunan gayrimüslimler ise askere alımlarda kadın, çocuk ve maluliyeti bulunanlar hariç cizye vergisi ödemeleri karşılığında muaf tutulmuşlardır⁴.

Osmanlı Devleti'nde ordunun asker ihtiyacını karşılaması konusundaki değişimin öncülerinden biri Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olmuştur. Paşa, Fransa'dan uzmanlar getirerek buranın askerî sistemi hakkında bilgi edinmiş ve kısa bir süre içinde güçlü bir ordu meydana getirmiştir. Avrupa tarzında bir ordunun kurulmasına ise III. Selim öncülüğünde Nizam-ı Cedit reformları ile teşebbüs edilmiştir. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın baskısı ile bu yeni ordu lağvedilmek zorunda kalınmıştır⁵. Sonrasında ise Mehmet Ali Paşa örnek alınarak II. Mahmut döneminde yeni bir ordu kurulması hazırlıklarına başlanmıştır⁶.

Bu bağlamda, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve yerine “*Asakir-i Mansure-i Muhammediye*” isimli yeni bir ordu kurulmuştur. Ordunun meydana getirilmesi amacıyla hazırlanan nizamname gereğince, yaşları 15-30 arasında olan erkeklerin askere alınması kararlaştırılmıştır. Asgarî hizmet süresi ise 12 yıl olarak tespit edilmiştir⁷. Bu adım askerlik hizmetinin her erkek için vatani bir görev hâline

---

Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 4-5.

³ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi 2. Kitap*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 91; M. Hikmet Bayar, *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Tarihçesi*, Harp Akademileri Matbaası, İstanbul 2009, s. 21.

⁴ İbrahim Özcoşar, Hüseyin Haşimi Güneş, “Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı'nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15 (Kış 2006), c. 5, s. 160-162.

⁵ Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, çev. Ergun Aydınoglu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 155-156.

⁶ Kurtuluş Kayalı, “Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1253. Ayrıca bkz. Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 8-9.

⁷ Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, çev. Ergun Aydınoglu, s. 157.

getirilmesinde önemli bir aşamadır⁸.

1834 yılında askerlik sistemi içerisinde bir de Prusya'dan örnek alınarak *Asakir-i Mansure-i Redife* kurulmuştur. Ülkede 23-30 yaşları arasında sağlıklı elverişli durumda bulunan kimselerden oluşan 10-12 tabur hazır hâle getirilmiştir. Bu birliklere yılda iki kez eğitim yaptırılmış, savaş dönemlerinde ise orduya katılımı sağlanmıştır

Osmanlı halkının eşit hak ve görevlere sahip olduğunu vurgulayan 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile de askerlik hizmeti bütün Osmanlı halkı için süreli bir yükümlülük hâline getirilmiştir⁹. Ancak 1846 yılında yürürlüğe konan askerî kanunname ile fiiliyatta sadece Müslümanlar yükümlü kılınmıştır¹⁰.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile Müslümanların ve Gayrimüslimlerin eşit hâle gelmesi hedeflenmiştir. Artık İslamiyet'e mensup olanlar haricindekiler de askerlikle istihdam edilebilecektir. Ancak Meclis-i Tanzimat'ın aldığı karar gereğince askerliğe hazır olmayan Gayrimüslimlerden *iane-i askerî* alınmasına karar verilmiştir. Sonra bu vergi *bedel-i askerî* olarak kayıtlara geçmiştir¹¹. Gayrimüslimlerden alınan bu vergi önceleri devlet memurları tarafından alınırken, 1907 yılından itibaren cemaatler tarafından toplanmaya başlanmıştır¹².

Fermanı müteakip devleti teşkil eden bütün unsurların katılımı ile düzenli ve daimî bir ordu teşkil etmek amacıyla 1843, 1846, 1869, 1870, 1886 ve 1909 tarihlerinde kur'a kanunları çıkarılmıştır. Bu kanunlardan 1843 yılında çıkarılan kanun ile askerlik hizmeti 5 yıl süre ile zorunlu hâle getirilmiştir¹³. Bilahare yürürlüğe konulan kanunlarda ise

---

⁸ Hidayet Kara ve Bahattin Çatma, "Osmanlı Devleti'nin Askere Alma Kanunlarında Bedelli Askerlik", *International Journal of Social Science*, Sayı 64 (Winter-III 2017), s. 356.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947, s. 183.

¹⁰ Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)*, s. 46.

¹¹ Sıddık Sami Onar, "Bedel-i Askerî", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, c. 2, İstanbul 1979, s. 439.

¹² Feridun Emecen, "Bedel", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 301.

¹³ Kurtuluş Kayalı, "Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu", s. 1253.

genel itibarı ile mevcut uygulamalardan kaynaklanan problemlere ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi konjonktüre göre askerlik hizmetinin başlama ve bitiş süreleri ile askerlik hizmetinden muafiyetler belirlenmiştir¹⁴.

Askerlik hizmetinden muafiyet orduda insan kaynağı açısından soruna yol açmış, ancak yine de muafiyet geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Ülkede Gayrimüslimler, kadınlar, Haremeyn'de bulunan halk, medreseliler gibi gruplar, Osmanlı Devleti'nde *muinsiz* olarak tabir edilen ve evi geçindirecek başka kimsesi bulunmayanlar muafiyete sahip olmuşlardır¹⁵. Askere alma konusunda muafiyet sağlayan bir başka husus ise *bedel-i şahsî*'dir.

Bedel-i şahsî, bir kişinin kendisinin yerine askere bedel karşılığı başkasını göndermesidir¹⁶. 1846 Kur'a Nizamnamesine göre bedel-i şahsî için bedel verecek şahsın 25 yaşını geçmiş, 30 yaşını aşmamış; parayı temin edebilmek için bağ, bahçe, tarla, çift satmamış; bedel alıp askere gidenin ise muvazzaf sınıfından redif sınıfına geçmeye hak kazanmış ancak kaydını yapmamış ve sağlığı yerinde olan kimseler olması gibi özellikler taşıması istenmiştir¹⁷. Aynı kanun ile 6 adet Ordu merkezi oluşturulmuş ve kara ordusu şekillendirilmiştir. 1869'da Prusya'dan örnek alınarak kara ordusu nizamiye, redif ve müstahfiz olmak üzere kademelendirilmiştir¹⁸.

1870 yılında yürürlüğe konulan Kur'a Nizamnamesi ile ismine kur'a isabet edenlerin ya yerlerine başka bir kişiyi göndermeleri ya da nakit para ödemeleri talep edilmiştir. Yine kanun ile Osmanlı Devleti'nin sadece Müslüman tebaası askerlikle yükümlü kılınmış ve muvazzaf askerliğin 20 yaşında başlayarak 25 yaşında bitmesi koşulu

---

¹⁴ Gnkur. Bşk.lığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. 3, s. 146-147.

¹⁵ Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, s. 165-166.

¹⁶ Feridun Emecen, "Bedel", s. 301.

¹⁷ Rıdvan Ayaydın, Osmanlı Devleti'nde Askerî Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914), s. 46. Ayrıca bkz. Eric Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi*, s. 166.

¹⁸ Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1263.

getirilmiştir¹⁹. Ayrıca kanunnamenin 7. faslında bedel-i nakdîye ilişkin hükümler kayıt altına alınmıştır.²⁰ Askerî hizmete çağrılanlardan 15 bin kuruş bedel ödemek suretiyle nizamiye birliğinden redif birliğine geçmesi de kanunla hüküm altına alınmıştır.²¹

Askere alma hakkında uygulamaya konulan kanunlardan bir diğeri de sekiz fasıldan oluşan 1886 tarihli kur'a kanunnamesidir. Bu kanunla birlikte bedel-i şahsî uygulaması kaldırılmıştır.²²

Kanunnamenin son faslı bedel-i nakdîye ayrılmıştır²³. Bedel miktarı da 50 Osmanlı altını olarak belirtilmiştir. Bedel-i nakdî vereceklerin, en yakın askerî kıt'ada beş ay askerlik hizmetinde bulunmaları şartı da kanunda yerini almıştır. Ayrıca silahlı altına alınma işlemlerinde bedel-i nakdî vereceklerin 1. tertip numarası isabet ettikten sonra askere alma şubesine haber vermeleri istenmiştir. Diğer yandan zecrî [zorlayıcı önlem, zorlayan] numara sahiplerinin bedel-i nakdîlerinin kabul edilmeyeceğinin altı çizilmiştir²⁴. Bunun dışında firarilerden bedel-i nakdî alınmayacağı belirtilmiştir. 1888 yılında 2. tertip askerleri için de bir nizamname hazırlanarak bu kimselerin de bedel vererek askerlikten muaf olmalarının yolu açılmıştır. Bu kişilerin bedel verdikten sonra beş ay nizamiye taburlarında görev yapması istenmiştir²⁵.

Osmanlı vatandaşlarının din farkı gözetmeksizin eşit işlemgöreceğini esas alan II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da Osmanlı ordusunda askerlik işlemleri ile ilgili bir dizi yasa çıkarılmıştır. Bu

---

¹⁹ Salih Yıldırım, Osmanlı'dan Günümüze Bedelli Askerlik Uygulamaları, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019, s. 11.

²⁰ Cenk Özgen, Türkiye'de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, s. 36.

²¹ Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", s. 1264.

²² Cengiz Özgün, Türk Silahlı Kuvvetlerinde Personel Yönetimi ve Personel İstihdamının Yeniden Yapılandırılması: Profesyonel Askerlik, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 2005, s. 76.

²³ Salih Yıldırım, Osmanlı'dan Günümüze Bedelli Askerlik Uygulamaları, s. 12-13.

²⁴ "Asakir-i Nizamiye-i Şahnenin Tertibat-ı Müteyemmime-i Cedideye Tevfikan Suret-ı Ahzını Mübeyyin Kanun, *Düstur*, I. Tertip, c. 5, Numara: 842, s. 694-695.

²⁵ Rıdvan Ayaydın, Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914), s. 113.

kanunların ilki 1909 yılındadır²⁶.

7 Ağustos 1909 tarihli yasa ile askerlik süresi kara sınıfında 25, deniz sınıfında ise 10 yıl olarak belirlenmiştir. Fakat çok geçmeden yeniden Hristiyan nüfus ile İşkodra, Yemen, Hicaz, Trablusgarp illeri, Necid ve Bingazi sancakları ve Arabistan'a komşu olan illerin çöle yakın kısımlarındaki Arap aşiretleri de askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti, sonucunda birçok toprak kaybı ve insanlık dramının yaşandığı göçlere sebep olan Balkan Harbi'ne bu kanun ile girmiştir²⁷.

Balkan harpleri bitmeden General von der Goltz'un öğrencilerinden Alman yanlısı Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı ile sonuçlanan Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra devlet yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimde tek başına söz sahibi olmuştur. Bu güçlerini de zaman kaybetmeden yerli ve yabancı askerler tarafından yapılan eleştiriler doğrultusunda ordudaki reform planlarını gerçekleştirmek için harcamışlardır. Bu reformlardan ilki Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın taşrada görev yapan sivil ve asker personelin yetki alanlarının belirlenmesine dair emridir²⁸. İkincisi harpte yetersiz performans gösteren 1.300 alaylı ve yaşlı subayın emekli edilmesi²⁹; üçüncüsü Divan-ı Temyiz-i Askeriyelerin kurulması ve son olarak daha kısa zamanda daha çok personeli seferber edebilmek için 12 Mayıs 1914 tarihli *Mükellefiyeti Askeriye Kanun-ı Muvakkati*'nin yürürlüğe

---

²⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Birinci Oturum Senesi, D: 1, İ: 110, C: 5, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 325-332; MMZC, Birinci Oturum Senesi, D: 1, İ: 116, C: 5, s. 475-486.

²⁷ Süleyman Beyoğlu, "Ermeniler Amele Taburlarında", *Yeni Türkiye, Ermeni Özel Sayısı*, (60/2014), s. 259-288.

²⁸ Stanfod J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 110.

²⁹ Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbi Yenilgisi Sonrası Osmanlı Ordusunda Yeniden Yapılanma Hamleleri", *Harp Akademileri Komutanlığı Balkan Harbi Panel Bildirileri*, İstanbul 2016, s. 138. Ancak emekli edilen bu subaylardan bir kısmı, Birinci Dünya Savaşında artan subay eksikliği sebebiyle özellikle sağlık ve menzil hizmetleri gibi cephe gerisinde icra edilen lojistik faaliyetlerde kullanılmışlardır. Bkz. Mevlüt Karagöz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Sina Cephesi Lojistik Faaliyetleri*, Yeditepe Akademi Yayınları, İstanbul 2021, s. 28.

konulması şeklinde sayılabilir³⁰.

1. Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'de Bedel-i Nakdî

Topyekûn harbin bütün etkilerinin yaşandığı Birinci Dünya Savaşı süresince, Osmanlı Ordusu'nda askerlik hizmetini düzenleyen bu kanuna ilaveten bedelli askerlik kanunu çıkarılmıştır. Özellikle bedelli askerlik kanunun çıkarılmasını müteakip, uygulamaya yönelik olarak Meclis-i Mebusan'da tartışmalar yaşanmıştır.

Kanunun hazırlanmasına Harbiye Dairesi Ordu Şubesi Ahz-ı Asker Kalemi Amiri Behiç Bey (Erkin) etkin rol almıştır. Behiç Bey anılarında Balkan Savaşlarından henüz çıkan orduda kanunun iyice düşünülerek çıkarılmasını talep ettiğini, ancak Enver Paşa'nın bir an önce hazırlıklara başlanması yönünde talimat verdiğini anlatmaktadır. Harbiye Nezaretinde yapılan hazırlıklarda Alman askerî heyetinden Binbaşı Mayer de yer almıştır. Harbiye'de hazırlanan ardından Danıştay'da son şekli verildikten sonra Sadrazam Sait Halim Paşa'nın konağında hükûmetin onayına sunulan kanun buradan Padişah V. Mehmet Reşat'ın huzuruna getirilmiştir. Padişah, kanunun idam cezaları ile dolu olduğunu belirterek onaylamayı reddetmiştir. Ancak Enver Paşa'nın Şeyhülislam Hayri Efendi'yi araya koyması ile kanunun tasdiki sağlanmıştır³¹.

Kanunla askere alma işlemlerinin kolordular bölgesinde teşkil edilecek "Ahz-ı Asker Dairelerince" yerine getirilmesi istenmiştir. Kolorduların kendi mıntıkası dâhilindeki askerlik şubeleri o kolordunun emir ve komutasında görev yapacaktır. Ayrıca her liva dâhilinde bir askerlik şubesi tesis edilmeye çalışılarak askere almalar daha alt birimlerde yapılmaya başlanacaktır. Seferberlik faaliyetlerini daha kısa sürede ve ülkenin her bölgesinde daha sistemli olarak gerçekleştirmek maksadıyla ülke, önce 13 adet Ahz-ı Asker Dairesine, bunlar kendi

---

³⁰ Mükellefiyeti Askeriye Kanunu Muvakkati, *Düstur*, Tertip: 2, c. 6, 1334 (1918), s. 662-704; Selahattin Karatamu, *TSK Tarihi (1908-1920)*, c. 3, Gnkur ATASE Yayınları, Ankara 1971, s. 236-237.

³¹ Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, haz. Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 122-123. Ayrıca bkz. İsmail Kandil, Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2020, s. 373.

içlerinde 35 adet Ahz-ı Asker Kalemine, bunlar da kendi içlerinde 362 adet Ahz-ı Asker Şubelerine ayrılmıştır³².

Yine aynı kanun ile askerlik hizmeti silahlı ve silahsız olarak iki gruba ayrılmıştır. Balkan Harbi'nde silahaltına alınan gayrimüslimlerin isteksizlikleri, casusluk, itaatsizlik ve firar olaylarına karışmaları, onların I. Dünya Savaşı'nda silahsız olarak hizmet etmelerine sebep olmuştur. Bu savaşın başlangıcında da Balkan Harbi'ndeki "Hizmet Taburları"na benzer, silahsız hizmet eden her biri ortalama 1.000-1.500 mevcutlu 90 adet "Amele Taburu" teşkil edilmiştir. Savaş boyunca yaklaşık 100.000 kişinin görev yaptığı taburların her biri dörder bölüklü olarak kurulmuş; tabur ve bölük komutanı olarak Balkan Harbi sonrası emekliye sevk edilmiş ya da hizmete muktedir olamamış ihtiyat subayları atanmıştır³³.

Askere alma usulünü daha verimli hâle getirebilmek amacıyla muafiyet ve bedel konularına sınırlama getirilen kanun, Dâhiliye Nezareti aracılığı ile askere alma şubelerine gönderilerek uygulanmaya başlanmıştır. Mükellefiyet-i Askeriye Kanununun 118-132. maddeleri bedel-i nakdiye ilişkin hükümleri ihtiva etmektedir. Kanun ile bedel miktarı yine 50 Osmanlı altını olarak tespit edilmiştir. Kanundan yararlanacak her ferдин ayrıca altı aylık bir askerî eğitimden geçmesi de hüküm altına alınmıştır. Bedel-i nakdi, askerlik yükümlüsünün kendisi veya yakını tarafından merkeze bağlı mal sandıklarına, Mısır'da Komiserliğe, Trablusgarb'ta Naibü's-sultanlığa, yabancı ülkelerdeki konsolosluk ve şebenderliklere verilmesi karara bağlanmıştır. Celp çağrısına gelmeyen, firar eden ya da çağrıya bir aydan fazla gecikenlerin bedellerinin kabul edilmeyeceği de hüküm altına alınmıştır. Ayrıca kanun hükmünce bedel vereceklerin askerlik şubelerinden kanuna aykırı bir durumları bulunmadığına dair resmî bir belge getirmeleri de istenmiştir. Bütün işlemlerin ardından yasadan yararlananlar ihtiyata ayrılıp, bağlı buldukları kolordu seferberliğe katılmadığı sürece izinsiz terhis

---

³² ATASE Arşivi, *Birinci Dünya Harbi*, Kls. 73, Dos. 365, Fih. 003. Ayrıca bkz. Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 110 (Bahar 2012), s. 43.

³³ ATASE Arşivi, *Birinci Dünya Harbi*, Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 003-001a; Beyoğlu, "Ermeniler Amele Taburlarında", s. 2-4.

edilmeleri gereği belirtilmiştir³⁴. Ayrıca Ahz-ı Askerlik Şubeleri Dâhiliye Nezareti'nin 31 Mayıs 1914 tarihli emri ile bedel-i nakdî alımlarında harp vergileri dâhil güncel borçları hesaplamakla yükümlü kılınmıştır³⁵.

Seferberlik ilanı tarihinden itibaren hazır durumdaki kuvvetler gelinceye kadar bedel-i nakdî kabul edilmeyeceği ve ihtiyat ve müstahfiz birliklerinden bedel-i nakdî alınmayacağı kanunda belirlenen hususlardan bir diğeridir. Silahaltına alınanlardan başka yurt içinde veya dışında olan ve bedel-i nakdî vermek isteyenlerin ise ekim ayında eğitime tabi tutulacakları, isteyenlerin bu işlemi bir sene tecil edebilecekleri ifade edilmiştir. Bedel ödeyip iki sene gelmeyenlerin ise bedelleri geri verilmeyip silahaltına alınacakları kanunda yerini almıştır. Memurlar bedel-i nakdî vermeleri durumunda silah eğitimleri aldıkları müddet içerisinde izinli sayılacaklardır³⁶.

Mükellefiyet-i Askeriye Kanununda bedel-i nakdînin iade edilmesi durumları da belirtilmiştir. Buna göre silahaltında veya hava değişiminde iken vefat eden ve askerlikten ihraç edilenlerin; askerlik eğitimleri tamamlanmasına rağmen bazı zorunlu sebepler nedeniyle terhis edilemeyenlerin; bedel verip de askerî eğitimleri sonraki seneye sarkanların; bedellerini vermelerinden itibaren altı ay geçmeksizin vefat etmiş veya askerlikten ihraç edildikten sonra maluliyeti tayin olunanların ve bedel-i nakdî ödemesinden sonra altı ay geçmeden seferberlik ilan edilip silahaltına alınanların bedelleri iade edilecektir. Ayrıca firar edenlerden bedel-i nakdî kabul edilmeyeceği, bedel vermişse iade olunacağı da belirtilmiştir³⁷. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'na 5 Nisan 1915 tarihinde yapılan bir ek ile muhacirlerden, ihtiyat ve müstahfiz sınıfına mensup olanların bedel-i nakdî vermelerinin önü açılmıştır³⁸.

---

³⁴ “Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu”, *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip: 2, c. 6, Numara: 296, s. 697-698. Ayrıca bkz. Osman Köksal, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Muvakkati 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti'nde Asker almada Son Durum), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987, s. 41-42.

³⁵ BOA, *DH.ID.* 198-4 (1332.B.06).

³⁶ “Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu”, *Düstur*, s. 698-699.

³⁷ “Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu”, *Düstur*, s. 699. Ayrıca bkz. Osman Köksal, Osmanlı Devleti'nde Asker almada Son Durum, s. 42.

³⁸ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c.1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 130, İstanbul 2013, s. 179.

2. Bedel-i Nakdî Kanunu'nun, 1914 Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da Tartışılması

Birinci Dünya Savaşı'na gidilen süreçte İttihat ve Terakki Fırkası'nın askerlik sisteminde gerçekleştirdiği düzenlemeler içerisinde Bedel-i Nakdî Kanunu da bulunmaktadır. Her ne kadar Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu içerisinde bu husus yer almış olsa da sonradan ordunun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ayrı bir kanun hâlinde düzenlenerek yürürlüğe konmuştur. Kanun ile askerlikten kaçanların ve yeterli süre askerî eğitim almayanların bedel karşılığı askerlikten muaf tutulması yasalaştırılmıştır. “1303 Tevellütlülerden 1308 Tevellüdine Kadar Olan Erbab-ı Esnandan İstisnai Bedel-i Nakdî Kabulü ve Müteferruatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat” adıyla 11 Mart 1913 tarihinde öncelikle geçici olarak çıkarılan kanun, 27 Mayıs 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Kanun hakkında Askerî Encümen'i temsilen Hüseyin Kadri Bey (Karesi) değerlendirmede bulunmuştur. Askerlik hizmetini yerine getirmeyip firari durumda olanların güvenlik güçlerinin karşısına çıkarılmadıklarından asayiş bozucu bir durumda bulduklarını belirtmiştir. Ayrıca pişmanlıklarını belirterek askere gideceklerin zorunlu askerliği affetmek suretiyle bedel-i nakdî vermeleri hükmünü getirdiklerini ifade etmiştir³⁹. Kanun, 3 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Ayan'da da görüşülmüştür. Burada önce Askerî Encümen'e gelmiş, onaylanmasının ardından genel kurulda tartışılmıştır. Kanun layihası Rıza Paşa (Topçu Feriki) tarafından tanıtılmış ve aynı tarihte onaylanmıştır⁴⁰.

1887-1892 arası doğumlulardan olup bakaya kalanlar, kanunla belirlenmiş sebepler gereğince bedelleri kabul edilmeyip zorla istihdam edilen kişilerden silahaltında bulunanlar, kur'a isabet ettikten sonra arz olan muinsizliği⁴¹ dikkate alınmamak şartıyla bedel verenlerin bedel-i nakdîleri kabul edilip vermeyenlerin herkes gibi istihdam edilecekleri kanunda yerini almıştır. Bedel-i nakdî başvuruları sekiz ay zarfında gerçekleştirilecektir. Yasa ile dile getirilen hükümler 1 Ekim 1912

³⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), İçtima-i Fevkalade Oturum Senesi, D: 3, İ: 5, C: 1, s. 46.

⁴⁰ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC), İçtima-i Fevkalade Oturum Senesi, İ: 6, D: 3, C: 1, s. 66-67.

⁴¹ Muinsiz: Silahaltına alındığında yardımcı, destekçisi olmayan kişi.

tarihinden itibaren vuku bulan davetlere icabet etmeyen ihtiyat, redif ve müstahfız sınıfı için de geçerli olacaktır. Bedel-i nakdî, yasa çerçevesinde bir seneliğine mahsus olmak üzere yürürlükte kalacaktır⁴². Kanun çerçevesinde bakaya kalanlardan da bedel-i nakdî alınması istenmiştir. Örneğin 12 Haziran 1914 tarihinde Rize'den Mutasarrıf Cemal imzasıyla gönderilen telgrafta 571 bakayanın 58'inden bedel-i nakdî alındığı ve karşılığında 58 bin lira gelir elde edildiği belirtilmektedir⁴³.

Birinci Dünya Savaşı'nda seferberlik başladıktan sonra kanunda gayrimüslimlerin bedel-i nakdî vermeleri hakkında 3 Ağustos 1914 tarihinde düzenleme yapılmıştır. Gayrimüslim ihtiyat askerlerin 30 Osmanlı altını bedel-i nakdî vermeleri yasa ile belirlenmiştir⁴⁴. Kanunu, uygulamaya geçirilmesi istemiyle Meclis-i Mebusan'a gönderen Askerî Encümen, mazbatasında Gayrimüslimlerin büyük bir kısmının talim görmemelerini kabule gerekçe göstermiştir⁴⁵. Kanunun geçerlilik süresi Osmanlı sınırları içerisinde bir hafta, Osmanlı sınırları dışında ve ayrıcalıklı eyaletlerden yapılacak başvurular için yol ve araç şartları göz önünde bulundurularak iki hafta şeklinde belirlenmiştir⁴⁶. Layiha Meclis-i Mebusan'da 23 Aralık 1915 tarihinde kabul edilmiştir. Buradan da Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir⁴⁷.

Kanun layihası Meclis-i Ayan'a ilk kez 3 Ocak 1916 tarihinde gelmiş⁴⁸ ve Maliye Encümeni'nde görüşülmüştür. Ardından 29 Ocak 1916 tarihinde Meclis-i Ayan genel kurulunda tartışılmıştır. Kanunun maddelerine geçilmeden heyet-i umumiyesi hakkında yapılan beyanatlarda Ahmet Rıza Bey, geçici olarak uygulamaya konulan bedel-

---

⁴² “1303 Tevellütlülerden 1308 Tevellüdüne Kadar Olan Erbab-ı Esnandan İstisnai Bedel-i Nakdî Kabulü ve Müteferuatı Hakkında Kanun”, *Düstur*, 9 Haziran 1914, Tertip: 2, c. 6, Numara:330, s. 768. Ayrıca bkz. Hidayet Kara ve Bahattin Çatma, “Osmanlı Devleti'nin Askere Alma Kanunlarında Bedelli Askerlik”, s. 366; İsmail Kandil, Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918), s. 405; Kanunun kazalara tebliğine dair bkz. BOA, *DH.İD.*158-16 (1332.B.12).

⁴³ BOA, *DH.İD.*180-56 (1332.B.20).

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, c. 1, s. 27.*

⁴⁵ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2400> (25.04.2021).

⁴⁶ “Taht-ı Silaha Celb Olunan Mile-i Gayr-i Müslime Efrad-ı İhtiyatıyesinden Bedel-i Nakdî Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, 21 Temmuz 1330, Tertip:2, c. 6, Numara: 397, s. 913.

⁴⁷ *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 11, C: 1, s. 224.

⁴⁸ *MAZC*, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 16, C: 1, s. 256.

i nakdî kanunlarıyla Meclis'te görüşülen kanunların birbirlerini bozan bir nitelik taşıdıklarını dile getirmiştir. Rıza Paşa (Topçu Feriği) ise kanunların ihtiyaca göre çıktığını, aslında birbirleriyle çelişen kanunlar olmadığını anlatmıştır. Kanunu aydınlatmaya çalışan Meclis-i Ayan Başkanı Rifat Efendi ise askere alımlarda esas olanın Mükellefiyet-i Askeriye ve Ahz-ı Asker Kanunları olduğunun altını çizerek bedel-i nakdîyi seferberliğe mahsus bir düzenleme olarak nitelendirmiştir.⁴⁹ Rifat Efendi, bedel-i nakdîye göre verilecek miktarın bir kanunda 30, diğer kanunda 43 Osmanlı altını olmasını vilayet hissesi ve harp vergisi alınıp alınmamasından kaynaklandığını belirtmiştir⁵⁰.

Bu kanunun ardından Gayrimüslim müstahfız askerlerinin de ihtiyat askerleri gibi bedel-i nakdî kapsamına alınması geçici kanun suretinde 6 Ağustos 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun, Meclis-i Mebusan'ın 23 Aralık 1915 tarihli oturumunda kabul edilerek Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir⁵¹. Kanun layihası Meclis-i Ayan'da 29 Ocak 1916 tarihinde kabul edilmesinin ardından⁵² 13 Haziran 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁵³. Ayrıca, Bağdat Vilayeti'nin 29 Kasım 1916 tarihli sorusu üzerine 20 Mart 1916 tarihli yasanın 3. maddesi gereğince, 30 liralık bedel-i nakdî ücretine vilayet hissesinin de dâhil olduğu, ayrıca ilave bir ücret alınmaması gerektiği Dâhiliye Nezaretince bildirilmiştir⁵⁴.

Savaş döneminde askerî ihtiyaçların artması ile Müslüman tebaadan da bir seneye mahsus bedel-i nakdî alınması kararlaştırılmış ve bu yönde 8 Ağustos 1914 tarihinde geçici bir kanun çıkarılmıştır. Bu çerçevede Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. ve 147. maddeleri gereğince birer sene süre ile askere alınanlar dışındaki ihtiyat ve müstahfız sınıfından olup gayr-ı muallemolarak nitelenenlerden 43 lira alınması yasalalmıştır. Geçici kanunda gayr-ı muallimler daha önce

⁴⁹ MAZC, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 23, C: 1, s. 403-404.

⁵⁰ MAZC, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 23, C: 1, s. 404.

⁵¹ MMZC, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 11, C: 1, s. 224.

⁵² MAZC, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 23, C: 1, s. 404.

⁵³ "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milet-i Gayrimüslime Efrâd-ı İhtiyâtiyesinden Bedel-i Nakdî Kabulü Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, c. 8, Numara: 242, s. 375. Ayrıca bkz. Hidayet Kara ve Bahattin Çatma, "Osmanlı Devleti'nin Askere Alma Kanunlarında Bedelli Askerlik", s.367; İsmail Kandil, Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918), s. 406.

⁵⁴ BOA, *DH.UMVM.55/11* (1334.N.08).

silahaltına alınmamış olanlarla, askerlik hizmetini üç aydan az yapanlar şeklinde tanımlanmıştır⁵⁵. Kanun 13 Ağustos 1914⁵⁶ ve 21 Ağustos 1914⁵⁷ tarihlerinde iki kez uzatılmıştır. Kanun, Meclis-i Mebusan'da 23 Aralık 1915 tarihinde kabul edilirken⁵⁸ Meclis-i Ayan'da 29 Ocak 1916 onaylanmış⁵⁹; ardından 7 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁶⁰.

Bedel-i Nakdî Kanunu'nun süresi 8 Ekim 1914 tarihinde geçici bir kanunla uzatılmıştır. Kanun gereğince muallem olsun olmasın Gayrimüslim ihtiyat ve müstahfiz efradı ile Müslim ihtiyat ve müstafaza efradından gayrimuallem olanlar ve doktor raporu ile silahsız hizmete ayrılmış muallem ve gayr-ı muallemelerden bir ay süre ile bedel-i nakdî alınabileceği ifade edilmiştir. Yine üç aydan aşağı talim görenler gayr-ı muallem sayılmıştır. Bedel-i nakdî miktarı 43 Osmanlı altını olarak belirlenmiştir. Amele taburları da kanun gereğince bedel verebileceklerdir. Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 42. ve 147. maddeleri hükmünce bir sene süre ile askere alınacakların yedek subaylığa ayrılması durumunda bedel-i nakdî alınmayacağı kanunda yerini almıştır. Ayrıca kanunun kabul olunmasından sonra kıtaya kayıt yaptıran gayr-ı muallem efradın bedelleri kabul olunmayacaktır⁶¹. Kanun layihası Meclis-i Mebusan'da 23 Aralık 1915 tarihinde⁶², Meclis-i Ayan'da 29 Ocak 1916 tarihinde kabul edilmiştir⁶³.

Bedel-i Nakdî Kanunu 15 Şubat 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Genel Kurulda söz alanlardan Fevzi Bey

---

⁵⁵ “Müslüm Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazasının Gayr-ı Muallem Kısmından da Bedel-i Nakdî Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, 26 Temmuz 1330, Tertip: 2, c: 6, Numara: 414, s. 931. Ayrıca bkz. İsmail Kandil, Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918), s. 407. Kanunun ilgililere tebliği hakkında bkz. BOA, *DH.İ.UM.EK.* 100/4 (1334.R.03).

⁵⁶ “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfizdan Bedel-i Nakdî Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, 31 Temmuz 1330, Tertip:2, c.6, Numara:440, s. 968.

⁵⁷ “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfizdan Bedel-i Nakdî Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Tekrar Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, 8 Ağustos 1330, Tertip:2,c. 6, Numara: 468, s. 1013.

⁵⁸ *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 11, C: 1, s. 226-227.

⁵⁹ *MAZC*, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 23, C: 1, s. 405.

⁶⁰ “Müslim Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfizının Gayr-ı Muallem Kısmından da Bedel-i Nakdî Ahzı Hakkında Kanun”, *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, c. 8, Numara: 244, s. 377.

⁶¹ “Bedel-i Nakdî Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, 25 Eylül 1330, Tertip: 2, c. 6, Numara: 549, s. 1331.

⁶² *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 11, C: 1, s. 228.

⁶³ *MAZC*, İkinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 23, C: 1, s. 405-406.

(Diyarbakır) kanunun yalnızca temel eğitim almamış kimselerden değil eğitilmiş askerlerden de alınmasını, Tahsin Rıza Bey (Tokat) ve Ohannes Vartkes Efendi (Erzurum) bedel verebilen ve veremeyen yaşlılar arasında eşitsizlik meydana gelebileceği eleştirilerinde bulunmuşlardır. Ayrıca Mehmet Nuri Efendi (Zor), Hamit Bey (Halep), Haralambidis Efendi (İstanbul), Tahsin Rıza Bey (Tokat) bedel-i nakdinin fertlerin askere davetinden sonra da kabul edilip edilemeyeceğini tartışmıştır. Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) ise bedelli askerliğin kan bedeli niteliğinde olduğunu herkesin gelirine göre ücret ödeyebilmesini talep etmiştir. Bu eleştirilere yanıt veren Behiç Bey (Harbiye Nezareti Şube Müdürü), askere olan ihtiyacın göz önünde bulundurulmasını aksi takdirde vatan savunmasının tehlikeye girebileceğini ifade etmiştir. Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) ve Hasan Fehmi Efendi (Sinop) üç aydan az gayr-ı muallim görülmesinin doğru olmadığını, pek çok askerin zaten kâğıt üzerinde eğitim gördüklerinin altını çizmiştir. Kendisine yanıt veren Hüseyin Kadri Bey (Karesi) sürenin yeterli bulunduğunu, aksi düşünüldüğünde hassa ordusunu oluşturan askerlerin büyük çoğunluğunun da yetersiz düzeyde düşünülebileceğini dile getirmiştir. Kanundan esas amacın bedel alınarak ordunun ihtiyacını karşılamak olduğunu vurgulamıştır⁶⁴.

Kanun layihası Meclis-i Ayan'da 22 Şubat 1915 tarihinde tartışılmıştır. Genel Kurulda öncelikle Askerî Encümen'in raporu okunmuştur. Encümen, kanunun aynen kabulü yönünde karar beyan etmiştir. Görüşmeler sırasında Abdurrahman Şeref Efendi, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda belirtilen bedel-i nakdî ile ilişkisini ve sadece bu seferberlik için mi geçerli olacağını sormuştur. Behiç Bey, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun bedel-i nakdîyi sadece nizamiye hizmetinde olanlar için yürürlükte tuttuğunu seferberlik zamanlarında bedel-i nakdîyi kabul etmediğini anlatmıştır. Ancak hâlihazırdaki kanunun yalnız Birinci Dünya Savaşı'ndaki seferberliğe mahsus ve ülkenin içinde bulunduğu iktisadi koşullar nedeniyle yasalaştırıldığını dile getirmiştir⁶⁵. Osman Paşa'nın (Müşir) kanunda geçen ve ortak aşar iltizam edenler içerisinde bedel-i nakdîye başvuranların neden en yaşlısının alınması gerekir

⁶⁴MMZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 26, C: 1, s. 350-358. Ayrıca bkz. İsmail Kandil, Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918), s. 410-411.

⁶⁵MAZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 22, C: 1, s. 345.

sorusuna ise Behiç Bey ziraat faaliyetlerinin aksamaması mültezimlerden diğerinin işleri yürütmesi gerekliliğine vurgu yaparak cevap vermiştir⁶⁶. Bunun dışında Meclis-i Ayan kanun layihasının 3. maddesini yeniden düzenleyerek Mükellifiyet-i Askeriye Kanunu'ndaki 42. ve 147. maddeleri işaret eden ibarenin, adı geçen kanunun hâlâ yürürlükte olması nedeniyle metinden çıkarılmasına karar vermiştir. Kanun layihasının Meclis-i Ayan'da eleştirilen bir diğer noktası da Yorgiyadis Efendi'nin kendisini muhalif olarak nitelendirdiği 4. maddedir. Madde bedel-i nakdîyi vilayet hissesinin de dâhil edilmesiyle 44 liraya çıkarmaktadır. Önceden bedel-i nakdîden başka harp vergisi alınırken, sonradan harp verginin tahsil edilmemesi nedeniyle bedel-i nakdînin 40 lira ve üzerine yüzde on vilayet hissesinin eklenmesi ile 44 lira alınması lüzumunun oluştuğunu açıklamıştır⁶⁷. Diğer maddeleri kabul edilerek Meclis-i Mebusan'a tekrar havale etmiştir⁶⁸. Meclis-i Mebusan 24 Şubat 1915 tarihinde Meclis-i Ayan'dan gelen değişikliği kabul etmiştir⁶⁹. Meclis-i Ayan da 28 Şubat 1915 tarihinde yasaı onaylamıştır⁷⁰. Bedel-i Nakdî Kanunu Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'daki düzenlemelerin ardından 6 Mart 1915 tarihinde yürürlüğe konmuştur⁷¹.

Bedel-i Nakdî Kanunu'nun süresi savaş sırasında ordunun mali gereksinimlerini karşılamak üzere 2 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan'da tartışılarak uzatılmak istenmiştir. Yasa hükmünce bedel-i nakdîlerin istisna süresi ilk taksitlerin ödenmesinden itibaren 18 ay olarak belirtilmiştir. Hükûmet kanunun gerekçesinde silahlı silahlı alınamayanlardan bedel-i nakdî alındığını, askere alınanlar arasında eşitliğe aykırı bir durum gelişebileceğinden kanunu sınırladıklarını dile getirmiştir⁷². Kanun layihası ile ayrıca bedel-i nakdî veren ve amele, hamal kolları ve hizmet taburlarında bulunan kimselerin istisna sürelerinin başlangıcının bedel-i nakdî üzerine meydana gelen terhis

---

⁶⁶MAZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 22, C: 1, s. 345.

⁶⁷MAZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 22, C: 1, s. 346-347.

⁶⁸MAZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 22, C: 1, s. 349-350.

⁶⁹MMZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 32, C: 1, s. 455.

⁷⁰MAZC, Birinci Oturum Senesi, D: 3, İ: 24, C: 1, s. 383.

⁷¹Bedel-i Nakdî Kanunu", *Düstur*, 21 Şubat 1330, Tertip: 2, C. 7, Nu: 131, s. 434.

⁷²<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2400> (30.04.2021). Ayrıca bkz. İsmail Kandil, Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918), s. 412.

tarihinden itibaren olduğu belirtilmiştir⁷³.

Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemine doğru hükûmet ordunun asker ihtiyacını karşılamak amacıyla bedel-i nakdî alınan kimselerin ücretlerinin geri ödenmesi ve bedellilerin silahaltına alınması için yasal düzenlemeler yapmıştır. 29 Temmuz 1916 tarihinde Maliye Nezareti 21, 26, 31 Temmuz, 8 Ağustos, 25 Eylül ve 21 Şubat 1330 ile 7 Mart 1332 tarihli kanunlar gereği bedel-i nakdî vermiş ihtiyat ve müstahfiz efradından Harbiye Nezaretince ihtiyaç duyulanlarının silahaltına alınabileceği; silahaltına alındığı sürelerdeki miktarın iade edileceği bildirilmiştir. Ancak Harbiye Nezaretince halkın yararına üretim yapan fabrikalarda çalışanların askerliklerinin tecil olunabileceği ve bedellerinin iade edilmeyeceği bildirilmiştir⁷⁴. Örneğin 19 Şubat 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti, Kastamonu Valiliğine, mirî orman kereste fabrikasında çalışan İzzet Bey'in müdür ve makinist olup olmadığı sorulmuş; 3 Mart 1917 tarihinde İzzet Bey'in bedelli askerliği onaylanmıştır⁷⁵.

Aynı konu ile ilgili bir diğer düzenleme 19 Ekim 1916 tarihinde geçici kanun şeklinde uygulamaya konmuş⁷⁶ ve 1 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Askerî Encümen'in Mazbata Muharriri Hüseyin Kadri Bey (Karesi), Encümen'deki görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. Kan vergisi olarak nitelediği bedel-i nakdînin kaldırılması gerektiği üzerinde durduklarını, askerlik görevinin bütün Osmanlı vatandaşları için eşit olması lüzumuna değindiklerini ifade etmiştir. Buradaki tartışmalara Enver Paşa'nın da katıldığını anlatan Hüseyin Kadri Bey, Paşa'nın savaşta üretim sahasında da işgücüne ihtiyaç duyulduğunu, ihtiyaç duyulması hâlinde orduya askere alma yetkisini verdiklerini dile getirmiştir⁷⁷. Kanun ile 6 Mart 1914, 7 Şubat 1916 ve 20 Mart 1916 tarihli kanunların yürürlükten kaldırılması kabul

---

⁷³ "Efrâd-ı İhtiyâtiye ve Müstahfiz Bedelât-ı Nakdiyesinin Tayin-i Müddeti Hakkında Kanun", *Düstur*, 7 Mart 1332, Tertip:2, c. 8, Numara: 353, s. 727.

⁷⁴ BOA, *ML.EEM*. 1209/10 (1332.Te.16).

⁷⁵ BOA, *DH.İ.UM.EK*. 28: 103, (1335.Ca.09).

⁷⁶ "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfizdan Bedel-i Nakdî Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip: 2, c. 8, Numara: 808, s. 1334.

⁷⁷ *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 32, C: 2, s. 69-76.

edilmiştir. Ayrıca bedel-i nakdî ödemesi yapanların askere alınmalarının ardından para iadelerinin ne şekilde yapılacağı ve bedel-i nakdî verip önemli kurum ve fabrikalarda çalışanların Harbiye Nezareti tarafından belirlenip askerliklerinin tecil edileceği ancak bedellerinin geri verilmeyeceği kabul edilmiştir⁷⁸. Kanun Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesinin ardından Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir.

Kanunun Meclis-i Ayan'daki görüşmelerine 10 Mart 1917 tarihinde başlanmıştır. Meclis-i Ayan genel kuruluna gelmeden önce kanun layihası, Askerî ve Maliye encümenlerinde tartışılmıştır. Her iki encümen, savaş şartlarının oluşturduğu gerek üzerine ülkenin iktisadiyeti ve ziraat-i umûmiyesi arasındaki ahenk ve dengenin gözden uzak tutulamayacağını dile getirerek kanunu uygun bulduğunu açıklamıştır⁷⁹. Tartışmalar sırasında Mahmut Paşa müstenkif (Açıklama) olduğunu beyan etmiştir. Ordu Dairesi Başkan Yardımcısı Behiç Bey, kanunun bir kerede tartışılıp geçmesi için layihanın müstaceliyetini teklif etmiştir. Ahmet Rıza Bey buna karşı çıkarak Meclis-i Mebusan'da üç ay kalan bir kanun layihasının neden mensubu buldukları Meclis tarafından hemen geçirilmek istendiğini sorgulamıştır. Rıza Paşa ise kanunun önemli bir kanun olup bir an önce tartışılması gerektiğini vurgulamasının ardından müstaceliyet teklifi Meclis-i Ayan tarafından kabul edilmiştir⁸⁰.

Ahmet Rıza Bey, daha önce birkaç defa büyük tahsisat talebiyle çıkarılmak istenen kanunlardan yola çıkıldığını buna mukabil üç milyon askerin silahaltına alındığını belirtmiştir. Harbiye Nezareti'nce istenilen paranın ordunun ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayıp karşılamadığını sorgulamıştır. Bedel-i nakdî alımından istenildiğinde feragat edilerek orduya asker alınmak istenmesinin eldeki insan kaynağının iyi kullanılmadığına işaret ettiğini ifade etmiştir. Ona göre mevcut kuvvetler iyi kullanılmış, yaralılar ve hastalar ciddi bir biçimde tedavi edilmiş, firariler sorunu halledilmiş olsaydı bu kanuna hiç gerek kalmayacaktır. Savaşın diğer yönünün de cephe gerisi olduğunu dile getiren Ahmet Rıza Bey, Bedel-i Nakdî Kanunu gereği askere alınmayanların silahaltına

⁷⁸ MMZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 37, C: 2, s. 163.

⁷⁹ MAZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 41, C: 2, s. 180.

⁸⁰ MAZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 41, C: 2, s. 181.

çağrılmasının ticaret ve sanayi alanında boşluklara sebebiyet vereceğini de sözlerine eklemiştir⁸¹. Bu konuda Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın verdiği demeçlerin kendi fikirleri doğrultusunda olmakla birlikte, aksi doğrultu hareket ettiğini söyleyerek eleştirilerini Enver Paşa'ya yöneltmiştir. Yapılması gerekenleri; firarilerin engellenmesi, subayların hizmetine bakanların askere alınmasını, Harbiye Nezareti'nde kâtiplik, muhasiplik gibi görevlerde bulunanların silahaltına alınmasını talep etmiştir. Farklı bir bakış olarak hanedan üyelerinden hiçbirinin savaşa gönüllü gitmediği gibi Ayan ve Mebusan üyelerinin de onlara uyduğunu beyan etmiştir⁸². Ahmet Rıza'nın kanun layihasına getirdiği muhalefe Hüsnü Paşa cevap vermiş, cephede sağlık çalışanlarının canla başla çalıştığını, ordunun iaşesi hususların karşılandığını söylemiştir⁸³. Kanun layihası yapılan görüşmelerin ardından Meclis-i Ayan'da 10 Mart 1917 tarihinde onaylanmıştır⁸⁴. Kanun, 19 Mart 1917 tarihinde yürürlüğe konmuştur⁸⁵.

Birinci Dünya Savaşı döneminde önemli hukuk düzenlemelerden biri olan Bedel-i Nakdî Kanunu artan asker ihtiyacı nedeniyle kaldırılacaktır. Bu durumu, kanunu düzenleyenlerin başında gelen Behiç Bey hatıralarında açıklamaktadır. Bedel-i Nakdî Kanunu ile askerlikle ilgisi olmayan kişilerden para alınarak Maliye'ye katkı sağlanmaya çalışıldığını ifade etmiştir. Kanun ile senede iki milyon lira kadar gelir sağlandığını söylemiştir. Behiç Bey hatıratında Enver Paşa'nın bedel-i nakdî kanunun lağvı emrini verdiğini ve kendisinin Enver Paşa'yı caydırmaya çalıştığını anlatmaktadır. Behiç Bey durumu şöyle anlatmaktadır:

“...Bir gün Enver Paşa, bu kanunun lağvını temin için emir verdi. Bu kanundan istifade edenlerin askere alınmasından bir fayda hâsıl olmayacağını ve bunların askerlikten kurtulmak için şu veya bu şekilde yine bu parayı rüşvet olarak vereceklerini; fakat bu defa paranın devlet

⁸¹ MAZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 41, C: 2, s. 181.

⁸² MAZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 41, C: 2, s. 182.

⁸³ MAZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 41, C: 2, s. 183.

⁸⁴ MAZC, Üçüncü Oturum Senesi, D: 3, İ: 41, C: 2, s. 186.

⁸⁵ “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfizdan Bedel-i Nakdî Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun”, *Düstur*, 19 Mart 1333, Tertip: 2, c. 9, Numara: 189, s. 290.

hazinesine girmeyeceğini anlatmaya çalıştım; mümkün olmadı ve kanun başka bir kanunla fesholundu. Duyduğuma göre bu kanunun feshini Almanlar istemiş. Çünkü gayrimüslimler nakdî bedel vererek askerlikten kurtulup ticaretlerine devam etmekte ve Almanlar Türkiye’de ticaretlerini temin edememekte imişler. Bu kanun kalkarsa gayrimüslimlerin işleri bozulacak ve yerlerini Almanlar alacakmış.”⁸⁶.

3. Birinci Dünya Savaşı’da Bedel-i Nakdî Uygulaması

Bedel-i Nakdî Kanunu’nun uygulanması konusunda savaş boyunca taşradan merkeze bildirilen sorunlar bulunmaktaydı. Bu sorunlardan biri bedel-i nakdîlerden ayrı olarak verilecek vilayet hisselerinin şahsın bağlı bulunduğu kazaya mı yoksa bedel-i nakdînin alındığı şubeye mi teslim edileceğiydi. Dâhiliye Nezareti’den vilayetlere gönderilen yazıda öncelikle bedel-i nakdî vermek isteyen kişi, ahz-ı asker şubesinin bulunduğu yerden başka bir yerde ikâmet ediyorsa bedeli, bulunduğu yerlerdeki mal sandıklarına vermesi gerektiği bildirilmiştir. Başka mal sandıkları adına tahsilât kaydedilmekteyse birer suretleri maliye ve askerîyeye bildirilmek üzere tahsilâtı yapan mahallin geliri olarak kaydetmesi istenmiştir. Varidat hissesinin de bedel-i nakdî tahsil eden kazanın bağlı bulunduğu vilayet özel idaresine ait olması zorunluluğu iletilmiştir⁸⁷.

Sivas Valiliği’nden Maarif Nezareti’ne yazılan 28 Mayıs 1914 tarihli yazıda ise askerlik yaşına basmış olan birinin Darümuallimin’e girmesinden sonra askerlikten muaf tutulamayacağı ifade edilerek; hizmet-i nizamiyesini bedel-i nakdî vererek yapan Aziziye’nin Rüşdiye Mahallesi’nden Celalettin Efendi’nin Darümuallimin’e girmesinin ardından ihtiyat sınıfına alınıp alınmayacağı sorulmuştur. Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Dairesi de konu hakkında 6 Haziran 1914 tarihinde Harbiye Nezareti’ne durumu iletmiştir. Harbiye Nezareti 14 Haziran 1914 tarihinde verdiği cevapta Celalettin Efendi’nin ihtiyat sınıfındaki hizmetini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir⁸⁸.

---

⁸⁶ Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, s. 153-154.

⁸⁷ BOA, *DH. UMVM*. 123-69 (1333.B.16).

⁸⁸ BOA, *MF. İBT*. 505-43 (1332.Ş.03).

Bedel-i nakdî hakkında 2 Mart 1915 tarihinde Mamuretü'l-aziz Valisi Sabit Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda ise Ermenilerin bedel-i nakdî vermeleri gereği üzerinde durulmuştur. Toplumsal yapıları itibariyle eşkıyalığa müsait olmayanların bile Osmanlı adına savaşmayacaklarını ve Ermeni çetelerine katılacaklarını belirterek bedel-i nakdî alınmasını talep etmiştir⁸⁹. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne girişleri yasak olan Ermenilerden de bedel alınması ve bedel vermeyenlerin ise kayıt altına alınması sefarethanelerden istenmiştir⁹⁰.

Gayrimüslimlerin bedel-i nakdî vermelerinin ayrılıkçı örgütler tarafından engellenmeye çalışıldığı da görülmektedir. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Bolu Mutasarrıflığı'na yazılan bir yazıda Zonguldak'ta Dişçi Apostol adında birinin faaliyetleri hakkında bilgi istenmiştir. 20 Ağustos 1914 tarihinde Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey tarafından isteğe binaen geri dönüş yapılarak Dişçi Apostol'un seferberlik dolayısıyla silahaltına çağrılan Rumları gitmemeye ve bedel-i nakdî vermemeye teşvik ettiği, Apostol'un yakalanarak Divan-ı Harbi Örfî'ye sevk edildiği bildirilmiştir⁹¹.

Seferberliğin ilanından sonra askere gitmeyen ve haklarında takibatta bulunan yabancı ülkelerdeki vatandaşların bedel-i nakdî vermelerinin ardından tahkikata son verilmesi kararlaştırılmıştır⁹². Menteşe Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne yazılan ve Marmaris Kazası'nın Bozburun Nahiyesi'nin Turgutlu Kariyesi'nde yaşayan Muğlalı Aleksandr oğullarından Konstantin'in seferberlik ilanından sonra firar ettiği, geride bıraktığı değirmen ve emlakînin akıbetinin ne şekilde olması gerektiği 20 Ağustos 1914 tarihli bir yazıda sorulmuştur. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Konstantin'in tahkikatının bölgedeki kolordu divan-ı harbince yapılacağını; 24 Eylül 1914 tarihli yazı ile de firarilerin bıraktıkları eşyanın Tekâlif-i Harbiye Kanunu esasına göre el konulacağı belirtilmiştir. Sonrasında ise Menteşe

⁸⁹ BOA, *DH.EUM.* 2. Şb. 5-20 (1333.R.16).

⁹⁰ BOA, *HR. HMŞ. İŞO.* 237-34 (1331.Ks.29). Ayrıca bkz. BOA, *HR. HMŞ. İŞO.* 237/40 (1331.Şu.15).

⁹¹ BOA, *DH. EUM.* 3. Şb. 1-7 (1332.N.29).

⁹² BOA, *DH. EUM. LVZ.* 24-53 (1332.Za.15). Ayrıca bkz. BOA, *DH. EUM. MTK.* 49/21 (1332.Za.15).

Mutasarrıflığı, Konstantin'in bedel-i nakdî vermesi neticesinde hakkında yapılan tahkikata son verildiğini 18 Eylül 1914 tarihli ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir⁹³. Osmanlı Devleti'nde bulunan Gayrimüslim vatandaşların da benzer bir uygulamaya tabi tutulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti bedel-i nakdî veren Müslim vatandaşları da seferberlik kapsamında muaf tutmuş ve devlet memurlarının bedel-i nakdî vermesi hususunda kolaylık göstermiştir. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne yazılan 2 Nisan 1915 tarihli yazıda Emniyet-i Umûmiye Memurîn Kalemi'nden Ziya Bey'in silahaltına çağrılmasından sonra bedel-i nakdî vererek görevine devam etmesi konusundaki isteği ve bedel-i nakdînin yarısının peşin, kalan yarısının ise maaşından kesilmesi talebi uygun bulunmuştur⁹⁴. 12 Nisan 1916 tarihinde Maliye Nezareti'nden Emniyet-i Umûmiye Muhasebe Müdüriyeti'ne gönderilen bir talimatnamede bedel-i nakdî vereceklerini ispatlayan memurların ödenmeyen maaşlarından bedel-i nakdîye denk gelecek olan miktarının ödenmesi yoluyla muamele yapılması bildirilmiştir⁹⁵.

25 Nisan 1916 tarihinde Maliye Nezareti Muamelât-ı Nakdîye Müdüriyeti'nden Emniyet-i Umûmiye Muhasebe Müdüriyeti'ne yazılan yazıda ise bedel-i nakdî verecek memurların maaşlarından belirtilen miktarın nakden verilmesi istenmiştir⁹⁶. Bu konudaki bir başka talep Emniyet-i Umûmiye Levâzım Müdüriyeti Mübayaat Masası Kâtibi Mehmet Muhlis Bey'den gelmiştir. Koca Mustafa Paşa Ahz-ı Asker Şubesi'ne yazdığı 1 Haziran 1916 tarihli dilekçesinde ihtiyat sınıfından olup muayene sonucunda silahaltına çağrıldığını anlatmış ve bedel-i nakdî vererek muafiyet talebinde bulunmuştur. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti, Mehmet Muhlis Bey'in 44 lira olan bedel-i nakdî ücretinin kalan maaşından kendisine verilmesini bildirmiştir⁹⁷. Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden idari makamlara gönderileni bir yazı ile de bedel-i nakdî

---

⁹³ BOA, *DH. EUM.* 3. Şb. 2-10 (1332.Za.12).

⁹⁴ BOA, *DH. EUM. MH.* 101-18 (1333.Ca.27).

⁹⁵ BOA, *DH. EUM. MH.* 126-45 (1334.C.26).

⁹⁶ BOA, *DH. EUM. MH.* 126-64 (1334.C.27).

⁹⁷ BOA, *DH. EUM. MH.* 130-38 (1334.B.29).

verdikten sonra istisnai memuriyetlere tayin olunanların bedel miktarını geri istediklerini, bu kimselerin taleplerine doğrudan ret cevabı verilmesi gerektiği de tebliğ edilmiştir⁹⁸. Bedel-i Nakdî Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından taşradan Dâhiliye Nezareti'ne uygulamanın tecil edilmesine dair istekler de gelmiştir. Boyabad'tan yazan Andon, Yorgi, İstapan ve Marko bedel-i nakdîlerinin bir kısmının peşin vermekle birlikte zamanı gelen ikinci taksitlerinin tecil veya affedilmesi talep etmişlerdir.⁹⁹.

Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi Dördüncü Şubesi 18 Mart 1913 tarihinde yayınladığı genelge ile 1887 ile 1897 yaş aralığındaki kimselerden olup bakaya kalanlardan da bedel-i nakdî alınması talebini iletmiştir¹⁰⁰. Bu çerçevede 12 Haziran 1914 tarihinde Rize'den gönderilen telgrafta 571 bakayadan 58'inin bedel-i nakdî verdiği belirtilmiştir¹⁰¹. Yine Rize ahalisinden bakaya olup başka memleketlerde bulduklarından Sünne, Sulina ve İbrail Şehbenderhanelerine bedel-i nakdîlerini yatıran 7 kişinin isimleri de Dâhiliye Nezareti İdare-i Umûmiyesinden Harbiye Nezareti'ne 26 Temmuz 1914 tarihli yazı ile gönderilmiştir¹⁰². Bükreş Sefaretinden Balçık Şehbender Vekili Rauf Bey'e gönderilen bir yazıda ise bakaya durumunda bulunan Habib oğlu Ali bin Arif'in kur'ası yeni çekildiği için 65 Osmanlı lirası bedel-i nakdî vermesi gerektiği belirtilirken, askerî hizmetini nizamiye sınıfında yapıp ihtiyat sınıfına geçenlerden veya bazı nedenlerden ötürü nizamiye sınıfından muaf tutulup ihtiyat sınıfına dâhil edilenlerden 43 Osmanlı lirası alınması talep edilmiştir¹⁰³.

Yurt dışında bulunan vatandaşların işlemleri sefarethaneler ve şehbenderlikler tarafından yapılmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti vatandaşı olup Rusçuk Şehbenderliği vasıtasıyla işlemleri yapılan Kamhi ve kardeşi David'in bedel-i nakdîlerinin tahsil edilip muamelesinin

⁹⁸ BOA, *DH. EUM.* 94-58 (1333.M.25).

⁹⁹ BOA, *DH. İ.UM.EK.* 18-3 (1334.L.03).

¹⁰⁰ BOA, *DH. İD.* 158-16 (1332.B.12).

¹⁰¹ BOA, *DH. İD.* 180-56 (1332.B.20).

¹⁰² BOA, *DH. İD.* 180-70 (1332.N.03).

¹⁰³ BOA, *HR. SFR. 04.* 633-98 (1914.09.11).

yapıldığı¹⁰⁴; yine Osmanlı tabiyetine bağlı ve Edirne Vilayeti'ne kayıtlı Avram oğlu Aram'ın 1914 seferberliği ile bedel-i nakdîsini ödediği ve kendisine tezkere-i Osmanî verilmesinin istendiği görülmektedir¹⁰⁵. Kanunun belirlediği niteliklerin dışında bulunan kimselerin bedel-i nakdîleri ise kabul edilmemiştir. Osmanlı Devleti'nde Ermeni milletine mensup Baros oğlu Dikran 23 Şubat 1916 tarihli dilekçesinde bedel-i nakdîden yararlanmak talebinde bulunmuştur. Hariciye Nezareti Umur-ı İdariye Müdüriyeti Umûmiyesi'nden Bükreş Şehbenderliği'ne gönderilen yazıda Baros oğlu Dikran'ın yaşı nedeniyle fiilî hizmette bulunması gerektiğinin altı çizilerek verdiği bedel-i nakdî talebinin reddedilmesi iletilmiştir¹⁰⁶. Benzer bir durum Rusçuk Şehbenderliği vasıtasıyla bedel-i nakdî vermek isteyen Ermenak oğlu Matyos için de meydana gelmiştir. Yaşı nedeniyle bedel-i nakdîsinin kabul edilemeyeceği ve ödediği bedel-i nakdînin iadesi ifade edilmiştir¹⁰⁷. Ayrıca sefaretlerden gönderilen emirnamelerde bedel-i nakdî verenlerin taksitlerinin tam olarak alınmasından sonra işlemlerinin yapıp bilgi verilmesi talep edilmiştir¹⁰⁸.

Birinci Dünya Savaşı süresince, asker alma sistemlerinin işletilmesi ile Osmanlı ordusu personel mevcutları yüksek tutulmaya çalışılırken, bedel-i nakdî kanunları ile de bozuk ve yetersiz ekonomiye katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele döneminde, gönüllülük esasına dayalı “*kuvva-yı milliye*” yapılanmasını müteakip, tek merkezden yönetilen bir ordu teşekkülü ile de asker alma teşkilatı gerekli desteği vermiştir. Cumhuriyet'in ilanını müteakip 21 Haziran 1927 tarihli “1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu” ile askerlik hizmetinin her Türk erkeği için süreli ve zorunlu bir vatandaşlık görevi olduğu kabul edilmiştir. Ancak tarihte örnekleri olduğu üzere bedelli askerlik hizmeti hâlen Millî Savunma Bakanlığı tarafından lüzumu hâlinde uygulanmaktadır¹⁰⁹.

---

¹⁰⁴ BOA, *HR. SFR. 04.* 634-54 (1914.11.02).

¹⁰⁵ BOA, *HR. SFR. 04.* 643-31 (1915.09.18).

¹⁰⁶ BOA, *HR. SFR. 04.* 648-65 (1916.02.24).

¹⁰⁷ BOA, *HR. SFR. 04.* 648-75 (1916.02.26).

¹⁰⁸ BOA, *HR. SFR. 04.* 645-67 (1915.12.20).

¹⁰⁹ Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, s. 210-212.

Sonuç

Osmanlı Devleti, ana unsurunu Türklerin oluşturduğu, kendi güvenliğini sağlayacak ordusunu temin ve idame etmede tarih boyunca tımar, pençik, devşirme, kur'a ve yükümlülük gibi çağın gereklerine uygun, örnek alınan pek çok usul kullanmıştır. Bu sistemlerde Gayrimüslimler, kadın, çocuk ve muafiyeti bulunanlar hariç diğerleri cizye vergisi karşılığında askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Uygulanan bu asker alma sistemlerinde askerlik süresinin belirsizliği, geçimlik üretim yapılan Osmanlı Devleti'nde hem ekonomik istikrarı hem de askerinin moral ve motivasyonunu olumsuz etkilemiştir.

Asker alma sistemindeki ilk düzenleme Tanzimat Fermanı'nı müteakip 1843 yılında gerçekleştirilmiştir. Fransız ordusundan örnek alınarak hazırlanan “Kur'a sistemi” ile askerlik hizmeti hem her erkek için süreli vatani bir görev hâline getirilmiş hem de nizamiye, redif ve müstahfiz olarak derecelendirilmiştir. Ancak, bu dönemlerde de mali kaygılardan dolayı bedel-i şahsî ve bedel-i nakdî uygulamaları bir istisna olarak devam etmiştir.

1886 yılında çıkarılan bir “Nizamiye Kanunu” ile kur'a sistemindeki asker alma heyetleri yerine ordular bünyesinde “ahz-ı asker teşkilatı” kurulmuştur. Bedel-i şahsinin de kaldırıldığı bu kanunla asker alımları yeni bir sistematığe bağlanmıştır. Osmanlı vatandaşlarının din farkı gözetmeksizin eşit işlem göreceğini esas alan II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası askere alımlarla ilgili bir dizi kanun çıkarılmıştır. 21 Temmuz 1909 tarihi kanun ile 50 Osmanlı altını karşılığında bedel-i nakdî uygulamasına devam edilmiştir. Ancak çok geçmeden 7 Ağustos 1909 sayılı ikinci bir kanun ile Hıristiyan nüfus ile İşkodra, Yemen, Hicaz, Trablusgarp illeri, Necid ve Bingazi sancakları ve Arabistan'a komşu olan illerin çöle yakın kısımlarındaki Arap aşiretleri de askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır.

Balkan Harbi sonrası yapılan reformlardan ordu da fazlaca nasibini almıştır. Bunlardan bir tanesi 12 Mayıs 1914 tarihli “Mükellefiyeti Askeriye Kanunu Muvakkati”dir. Heyette görevli Bnb. Mayer ve Ahz-ı Asker Kalemi Amiri Behiç Bey (Erkin)'in katkıları ile çıkarılan kanunla, asker alımlarının kolordular bölgesinde teşkil edilecek

olan Ahz-ı Asker Dairelerince yerine getirilmesi planlanmıştır. Yine aynı kanun ile askerlik hizmeti silahlı ve silahsız olarak iki gruba ayrılmış; Balkan Harbi'nde yaşanan tecrübelerden dolayı Gayrimüslimler geri hizmetlerde kullanılmak üzere oluşturulan Amele Taburlarında askerlik hizmetlerini yapmışlardır. Ancak yine ekonomik sebeplerden dolayı aynı kanunun 118-132 maddelerinde bedel-i nakdî usulünün devamına karar verilmiştir. Ayrıca, I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı ordusunda bedelli askerlik hizmetinin aksaksız olarak uygulanabilmesi, ücretlerin zamanında alınabilmesi için “Bedel-i Nakdî Kanunu” çıkarılmıştır. Müslim ve Gayrimüslim farkı gözetmeksizin maddi durumu yerinde olan herkes bu kanundan yararlanmıştır. Savaşın son dönemlerine geldiğinde artan asker ihtiyacı bedel-i nakdî uygulamasının sınırlarının daralması ve ardından ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Millî Mücadele döneminde de ahz-ı asker teşkilatı bağımsızlık mücadelesinde TBMM Hükûmeti'ne destek vermiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası 1927 yılında çıkarılan “1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu” ile her Türk erkeği için zorunlu ve süreli askerlik hizmeti uygulamasına devam edilmiş; ancak Millî Savunma Bakanlığınca lüzumu hâlinde, bir istisna olarak bedelli askerlik hizmetinin uygulanmasına devam edilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE)

ATASE Arşivi, *Birinci Dünya Harbi*, Kls.73, Dos.365, Fih.003

ATASE Arşivi, *Birinci Dünya Harbi*, Kls.73, Dos.365, Fih.; 003-0001a

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

BOA, *DH. EUM.* 94-58 (1333.M.25)

BOA, *DH. EUM.* 2. Şb. 5-20 (1333.R.16)

BOA, *DH. EUM.* 3. Şb. 2-10 (1332.Za.12)

BOA, *DH. EUM.* 3. Şb. 1-7 (1332.N.29)

BOA, *DH. EUM. LVZ.* 24-53 (1332.Za.15)

BOA, *DH. EUM. MH.* 101-18 (1333.Ca.27)

BOA, *DH. EUM. MH.* 126-45 (1334.C.26)

BOA, *DH. EUM. MH.* 126-64 (1334.C.27)

BOA, *DH. EUM. MH.* 130-38 (1334.B.29)

BOA, *DH. EUM. MTK.* 49/21 (1332.Za.15)

BOA, *DH. İD.* 158-16 (1332.B.12)

BOA, *DH. İD.* 180-56 (1332.B.20)

BOA, *DH. İD.* 180-70 (1332.N.03)

- BOA, *DH.İD.* 198-4 (1332.B.06)
- BOA, *DH. İ.UM.EK.* 18-3 (1334.L.03)
- BOA, *DH.İ.UM.EK.*28:103 (1335.Ca.09)
- BOA, *DH.İ.UM.EK.* 100/4 (1334.R.03)
- BOA, *HR. HMŞ. İŞO.* 237-34 (1331.Ks.29)
- BOA, *HR. HMŞ. İŞO.* 237/40 (1331.Şu.15)
- BOA, *HR. SFR.* 04.. 633-98 (1914.09.11)
- BOA, *HR. SFR.* 04.. 634-54 (1914.11.02)
- BOA, *HR. SFR.* 04.. 643-31 (1915.09.18)
- BOA, *HR. SFR.* 04.. 648-65 (1916.02.24)
- BOA, *HR. SFR.* 04.. 648-75 (1916.02.26)
- BOA, *HR. SFR.* 04.. 645-67 (1915.12.20)
- BOA, *MF. İBT.* 505-43 (1332.Ş.03)
- BOA, *ML.EEM.* 1209/10 (1332.Te.16)
- BOA, *DH.UMVM.* 55/11 (1334.N.08)
- BOA, *DH. UMVM.* 123-69 (1333.B.16)

Düstur, Tertip: 1, c. 5, Numara: 842, “Asakir-i Nizamiye-i Şahanenin Tertibât-ı Müteyemmime-i Cedîdeye Tevfikan Sûret-ı Ahzını Mübeyyin Kanun

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 296, “Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu”, 29 Nisan 1330

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 330, “1303 Tevellütlülerden 1308 Tevellüdüne Kadar Olan Erbâb-ı Esnandan İstisnai Bedel-i Nakdî Kabulü ve Müteferruatı Hakkında Kanun”, 9 Haziran 1914

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 397, Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayr-i Müslime Efrâd-ı İhtiyatîyesinden Bedel-i Nakdî Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, 3 Ağustos 1914

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 414, “Müslüm Eferad-ı İhtiyatiye ve Müstahfızının Gayr-ı Muallim Kısmından da Bedel-i Nakdî Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, 26 Temmuz 1330

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 440, “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfızdan Bedel-i Nakdî Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, 31 Temmuz 1330

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 468, “Efrâd-ı İhtiyatiye ve Müstahfızdan Bedel-i Nakdî Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Tekrar Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, 8 Ağustos 1330

Düstur, Tertip: 2, c. 6, Numara: 549, “Bedel-i Nakdî Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, 25 Eylül 1330, s.1331

Düstur: Tertip: 2. c. 6, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Muvakkati, 1334 (1918)

Düstur, Tertip: 2, c. 7, Numara: 131, Bedel-i Nakdî Kanunu”, 21 Şubat 1330

Düstur, Tertip: 2, c. 8, Numara: 244, “Müslim Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfızının Gayr-ı Muallim Kısmından da Bedel-i Nakdî Ahzi

Hakkında Kanun”, 25 Kanun-ı Sani 1331

Düstur, Tertip: 2, c. 8, Numara: 353, “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfız Bedelat-ı Nakdîyesinin Tayin-i Müddeti Hakkında Kanun”, 7 Mart 1332

Düstur, Tertip: 2, c. 8, Numara: 808, “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfızdan Bedel-i Nakdî Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, 6 Teşrin-i Evvel 1332

Düstur, Tertip: 2, c. 9, Numara: 189, “Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfızdan Bedel-i Nakdî Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun”, 19 Mart 1333

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (II. Tertip)

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (II. Tertip)

Kaynak Eserler

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, c.1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 130, İstanbul 2013

ERKİN, Behiç, *Hatırat 1876-1958*, haz. Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, c. 3, Gnkur Basımevi, Ankara 1971

KARATAMU, Selahattin, *TSK Tarihi (1908-1920)*, c. 3, Gnkur ATASE Yayınları, Ankara 1971

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AYAYDIN, Rıdvan, Osmanlı Devleti’nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011

BAYAR, M. Hikmet, *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Tarihçesi*, Harp Akademileri Matbaası, İstanbul 2009

BEŞİKÇİ, Mehmet, “Balkan Harbi Yenilgisi Sonrası Osmanlı Ordusunda Yeniden Yapılanma Hamleleri”, *Harp Akademileri Komutanlığı Balkan Harbi Panel Bildirileri*, İstanbul 2016, s. 133-146

BEŞİKÇİ, Mehmet, “Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 110 (Bahar 2012), s. 27-43

BEYOĞLU, Süleyman, “Ermeniler Amele Taburlarında”, *Yeni Türkiye, Ermeni Özel Sayısı*, Sayı 60 (2014), s. 259-288

ÇOKER, Fahri, “Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1260-1266

ÇÖKLÜ, Şenol, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004

DURGUN, Bülent, “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29 (2014), c. 14, s. 57-96

EMECEN, Feridun, “Bedel”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992, s. 301

ERENDOR, Metin, *Türk Ordusu Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 2018

GÜLSOY, Ufuk, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Muafiyet Vergisi: Bedel-i Askerî (1855-1909)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 37 (2002), s. 93-118

KANDİL, İsmail, *Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020

KARA, Hidayet ve Bahattin Çatma, “Osmanlı Devleti’nin Askere Alma Kanunlarında Bedelli Askerlik”, *International Journal of Social Science*, Sayı 64 (Winter III 2017), s. 355-371

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1947

KAYALI, Kurtuluş, Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1250-1258

KÖKSAL, Osman, Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti’nde Askeralmada (Son Durum), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987

KARAGÖZ, Mevlüt, *Birinci Dünya Savaşı’nda Filistin Sina Cephesi Lojistik Faaliyetleri*, Yeditepe Akademi Yayınları, İstanbul 2021

ONAR, Sıddık Sami, “Bedel-i Askerî”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 2, Milli Eğitim Basımevi, (5. Baskı), İstanbul 1979, s.439-440

ÖZCOŞAR, İbrahim ve Hüseyin Haşimi Güneş, “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15 (Kış 2006), c. 5, s. 159-179

ÖZGEN, Cenk, Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006

ÖZGÜN, Cengiz, Türk Silahlı Kuvvetlerinde Personel Yönetimi ve Personel İstihdamının Yeniden Yapılandırılması: Profesyonel Askerlik, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Malatya 2005

ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi 2. Kitap*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004

SHAW, J. Stanford, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982

YILDIRIM, Salih, Osmanlı'dan Günümüze Bedelli Askerlik Uygulamaları, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2019

ZÜRCHER, Eric Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908- 1928)*, çev. Ergun Aydınoglu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2009

İnternet Kaynakları

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2400>

Summary

Throughout history, Ottoman Empire employed lots of methods like *Timar*, *Pençik*, *Devşirme*, *Kura* (lottery) and conscription for recruitment and sustainment of its army that guards its own borders. In those methods, non-Muslims residents of the Ottoman Empire were excused from conscription and other compulsory military services in exchange for poll tax called *Jizya*. In the Ottoman Empire practicing subsistence-agriculture, those recruitment methods affected both economic stability and morale-motivation of the personnel as service life stood unclear.

The first regulations in recruitment were made in 1843, following the *Tanzimat* Edict. With the lottery system modeled after the French army, military service not only became a temporary duty but also was ranked as *Nizamiye*, *Redif* and *Mustahfiz*. However, the practices of paid personal and military services were continued as exceptions due to financial concerns in those periods.

With the *Nizamiye* Law enacted in 1886, recruitment offices were founded in place of committees in the lottery system. Thanks to this law that abolished paid-military service practices, recruitment processes were regimented into a new system. After declaration of the constitutional era, many laws regarding recruitment policies were passed. With the legislation/law of 21 July 1909, the practice of paid-military service continued and non-Muslims were able to apply for military academies. But after a short while, Christian, North African and Arabic Ottoman citizens were excused from military services.

After the Balkan wars, many reforms have been made in every single aspect of life, especially in the military. One of them was the law of 12 May 1914, named “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati”. Thanks to the law contributed by both German and Turkish delegations, especially Behiç Bey (ERKİN) who was the head of recruiting office, it was planned that enlisting processes were carried out by the recruitment agencies under the command of the Ottoman Corps. Also, the military service was divided into two categories; armed and unarmed. During the first Balkan war, non-Muslims served in the labor troops designed for

rear area operations. However, due to financial problems, paid military service continued by applying clause 118-132 of the law. Also, for the continuum of the paid military service practices, another law has been enacted. Regardless of their religious belief, everyone was able to get benefits of the law. Even, paid military service practices were enforced during the WWI. When it was reached to the last stages of the war, the growing need for soldiers caused the paid military service practices to be narrowed down and then disappeared

During the period of the National Struggle, the recruitment agencies (Ahz-ı Asker Teşkilatı) supported the government of Turkish National Assembly. After the proclamation of Turkish Republic, "1111 sayılı Askerlik Mükellefiyeti Kanunu" was passed in 1927. According to this law, military service became compulsory for every Turkish male. However, the practice of paid military service is continued by the Ministry of National Defense as an exception in case of needs.

Kuleli Askerî Lisesi Künye Defteri'ne Göre Millî Mücadele Dönemi'nde Okula Kayıtlı Öğrencilerin Sosyo-Demografik Panoraması (1921-1923)

Socio-Demographic Panorama of Students Enrolled in the School During the Turkish War of Independence Period, According to the Kuleli Military High School Registry Book (1921-1923)

Fatih ÖZDEMİR*

Öz

Milli Savunma Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden temin edilen Kuleli Askerî Lisesi Künye Defteri, 1921-1923 yılları arasında okula kayıt edilen öğrenciler hakkında bilgi içeren belge niteliği taşımaktadır. Bu defter; öğrencilerin isimleri, anne-baba lakapları ve isimleri, memleketleri, eşkâl bilgileri (kaş, göz, ten rengi, yüz şekli, fotoğrafları vb.) gördükleri dersleri, aldıkları ceza ve ödül gibi sosyo-demografik bilgileri içermektedir. Kuleli Askerî Lisesi, Millî Mücadele Dönemi'nin zorlu koşullarında bile eğitim-öğretime devam etmiştir. Bu çalışma, bahsi geçen dönemde Kuleli Askerî Lisesi'ne kayıtlı bulunan 74 öğrencinin sosyo-demografik panoramasını ve psikanaliz tespitlerini ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuleli Askerî Lisesi, Askerî Eğitim, Millî Mücadele Dönemi, Sosyo-Demografik, Psikanaliz.

Abstract

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi. E-posta: ozdemirfatih.55@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4191-9067>.

Geliş Tarihi /Received: 20.09.2021

Kabul Tarihi /Accepted: 16.11.2021

The Kuleli Military High School Registry Book, obtained from the central library of the Turkish National Defence University, contains a lot of information about the students enrolled in the school between 1921 and 1923, such as their names, parents' nicknames and names, hometowns, appearances (eyebrows, eyes, skin color, face shape, photos, etc.), courses, punishments and awards. Kuleli Military High School continued education even under the tough conditions of the Turkish War of Independence. This study includes the socio-demographic panorama and psychoanalysis findings of 74 students who followed the courses in the Kuleli Military High School during the aforementioned period.

Keywords: Kuleli Military High School, Military Education, National Struggle Period, Socio-Demographic, Psychoanalysis.

Giriş

Bireyleri kasıtlı ve istendik yönde değiştirme çabası olarak tanımlanabilecek bir kavram olan eğitim, diğer devletlerde ve toplumlarda olduğu gibi Osmanlı Devleti için de önem arz etmektedir. Bu nedenle devletin kuruluşundan itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Kuruluş döneminde eğitimi bir araç olarak görmeyen devlet yöneticileri, ilerleyen yüzyıllarda değişen dünya düzenine ayak uydurabilmek ve devletin yapısını değiştirip vatandaşları şekillendirebilmek için eğitimi kullanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eğitimin serüvenini geleneksel ve modern olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Geleneksel dönemde eğitim faaliyetlerine bakıldığında medreselerin ön planda olduğu görülecektir. Medreseler bu dönemde temelde Arap dilinde eğitim vererek İslami ölçüyü gözeten kurumlardır. Buradaki temel maksat, tercihen dönemin ünlü bilginlerden icazet alarak devletin kurumlarında kadı, defterdar, müderris gibi makamlara gelebilmektir. Medreseler, bireylerin mezuniyetten sonra meslek sahibi olmalarını sağlamanın yanı sıra, bireyleri bilim konusunda da eğiterek dönemin aydınları konumuna getiren bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Bu kapsamda örnek gösterilebilecek nitelikte olan bir medrese, Fatih Sultan Mehmet'in

İstanbul'un fethinden sonra oradaki 8 adet kiliseyi eğitim kurumu şeklinde revize ederek oluşturduğu Sahn-ı Semân Medreseleridir¹.

Geleneksel dönemde bahsedilmesi gereken bir diğer eğitim kurumu Sıbyan Mektepleridir. Halk arasında “Mahalle Mektebi” olarak da geçen Sıbyan Mektepleri, yaş gözetmeksizin çocukların katılıp temel düzeyde eğitim aldığı kurumlardır. Burada Kur'an-ı Kerim dersleri verilerek Müslümanlığın gerekleri anlatılmaktadır. Bu kurumlarda asayişin sağlanması adına “dayak” yöntemine başvurulduğu gerek dönemin seyyahlarının anlatılarından gerekse yine o dönemde basılmış eserlerden anlaşılmaktadır².

Osmanlı Devleti, eğitimdeki bu geleneksel yapısını 17. yüzyılın başlarına kadar devam ettirebilmiştir. Bu tarihten sonra, çeşitli nedenlerden dolayı bahsi geçen yapı terk edilerek modern nitelikte bir yapı benimsemek durumunda kalmıştır. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Bu nedenlerin temelinde, devletin aldığı bir dizi askerî yenilgi ve toprak kaybının yattığı söylenebilir. Diğer bir neden ise medreselerdeki gerilemedir. 17. yüzyılda medreselerde ilmi hürriyet kalkmış, iltimas ve siyaset hâkim olmaya başlamıştır³. Bu durum sonucunda ilmi düşünceden o kadar uzaklaşmıştır ki medrese uleması tarafından “Bir iplik sinek pisliğine batırılıp toprağa gömülürse orada nane biter.” gibi bilimle örtüşmeyecek tezler üretilmiştir⁴.

Osmanlı Devleti'nde Batının üstünlüğünün somut bir biçimde ilk kez savaş meydanlarında hissedildiği düşünülürse yenileşme hareketlerinin askerî alandan başlamasının kaçınılmaz olduğu görülecektir. Bu dönemde bazı askerî birliklerin Avrupai tarzda yapılandırılıp eğitilmesiyle ortaya çıkan askerî eğitimdeki modernleşme süreci, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Askerî Mühendishaneler, Askerî Tıp Okulu ve Harp Okulu'nun açılmasıyla ileri bir aşamaya ulaşmıştır⁵.

---

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2018*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2018, s. 65.

² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2018*, s. 91.

³ Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 74.

⁴ Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 75.

⁵ Cemil Öztürk, “Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye

Bu kapsamda yenileşme döneminde açılan askerî eğitim kurumlar incelendiğinde 1773'te açılan ilk okulun Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun olduğu görülür⁶. Çeşme bozgunundan sonra donanmaya mühendis yetiştirmek üzere açılan kurum, Riyaziye (Matematik) ile ilgili derslerinin Hendese (Geometri) adı altında okutulmasından dolayı Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun adını almıştır⁷.

Yenileşme dönemi kurumlarından bir diğeri, III. Selim'in Nizam-ı Cedit döneminde mühendis yetiştirmek üzere 1795'te açtığı Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dur⁸. Bu askerî kara okul, daha çok topçu, istihkâm ve haritacılık okulu niteliğindedir. Bu kurumun kuruluş amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür: “Bu kurumdan Hendese ve Hesap ve Hikmet ve Coğrafya fenlerinin yayılması ve Devlet-i Aliyye'de çok gerekli olan Sanayi-i Harbiye'nin talim ve taalümü ile kuvveten uygulamaya konmasıdır.”⁹

Osmanlı Devleti'nde asker eğitmeye yönelik açılan okullardan bir diğeri Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'dir. Ordunun subay ihtiyacını karşılamak maksadıyla 1835'te açılan bu kurum, 1826 da Yeniçeri Ocağını kaldıran II. Mahmut'un ordunun eğitimine ve yenileşmesine verdiği önemin yansımasıdır¹⁰. Köklü bir tarihe sahip olan bu kurum, aydınlanma çağının öncülerini bünyesinde yetiştirmiştir. Mekteb-i Harbiye zamanla çağına kıyasla ilerici bir öğretim kurumu haline gelmiş ve buradan yetişen subayların müspet bilim derslerini okuttukları sıkça görülmüştür¹¹. II. Mahmut sadece eğitim alanında birtakım okul açmakla kalmamış, Avrupa'ya yetiştirilmek üzere öğrenci de göndermiştir. 1830'lu yıllarda başlayan bu girişimin sonucu istendiği gibi gitmemiş,

---

Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 566.

⁶ Kemal Beydilli, “Mühendishane-i Bahr-i Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 514.

⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2018*, s. 164.

⁸ Kemal Beydilli, “Mühendishane-i Berr-i Hümayun”, s. 516.

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2018*, s. 164-165.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, “Harbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 115.

¹¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2018*, s. 169.

orada yetişen bireyler aldıkları eğitimin yanı sıra oranın lüks yaşantısına da kapılmışlardır¹².

Eğitimde modernleşme, genellikle görülen bir eksiğin giderilmesi üzerine ilerlemiştir. Sıbyan mekteplerinden mezun olan öğrencilerin yetersizlikleri nedeniyle bir üst kurum olan rüşdiyeler açılmıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra Muvakkat Meclis-i Maarif'in 1846'da hazırladığı rapora göre eğitim sistemi 3 kademe şeklinde olacaktı¹³. Bu kapsamda ilk rüşdiye 1847'de açılmıştır¹⁴. Üçlü kademenin bir diğer ayağı ise idadilerdir. Askerî okullara öğrenci yetiştiren ortaokul düzeyinde bir kurum olmadığı için böyle bir okula ihtiyaç duyulmuş ve bu kapsamda ilk olarak 1845 yılında Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiyye açılmıştır¹⁵.

İdadî seviyesinde açılan okullardan biri de makalenin konusunu teşkil eden Kuleli Askerî İdadisi'dir. Bu kurumu iki boyutta incelemek, içinde bulunduğu kışlanın ve idadinin tarihi açısından daha anlaşılır olacaktır. Kuleli Kışlası, İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan Üsküdar ilçesine bağlı Çengelköy ve Vaniköy semtlerinin arasında konumlandırılmıştır. Bugünkü kışlanın mekânı, Fatih Sultan Mehmet'in padişahlığı döneminde bir manastır olarak kullanılmakla beraber bu manastırın bahçesi Yavuz Sultan Selim'in hükümrانlığında meyve-çiçek bahçesi olarak kullanılmıştır¹⁶. II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp orduyu modern tarza ıslah etme çabası sonucunda Kuleli bahçesinin olduğu arazi genişletilip buraya Asakir-i Mansure-i Muhammediyye için bir kışla inşa edilmiş ve daha önce arsada bulunan cami yeniden restore

---

¹² Roderic Davison, Osmanlı Türkiyesi'nde Batılı Eğitim", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyidanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 678.

¹³ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 301.

¹⁴ Cemil Öztürk, "Rüşdiye", s. 301.

¹⁵ Cemil Öztürk, "İdadî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 464.

¹⁶ Cenap Çürük, "Kuleli Askerî Lisesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara 2002, s. 355.

edilmiştir¹⁷. Balkan Harbi'ne kadar zaman zaman hastane, eğitim kurumu, karantina alanı gibi amaçlarla kullanılan kışla harpten sonra eğitim öğretim faaliyetleri devam etmiştir¹⁸.

Kuleli Kışlası, dönem dönem farklı amaçlarla kullanılmışsa da eğitimin burada 1846 tarihinden itibaren başladığı öngörülmektedir¹⁹. Kuleli Kışlası'nın içinde aynı anda idadiden başka birkaç kurumun daha eğitim faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Bu kurumlara, Kuleli İptidaisi, Kuleli Aşiret Mektebi, Kuleli Rüşdiyesi örnek gösterilebilir²⁰. Kuleli Kışlası'nda eğitim, İstanbul'un işgalinden sonra İngilizlerin buradaki yapılanmayı sakıncaları görmeleri üzerine askıya alınmıştır. Harbiye Nezareti'ne yapılan baskının ardından Kuleli Kışlası boşaltılmış, öğrenciler önce Kağıthane'ye, buradan da Maçka'daki karakol binasına nakledilmiştir²¹.

Kuleli Askerî İdadisi'nde eğitimin başlangıcından itibaren bu okula kayıt edilen öğrencilerin kayıtları defterlere kaydedilmiştir. Bu defterlerden günümüze kadar ulaşabilenlerin sayısı 44 adet olmakla birlikte bu defterler Milli Savunma Üniversitesi Merkez Kütüphanesi bünyesinde muhafaza edilmektedir. Kütüphaneye kayıtlı 44 defterin haricinde araştırmacıların faydalanamayacağı kadar deforme olmuş defterler de mevcuttur. Bu çalışmada, Kuleli Askerî Lisesi Arşivi'nden (KALA) 11 Numaralı "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri" kullanılmıştır. Bu defterde toplam 159 öğrenci kayıtlı olup bu öğrencilerden vesikalık fotoğrafı olan 74 adet öğrenci seçilerek çalışmanın kaynak kişileri oluşturulmuştur.

Defterin kapak rengi siyahtır. Defterde kullanılan mürekkep renkleri mavi, siyah ve kırmızıdır. Defterin iç sayfaları beyaz renkte

---

¹⁷ Cenap Çürük, "Kuleli Askerî Lisesi", s. 355.

¹⁸ Cenap Çürük, "Kuleli Askerî Lisesi", s. 356.

¹⁹ Mehmet Yavuz Erler, "Payitaht (İstanbul) Askerî İdadisi'nde Öğrenciler ve Metropoldeki Eğitim Standardı (1838-1915)," *Studies Of The Ottoman Domain*, Sayı 13 (2017), c. 7, s. 79.

²⁰ Mehmet Yavuz Erler, "Payitaht (İstanbul) Askerî İdadisi'nde Öğrenciler ve Metropoldeki Eğitim Standardı (1838-1915)", s. 81.

²¹ Kuleli Askerî Lisesi Komutanlığı, *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*, Kuleli Askerî Lisesi Matbaası, İstanbul 2007, s. 78.

basılmış olsa da deformasyon nedeniyle sararmıştır. Defterde her bir öğrenci için 2 adet sayfa kullanılmıştır. Bu sayfalardan sağ tarafta olanın ortasına öğrencinin adı, babasının adı ve mesleği, öğrencinin memleketi ve eşkâl bilgileri kaydedilmiştir. Fotoğrafların hemen hepsi sağ tarafa iliştilmiş olmakla birlikte künye numarası 5 olan Refet Efendi'nin fotoğrafı sol tarafa monte edilmiştir. Fotoğrafların üstünde öğrencilerin künye numarası yer almaktadır. Künye numarasının karşısında, yani sol üst köşede ise öğrencilerin apolet numaraları yazılıdır. Öğrencinin ve babasının adı, sayfanın üst-orta noktasında ayrı bir biçimde yazılı bulunmaktadır. Bahsi geçen bu bilgilerin altında öğrencilerin öğrenim süresi boyunca aldıkları cezalar not edilmiştir. Aldıkları cezaların türleri, işledikleri suçlar, cezaların tarihi ve süresi gibi bilgiler tablo halinde sayfanın alt kısmında yer almaktadır. Öğrencilerin bilgilerinin bulunduğu diğer sayfada ise sayfanın tamamını kaplayan bir tablo biçiminde öğrencilerin hak ettikleri ödüller not edilmiştir. Yine burada da ceza kısmındaki bilgiler gibi ödül hakkında bilgiler mevcuttur.

Kuleli Askerî Lisesi Künye Defterlerinde kayıtlı olan öğrencilerin durumlarını belirtmek için sayfaların üzerlerine birtakım karalamalar yapılmıştır. Okuldan kaydı silinen öğrencilerin üzerlerine kırmızı renkte kalemle çarpı işareti atılmıştır. Bazılarına ise mavi renkte kalemle açıklamalar eklenmiştir.

19. yüzyılın ortalarından 2016 yılına dek eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Kuleli, zorlu harp ve işgal dönemleri atlatmıştır. Bu çalışmada tarih aralığı, Millî Mücadele Dönemi olarak belirlenmiştir. Bu dönemin seçilmesinin altında şüphesiz kritik nedenler yatmaktadır. Türkler, ilk kurdukları devletten günümüze kadar çeşitli milletlerle harp etmiş, gerektiğinde devlet kurup devlet yıkmışlardır. Yaşadıkları bu kaotik dönemlerde bile eğitim-öğretim faaliyetlerinden vazgeçmemişler, eğitimin sürdürülebilirliğini daima muhafaza etmişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen durum askerî eğitim tarihi açısından değerlendirildiğinde, Türklerin harp meydanlarında mücadelelerini sürdürürken diğer yandan da cephede harp edebilecek nitelikteki subayları asker yetiştirmek adına kullandıkları görülecektir. Devletin bu koşullarda bile nitelikli subaylarını geri hizmette eğitim için kullanması

ve 1920 Temmuz’unda Ankara-Cebeci’de Abidin Paşa Köşkü’nün çevresindeki binalarda “Sınıf-ı Muhtelif Zabit Namzetleri Talimgâhı”nın açılması, Türk idari sisteminin askerî eğitime verdiği önemin göstergesi niteliğindedir²². Kuleli Askerî Lisesi bu kapsamda değerlendirildiğinde, Millî Mücadele gibi çetin şartlara sahip bir dönemde düşman kuvvetlerinin her türlü engeline rağmen eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. İstanbul’un işgalini müteakiben okulun kapatılıp başka bir yere nakledilmesi öğrencileri caydırmamış, vatanlarını kurtarmak gayesiyle Anadolu’ya gizlice firar ederek cephaneye ve silah nakliyesinde görev almışlardır²³.

Gerek Osmanlı Devleti gerekse o tarihlerde henüz kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi askerî eğitime önem verip kurumlarını muhafaza ederken Türk halkı bu duruma kayıtsız kalmamıştır. Bu çalışmada Millî Mücadele Dönemi’nde Kuleli Askerî Lisesi’ne kayıtlı öğrencilerin sosyo-demografik panoramalarının incelenmesinin amacı, böyle bir ortamda Türk halkının orduya ve askerî eğitime iştirak düzeylerinin tespit edilebilmesidir. Devletin varlığının tartışıldığı bir ortamda hangi illerden okula katılımın sağlandığının incelenmesi, bu katılımın genel düzeyi hakkında bilgi verecektir.

1. Kuleli Askerî Lisesi Öğrencilerinin Eşkâllerine Dair Kayıtlar (1921-1923)

Türkler, kurdukları devletlerin sürdürülebilirliği açısından askerî alanda nizamlı olmak durumunda kalmışlardır. Bu durum kendini Osmanlı Devleti’nde de göstermiştir. Osmanlı Devleti, askerî okullara giren öğrencilerin bilgilerini düzenli ve özenli olarak kayıt altında tutmuştur. “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”ndeki öğrencilerin eşkâllerine dair kaydedilen birtakım bilgiler bu durumun ispatı niteliğindedir. Defterde, öğrencilerin ten rengi, göz rengi, boy uzunlukları gibi bilgiler detaylıca mevcuttur.

---

²² Kuleli Askerî Lisesi Komutanlığı, *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*, s. 76.

²³ Kuleli Askerî Lisesi Komutanlığı, *Dünden Bugüne Kuleli Askerî Lisesi*, s. 79.

1.1. Öğrencilerin Göz Renklerine Göre Tasnifi

1921-1923 yılları arasında okula kayıt edilen öğrencilerin göz renkleri siyah, ela ve mavi olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Aşağıdaki tabloda künye numaraları ve isimleri verilen öğrencilerden göz renkleri mavi ve ela olanlar belirtilmiştir.

RENKLİ GÖZLÜ OLANLAR (ELA-MAVİ) ²⁴	
004-İHSAN EFENDİ	057-MAHMUT ŞEVKET EFENDİ
005-REFET? EFENDİ	059-İSMAİL EFENDİ
006-ALİ ŞEFİK EFENDİ	060-MEHMET NİHAT EFENDİ
009-NURETTİN FEHMİ EFENDİ	062-YUSUF KAA? EFENDİ
010-ALİ REHA EFENDİ	063-MEHMET NİZAMETTİN EFENDİ
014-HASAN EDİP EFENDİ	069-ABDURRAHİM EFENDİ
015-YUSUF EFENDİ	079-İSMAİL HİKMET
016-HÜSEYİN SEZAI EFENDİ	080-MUSTAFA EFENDİ
017-MUAMMER ? EFENDİ	081-HASAN FEHMİ
020-HASAN HÜSEYİN EFENDİ	083-MEHMET ALİ EFENDİ
023-HALİL EFENDİ	084-OSMAN ZEKİ EFENDİ
025-AMİR? ZEKİ EFENDİ	086-MEHMET NEVZAT EFENDİ
027-ALİ MUZAFFER EFENDİ	088-AHMET NİHAT EFENDİ
031-ALİ SADI? EFENDİ	090-İBRAHİM EFENDİ
033-MEHMET FERİT EFENDİ	091-MUSTAFA SAİT EFENDİ
037-MEHMET BEDRETTİN EFENDİ	093-HÜSEYİN KADI EFENDİ
038-MEHMET NAZMİ EFENDİ	094-MAHMUT ? EFENDİ
042-FAHRETTİN EFENDİ	095-MEHMET NİYAZİ EFENDİ
49-YAKUP EFENDİ	100-MEHMET CAHİT EFENDİ
053-HÜSEYİN EFENDİ	101-İSMAİL HAKKI EFENDİ
054-MUSTAFA SAİB EFENDİ	102-MEHMET ŞAKİR EFENDİ
056-İSMAİL SEFA EFENDİ	
TOPLAM 43 KİŞİ	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, defterden seçilen 74 adet öğrenciden 43'ünün gözlerinin ela veya mavi olduğu görülür. Bu veri, genel tabloya oranlandığında seçilen öğrencilerin yarısından fazlasının gözlerinin renkli olduğu anlaşılacaktır.

²⁴ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazhat Defteri".

Öğrencilerden gözlerinin rengi siyah olanlar ise şunlardır:

GÖZ RENGİ SİYAH OLAN ÖĞRENCİLER²⁵	
002-AHMET HİKMET EFENDİ	039-AHMET TEVFİK EFENDİ
003-İBRAHİM BURHAN EFENDİ	040-İSMAİL EFENDİ
007-OSMAN EFENDİ	041-YUSUF EFENDİ
018-HASAN FEHMİ EFENDİ	044-HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ
019-REŞİT EFENDİ	045-AHMET CEVAT EFENDİ
021-MEHMET HİDAYET EFENDİ	046-İBRAHİM ALİ EFENDİ
025-AMİR? ZEKİ EFENDİ	048-SAİT EFENDİ
028-HASAN TAHSİN EFENDİ	050-ALİ ? EFENDİ
029-NURİ EFENDİ	055-HÜSEYİN EFENDİ
032-MEHMET ? EFENDİ	066-ALİ EFENDİ
034-NURİ EFENDİ	087-HÜSEYİN ? EFENDİ
035-OSMAN EFENDİ	089-MEHMET REMZİ EFENDİ
036-ASAİR? EFENDİ	092-MEHMET İDAYET EFENDİ
098- ?	113-MEHMET ? EFENDİ
TOPLAM 28 KİŞİ	

Göz renkleri siyah olan toplam 28 öğrenci bulunmakla beraber bu oran genel çerçevede içinde miktar bakımından az olarak kabul edilebilir.

Gözleri siyah ve renkli olan öğrenciler olduğu gibi göz rengi defterde kayıtlı olmayan öğrenciler de mevcuttur. Bu öğrencilerin toplamı 3 kişi olup künye numaraları ve isimleri şöyle sıralanabilir: 047 Fahrettin Efendi, 065 Cahit Efendi, 138 Kemal Efendi²⁶.

---

²⁵ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

²⁶ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

1.2. Öğrencilerin Ten Renklerine Göre Tasnifi

Defterdeki öğrencilerin ten renkleri okul tarafından 4 grup renk halinde kayıt altına alınmıştır. Bu renkler: esmer, beyaz, kumral, sarı ve buğdaydır.

ESMER TENLİ ÖĞRENCİLER²⁷	
002-AHMET HİKMET EFENDİ	044-HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ
003-İBRAHİM BURHAN EFENDİ	045-AHMET CEVAT EFENDİ
007-OSMAN EFENDİ	047-FAHRETTİN EFENDİ
016-HÜSEYİN SEZÂİ EFENDİ	048-SAİT EFENDİ
018-HASAN FEHMİ EFENDİ	053-HÜSEYİN EFENDİ
019-REŞİT EFENDİ	054-MUSTAFA SAİB EFENDİ
021-MEHMET HİDAYET EFENDİ	089-MEHMET REMZİ EFENDİ
025-AMİR? ZEKİ EFENDİ	092-MEHMET İDAYET EFENDİ
028-HASAN TAHSİN EFENDİ	093-HÜSEYİN KADI EFENDİ
029-NURİ EFENDİ	094-MAHMUT ? EFENDİ
034-NURİ EFENDİ	101-İSMAIL HAKKI EFENDİ
036-ASAHİR? EFENDİ	041-YUSUF EFENDİ
039-AHMET TEVFİK EFENDİ	
TOPLAM 25 KİŞİ	

4 grup içinde en fazla sayıya sahip olan ten rengi esmerdir. Bu gruba yakın bir oranda olan beyaz tenliler ise şunlardır:

BEYAZ TENLİ ÖĞRENCİLER²⁸	
004-İHSAN EFENDİ	027-ALİ MUZAFFER EFENDİ
005-REFET? EFENDİ	031-ALİ SADI? EFENDİ
006-ALİ ŞEFİK EFENDİ	033-MEHMET FERİT EFENDİ
009-NURETTİN FEHMİ EFENDİ	037-MEHMET BEDRETTİN EFENDİ
010-ALİ REHA EFENDİ	038-MEHMET NAZMİ EFENDİ
014-HASAN EDİP EFENDİ	042-FAHRETTİN EFENDİ
015-YUSUF EFENDİ	046-İBRAHİM ALİ EFENDİ

²⁷ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

²⁸ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

017-MUAMMER ? EFENDİ	056-İSMAİL SEFA EFENDİ
020-HASAN HÜSEYİN EFENDİ	062-YUSUF KAAN? EFENDİ
023-HALİL EFENDİ	066-ALİ EFENDİ
025-AMİR? ZEKİ EFENDİ	098- ?
TOPLAM 22 KİŞİ	

Kayıtlarda buğday tenli olarak geçen toplam 12 adet öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler şunlardır:

BUĞDAY TENLİ ÖĞRENCİLER²⁹
079-İSMAİL HİKMET
080-MUSTAFA EFENDİ
081-HASAN FEHMİ
083-MEHMET ALİ EFENDİ
084-OSMAN ZEKİ EFENDİ
086-MEHMET NEVZAT EFENDİ
087-HÜSEYİN ? EFENDİ
088-AHMET NİHAT EFENDİ
090-İBRAHİM EFENDİ
091-MUSTAFA SAİT EFENDİ
095-MEHMET NİYAZİ EFENDİ
102-MEHMET ŞAKİR EFENDİ
TOPLAM 12 KİŞİ

Toplamları 8 kişiyi bulan kumral tenli öğrenciler ise şunlardır:

KUMRAL TENLİ ÖĞRENCİLER³⁰
040-İSMAİL EFENDİ
49-YAKUP EFENDİ
050-ALİ? EFENDİ
055-HÜSEYİN EFENDİ
057-MAHMUT ŞEVKET EFENDİ
060-MEHMET NİHAT EFENDİ
063-MEHMET NİZAMETTİN EFENDİ
113-MEHMET ? EFENDİ
TOPLAM 8 KİŞİ

²⁹ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

³⁰ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

Ten rengi sarı olan 2 öğrenci bulunmakta olup bunlar: 059 İsmail Efendi ve 100 Mehmet Cahit Efendi'dir. Bunların dışında ten renkleri belirsiz olan öğrenciler de vardır. Bu öğrenciler toplamda 5 kişidir. 032 Mehmet? Efendi, 035 Osman Efendi, 065 Cahit Efendi, 069 Abdurrahim Efendi, 138 Kemal Efendi ten rengi belirsiz gruba dâhildir.

1.3. Öğrencilerin Boy Uzunluklarına Göre Tasnifi

Askerî okullara giriş kriterlerinden biri olan boy uzunluğu, kişilerin mesleklerine uygunluğu noktasında önemli bir bilgidir. Kuleli Askerî İdadisi yöneticileri, boy uzunluğu kriterlerini kısa, orta ve uzun olarak belirlemiş, bu kriterlere göre öğrenci alımlarını gerçekleştirmiştir.

UZUN BOYLU ÖĞRENCİLER ³¹	
003-İBRAHİM BURHAN EFENDİ	059-İSMAİL EFENDİ
005-REFİT? EFENDİ	065-CAHİT EFENDİ
006-ALİ ŞEFİK EFENDİ	079-İSMAİL HİKMET
009-NURETTİN FEHMİ EFENDİ	080-MUSTAFA EFENDİ
010-ALİ REHA EFENDİ	081-HASAN FEHMİ
014-HASAN EDİP EFENDİ	083-MEHMET ALİ EFENDİ
015-YUSUF EFENDİ	084-OSMAN ZEKİ EFENDİ
016-HÜSEYİN SEZAI EFENDİ	086-MEHMET NEVZAT EFENDİ
017-MUAMMER ? EFENDİ	087-HÜSEYİN ? EFENDİ
018-HASAN FEHMİ EFENDİ	088-AHMET NİHAT EFENDİ
019-REŞİT EFENDİ	089-MEHMET REMZİ EFENDİ
020-HASAN HÜSEYİN EFENDİ	090-İBRAHİM EFENDİ
021-MEHMET HİDAYET EFENDİ	091-MUSTAFA SAİT EFENDİ
023-HALİL EFENDİ	092-MEHMET İDAYET EFENDİ
025-AMİR? ZEKİ EFENDİ	093-HÜSEYİN KADI EFENDİ
027-ALİ MUZAFFER EFENDİ	094-MAHMUT ? EFENDİ
028-HASAN TAHSİN EFENDİ	095-MEHMET NİYAZİ EFENDİ
034-NURİ EFENDİ	098- ?
041-YUSUF EFENDİ	101-İSMAİL HAKKI EFENDİ
042-FAHRETTİN EFENDİ	102-MEHMET ŞAKİR EFENDİ
49-YAKUP EFENDİ	113-MEHMET ? EFENDİ
055-HÜSEYİN EFENDİ	
TOPLAM 43 KİŞİ	

³¹ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

Boy uzunluğuna göre 74 öğrencinin ortalaması alındığında uzun boylu olan öğrencilerin çoğunlukta olduğu görülür. Öğrencilerin fiziksel özelliklerinin okullara girişte önemli bir kriter olduğu düşünülürse çoğunluğun bu kriteri sağladığı ifade edilebilir.

KISA BOYLU ÖĞRENCİLER³²	
002-AHMET HİKMET EFENDİ	046-İBRAHİM ALİ EFENDİ
025-AMİR? ZEKİ EFENDİ	047-FAHRETTİN EFENDİ
029-NURİ EFENDİ	048-SAİT EFENDİ
031-ALİ SADİ? EFENDİ	050-ALİ ? EFENDİ
032-MEHMET ? EFENDİ	053-HÜSEYİN EFENDİ
033-MEHMET FERİT EFENDİ	057-MAHMUT ŞEVKET EFENDİ
035-OSMAN EFENDİ	060-MEHMET NİHAT EFENDİ
036-ASAHİR? EFENDİ	062-YUSUF KAAN? EFENDİ
038-MEHMET NAZMİ EFENDİ	063-MEHMET NİZAMETTİN EFENDİ
039-AHMET TEVFİK EFENDİ	066-ALİ EFENDİ
040-İSMAİL EFENDİ	069-ABDURRAHİM EFENDİ
044-HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ	138-KEMAL EFENDİ
TOPLAM 24 KİŞİ	

Uzun boylu öğrencilere nazaran kısa boylu öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak bir ölçüdedir. Toplamları 24’ü bulan kısa boylu öğrenciler toplam öğrencilerin 3’te 1’ini oluşturmaktadır.

Kısa ve uzun boylu öğrencilerin yanı sıra boyları “orta” olarak ifade edilen öğrenciler de mevcuttur. 007 Osman Efendi, 037 Mehmet Bedrettin Efendi, 054 Mustafa Saib Efendi ve 100 Mehmet Cahit Efendi boyu orta olan öğrencilerdir.

Defterde kayıtlı olan boy uzunluklarının dışında kendisine ait uzunluk bilgisi bulunmayan öğrenciler de vardır. Bu öğrencilerin sayısı 3 olup künye numaralarına göre sıraları şu şekildedir: 004 İhsan Efendi, 045 Ahmet Cevat Efendi ve 056 İsmail Sefa Efendi.

Künye defterinde kayıtlı olanlardan seçilen 74 öğrencinin eşkâl bilgileri yukarıda gösterildiği gibidir. Osmanlı Devleti, öğrenciler

³² Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

arasında renk, ırk, dil ve din ayrımı yapmamıştır. Öğrencilerin eşkâl bilgilerinin bu şekilde ayrıntılı ve düzenli kayıt edilmesinin sebebi devletin nizamlı oluşuna bağlanabilir. Öğrencilerin eşkâl bilgileri hakkında daha detaylı ve bilimsel bir sonuç için yukarıdaki bilgileri antropologların incelemesi faydalı olacaktır.

2. Kuleli Askerî Lisesi Öğrencilerinin Ailelerine Dair Değerlendirme (1921-1923)

Künye defterlerinde Kuleli öğrencilerinin ailelerine dair kaydedilen veriler, öğrencilerin baba ve dede bilgisinden öte gidememiştir. Öğrencilerin anne, kız-erkek kardeş, babaanne gibi akrabalarının bilgisi defterde mevcut değildir. Bu nedenle elde edilen bilgiler kısıtlı bir mahiyettedir. Künye defterine öğrencinin babasının adı, mesleği ve lakapları yazılmıştır. Buradan hareket ederek Kuleli'ye kaydolmuş öğrencilerin baba meslekleri tasnif edilebilir.

1921-1923 yılları arasında defterde kayıtlı olan öğrencilerin baba mesleklerine bakıldığında 5 kişinin babası dışında diğer hepsinin baba mesleğinin askerlik olduğu görülür³³. Emekli olmuş paşalar, rütbesi henüz yükselmekte olan subaylar çocuklarını Kuleli'ye göndererek askerî eğitim almalarını yeğlemiştir.

Babasının mesleği askerlik olmayan diğer öğrencilerin baba meslekleri çeşitlilik göstermektedir. Künye numarası 15 olan Yusuf Efendi'nin babası Aziz Bey'in mesleği muhafız memurluğu iken 79 künye numaralı İsmail Hakkı Efendi'nin babası Bedrettin Bey'in mesleği Muhasebat-ı Daire-i Dördüncü Şube Kısm-ı Salis'te memurluktur³⁴.

3. Kuleli Askerî Lisesi Öğrencilerinin Demografik Dağılımları (1921-1923)

Kuleli Kışlası'nda eğitim gören öğrenciler, Osmanlı coğrafyasının çeşitli vilayetlerinden gelerek okula girmişlerdir.

³³ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri".

³⁴ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri".

Öğrencilerin demografik dağılımları incelendiğinde Osmanlı'nın Anadolu ve Avrupa şehirlerinden okula katılımın olduğu anlaşılır. Okula Balkanlar'dan (Avrupa) katılanlar başta Dersaadet olmak üzere; Edirne, Selanik, Üsküp, Çorlu, Manastır ve Tepedelen (Arnavutluk) vilayetlerinden gelmişlerdir³⁵. Asya'dan ise Erzurum, Bağdat, Bitlis, Aydın, Diyarbakır, Boyabat, Van, İzmir, Yemen, Bolu, Muş, İnebolu, Şam, Halep, Siverek, Preveze, Erzincan ve Adana gibi şehirlerden gelen öğrenciler okula kayıt olmuşlardır³⁶.

DERSAADET'TEN GELEN ÖĞRENCİLER³⁷	
005-REFET? EFENDİ	053-HÜSEYİN EFENDİ
009-NURETTİN FEHMİ EFENDİ	054-MUSTAFA SAİB EFENDİ (EMİRGAN)
014-HASAN EDİP EFENDİ (ASLEN EDİRNE)	055-HÜSEYİN EFENDİ
017-MUAMMER ? EFENDİ	062-YUSUF KAA? EFENDİ
020-HASAN HÜSEYİN EFENDİ(ÜSKÜDAR)	063-MEHMET NİZAMETTİN EFENDİ (ORTAKÖY)
021-MEHMET HİDAYET EFENDİ(KASIMPAŞA)	066-ALİ EFENDİ
023-HALİL EFENDİ (FATİH)	069-ABDURRAHİM EFENDİ
027-ALİ MUZAFFER EFENDİ	079-İSMAİL HİKMET
032-MEHMET? EFENDİ(TAŞBAŞI)	084-OSMAN ZEKİ EFENDİ
033-MEHMET FERİT EFENDİ(ÜSKÜDAR)	086-MEHMET NEVZAT EFENDİ
034-NURİ EFENDİ	087-HÜSEYİN ? EFENDİ
038-MEHMET NAZMİ EFENDİ	089-MEHMET REMZİ EFENDİ
039-AHMET TEVFİK EFENDİ(ORTAKÖY)	092-MEHMET İDAYET EFENDİ
040-İSMAİL EFENDİ	094-MAHMUT ? EFENDİ
041-YUSUF EFENDİ(SULTANAHMET)	095-MEHMET NİYAZİ EFENDİ
042-FAHRETTİN EFENDİ	098- ? (BEŞİKTAŞ)
045-AHMET CEVAT EFENDİ (ÜSKÜDAR)	100-MEHMET CAHİT EFENDİ
047-FAHRETTİN EFENDİ	101-İSMAİL HAKKI EFENDİ

³⁵ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

³⁶ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

³⁷ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

050-ALİ ? EFENDİ	138-KEMAL EFENDİ(ORTAKÖY)
TOPLAM 38 KİŞİ	

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere toplam 38 öğrenci Kuleli Askerî İdadisi'ne Dersaadet'ten (İstanbul) katılım sağlamıştır. Dersaadet'ten katılım sağlayan öğrenciler, toplam öğrencilerin yarısından fazla orana sahiptir. Diğer 36 öğrenci 24 farklı şehirden gelirken tek bir şehir olan Dersaadet'ten 38 kişi okula kayıt olmuştur. Künye defterinde, öğrencilerin memleketleri kaydedilirken hangi semt ve ilçelerden geldiği de kaydedilmiştir. Buna göre, 3 öğrenci Üsküdar'dan, 3 öğrenci Ortaköy'den, 1 öğrenci Fatih'ten, 1 öğrenci Kasımpaşa'dan, 1 öğrenci Taşbaşı'ndan, 1 öğrenci ise Emirgan'dan okula kayıt edilmiştir.

Osmanlı coğrafyasının Avrupa'daki şehirlerinden okula katılım sağlayan diğer öğrencilerin demografik dağılımları incelendiğinde okula; Edirne'nin Kızılminare Mahallesi'nden 002-Ahmet Hikmet Efendi'nin, Selanik'ten 004-İhsan Efendi ve 060-Mehmet Nihat Efendi'nin, Üsküp'ten 015-Yusuf Efendi'nin, Çorlu'dan 029- Nuri Efendi'nin, Manastır'dan 065-Cahit Efendi ve 081-Hasan Fehmi Efendi'nin, Arnavutluk'tan 091- Mustafa Sait Efendi'nin, Preveze'den 090- İbrahim Efendi'nin katılım sağladığı görülür³⁸.

Avrupa şehirlerinden katılım gösteren öğrencilerin dağılımları, Dersaadet dışında 9 öğrencinin farklı şehirlerden katılım sağladığını göstermektedir. Dersaadet ile beraber 47 öğrenci Avrupa'dan katılım sağlamıştır. Bu oran toplam öğrencilerin yarısından fazlasıdır.

Anadolu şehirlerinden gelen öğrencilerin dağılımları; Erzurum'dan 003-İbrahim Burhan Efendi, Bağdat'tan 006 Ali Şefik Efendi, Bitlis'ten 007-Osman Efendi, 019-Reşit Efendi ve 026-İbrahim Revdet Efendi, Aydın'dan 016-Hüseyin Sezai Efendi, Diyarbakır'dan 018-Hasan Fehmi Efendi, 028-Hasan Tahsin Efendi, Boyabat'tan 025-Amir? Zeki Efendi, Van'dan 035-Osman Efendi, 036-Asahir Efendi, İzmir'den 037-Mehmet Bedrettin Efendi, Yemen'den 044-Hüseyin

---

³⁸ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazhat Defteri".

Hüsnü Efendi, Bolu'dan 046-İbrahim Ali Efendi, Muş'tan 048-Sait Efendi, İnebolu'dan 056-İsmail Sefa Efendi, Şam'dan 057-Mahmut Şevket Efendi, Halep'ten 083-Mehmet Ali Efendi, Siverek'ten 088-Ahmet Nihat Efendi, Erzincan'dan 093-Hüseyin Kadı Efendi, Adana'dan 113-Mehmet Efendi olmak üzere çeşitlilik göstermektedir³⁹.

Anadolu şehirlerinden gelen öğrencilerin toplamı 21 kişiden ibarettir. Avrupa'dan katılan öğrencilere nazaran azınlıkta olan bu 21 kişi, 17 farklı şehirden gelerek okula kayıt olmuşlardır.

Memleketleri belli olan öğrencilerin dışında nereden geldikleri belirlenemeyen 6 öğrenci mevcuttur. Bu öğrenciler künye numaralarına göre sırasıyla 010 Ali Reha Efendi, 031 Ali Sadi? Efendi, 049 Yakup Efendi, 059 İsmail Efendi, 080 Mustafa Efendi, 102 Mehmet Şakir Efendi'dir⁴⁰.

Yukarıdaki tablolar dikkate alındığında öğrencilerin demografik dağılımlarının çeşitlilik gösterdiği görülür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinden İstanbul'a gelerek Kuleli Askerî İdadisi'ne kaydolun 11 öğrencinin aileleri, evlatlarını uzak diyarlara yollayarak eğitim görmelerini kabullenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin sonucu belirsiz bir savaş ve kargaşa ortamında olduğu düşünülürse vatandaşların evlatlarını böyle bir ortamda okula göndermeleri, devlete olan inançlarının bir ispata niteliğindedir

4. Kuleli Askerî Lisesi'nde Suç ve Cezaya Dair Kayıtlar (1921-1923)

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumlarındaki asayişini sağlamaya yönelik birtakım önlemlerin alındığı bilinmektedir. Kuleli Askerî İdadisi'ne kayıtlı çocuk yaşta sayılabilecek öğrencilerin yaptığı hatalar,

---

³⁹ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri".

⁴⁰ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri".

işlediği suçlar, aldıkları cezaların süreleri ve türleri künye defterlerinde kayıt altına alınmıştır.

Çalışmanın kaynağını teşkil eden defterdeki suçlar aşağıdaki gibidir⁴¹.

SUÇ TÜRÜ	CEZA SÜRESİ	CEZA TÜRÜ	CEZAYI VEREN TARAF
Tahsis edilen vapurla gelmediğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Dershanede sigara içtiğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Perşembe günü yoklamaya geç geldiğinden	--- gün/--- saat	Adi Hapis	Kısm Amiri
Cuma günü geç geldiğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Koğuştaki arkadaşıyla kavga ettiğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
İzinsizken mektepten firar ettiğinden	3 Gün	Adi Hapis	Kısm Amiri
Namazını kılmadığından	2 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
1 gece namazını kılmadığından	2 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Sahtekârlıktan dolayı	1 Ay	Hapis	Divan-ı Harb
İzniliyken mektebe geç geldiğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Camiye Gitmediğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Arkadaşlarıyla eski yüzlük paralarla Oynadığından ?	2 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Kimya dersinden firar ettiğinden	15 Gün	Riyazi Hapis	Kısm Amiri
İkinci husus imtihanda kimya dersinde kopya Ettiğinden	15 Gün	Riyazi Hapis	Müdüriyet
İzinsizken mektep dışına çıkıp dolaştığından	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Hafta izninden geç geldiğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
İçtima zamanında koğuştaki olmadığından	2 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Apoletsiz gezdiğinden	2 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Arkadaşıyla firar ettiğinden	3 Gün	Adi Hapis	Kısm Amiri
Tenefüs zamanı mıntık haricine çıktığından	3 Gün	Adi Hapis	Kısm Amiri
Arkadaşını darp ettiğinden	2 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri
Dershanede itiştiğinden	1 Hafta	İzinsizlik	Kısm Amiri

⁴¹ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

Arkadaşının çalışmalarına mâni olduğundan	1 Hafta	İzinsizlik	Kısım Amiri
Muallim beyin emrini dinlemediğinden	2 Hafta	Adi Hapis	Kısım Amiri

Öğrenciler, işledikleri suçlar nedeniyle izinsizlik veya hapis cezasıyla karşılaşmışlardır. Bu cezaların süreleri genelde bir hafta olarak belirlense de hapis cezalarının süreleri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, okul için tahsis edilen vapurla gelmediklerinde 1 hafta izinsizlik cezasına çarptırılırlarken imtihanlardan kopya çektiklerinde ya da okuldan firar ettiklerinde 15 gün hapis cezasıyla karşı karşıya kalabilmişlerdir. Cezalar genelde kısım amirleri tarafından belirlenmiş ve verilmiştir. Ağır suç işleyen öğrenciler Divan-ı Harb'e verilerek cezalandırılabilmişlerdir.

5. Kuleli Askerî Lisesi'nde Ödül ve Başarıya Dair Kayıtlar (1921-1923)

Öğrenciler işledikleri suçların karşılığında cezaya çarptırılırken diğer yandan yaptıkları iyi davranışlar sebebiyle de ödüllendirilmişlerdir. Öğrencilerin aldıkları ödülleri, derslerindeki başarılarından dolayı aldıkları ödüller ve ahlaki durumlarından dolayı aldığı ödüller olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Ders başarılarından dolayı aldıkları ödüller aşağıda gösterilmiştir:⁴²

ÖDÜLLENDİRİLME NEDENİ	ÖDÜL SÜRESİ	ÖDÜL TÜRÜ	ÖDÜLÜ VEREN TARAF
Ulum-ı Diniyye dersine emsaline faik bir suretle çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Kimya dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Hikmet dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Sihhat dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Farisi dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Sabah namazını vaktiyle kıldığından	1 gece	İzin	Muallim
Arabi dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim

⁴² Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, "1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri".

Tarih dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Hesap dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Hikmet dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Harita dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Mektepte Hendese hesabında gösterdiği hizmet üzerine	1 gece	İzin	Kısım Amiri
Terbiye-i Bedeniye dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Cebir dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim
Harp dersine çalıştığından	1 gece	İzin	Muallim

Mektepte gördükleri derslerde başarı gösteren öğrenciler başarılarından dolayı ödüllendirilmiştir. Bu izinler genelde 1 gece olup muallim tarafından verilmiştir. Öğrencilerin ahlaki durumlarından dolayı aldıkları ödüller ise şöyledir:⁴³

ÖDÜLENDİRİLME NEDENİ	ÖDÜL SÜRESİ	ÖDÜL TÜRÜ	ÖDÜLÜ VEREN TARAF
Vazifesini hüsn-i ifâ ettiğiinden	1 gece	İzin	Kısım Amiri
Çavuşluk vazifesini hüsn-i ifâ ettiğiinden	1 gece	İzin	Kısım Amiri
Verilen emri hüsn-i ifâ ettiğiinden	1 gece	İzin	Kısım Amiri
Hüsn-i halinden dolayı	1 gece	İzin	Kısım Amiri

Kuleli öğrencileri çalışkanlıklarından dolayı ya da kendilerine verilen görevi başarıyla yerine getirdiklerinden dolayı kısım amirleri tarafından birer gece izinle taltif edilmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde eğitim hareketleri, dönemselsel olarak çeşitli gelişmeler göstermiştir. Devletin klasik olarak adlandırılabilir dönemlerinde eğitim faaliyetleri, medreseler ve sıbyan okulları çevresinde sınırlılık göstermiştir. Dünya düzeninin değişmesi üzerine devlet, eğitime

⁴³ Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA), Defter No: 11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”.

farklı anlamlar yükleyerek eğitimin çeşitli kurumlar çerçevesinde faaliyet göstermesini sağlamıştır.

Osmanlı yöneticileri, eğitimi bir araç olarak kullanmak istedikleri için çeşitli meslek gruplarını Avrupa düzeyinde eğitmeye yönelik adımlar atmışlardır. Bu gruplardan birisi de askerlik mesleğidir. Modern döneme kadar askerî eğitim faaliyetlerinde göze çarpan gelişmeler olmazken bu dönemdeki gelişmelere bakıldığında köklü değişimlerin yaşandığı görülür. İlk askerî okullar bu dönemde açılmış, Avrupai eğitim tarzı yine bu dönemde ülkeye girmiştir.

Modern dönemde açılan kurumlardan biri olan Kuleli Askerî İdadisi, içinde bulunduğu kışlayla birlikte köklü bir tarihe sahiptir. 2016 yılına kadar eğitim öğretim faaliyetlerine devam eden Kuleli Askerî İdadisi, ülke çapında kaliteli, tanınmış, tecrübeli subaylar ve generaller yetiştirmiştir. Bu okul, kurulduğu günden itibaren çeşitli savaşlar ve işgallere maruz kalmıştır. İçinde bulunduğu durum her ne olursa olsun eğitimden taviz vermeyen Kuleli, Millî Mücadele Dönemi'nde de bu tutumunu sürdürmüş ve çeşitli mekânlarda eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Bu dönemde okula kayıtlı öğrencilerin bilgilerinin kayıtlı olduğu künye defterleri tarih araştırmacıları için kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

Millî Mücadele Dönemi'nde Kuleli Askerî İdadisi'nin öğrencisi olan 74 kişi, çalışma kapsamında incelenmiş ve bu kişilerin eşkâlleri tablolar halinde sunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin büyük bir titizlikle tutmuş olduğu bu eşkâl kayıtları, tarih araştırmacıları ve antropologlar için önemli bir veri tabanı olarak kullanılabilir ölçüdedir.

Öğrencilere ait ailevi bilgiler, okulun nüfusu hakkında bilgiler vermektedir. Öğrenciler, büyük oranda babalarının mesleklerini devam ettirmişlerdir. Mesleği askerlik olmayanlar babalar, yine farklı alanlarda devlet memurluğu yapmaktadır.

Deftere kayıtlı olan öğrencilerin memleketleri, araştırmacılara okulun o dönemdeki demografik dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Öğrenciler, 8'i Avrupa, 17'si Anadolu olmak üzere 25 farklı Osmanlı şehrinden okula gelmişlerdir. Aileler, bu kaotik dönemde evlatlarını uzak

diyarlardan İstanbul'a göndererek askerliğe ve eğitime verdikleri değeri bir kez daha ispatlamışlardır.

Kuleli Askerî İdadisi, ciddi disipline sahip bir kurumdur. Öğrenciler okul içindeki davranışlarına dikkat ederek okula yakışmayan hal ve hareketlerde bulunmaktan kaçınmak zorundadır. Yine de çocukluğun verdiği bir hissiyatla bazı öğrenciler yaptığı davranışlarla ceza almaktan kaçınamamışlardır. Öğrencilerin aldıkları cezalar incelendiğinde içinde buldukları psikolojik durum ortaya çıkmaktadır. Bazı  ğrencilerin babalarının vefat edişisi öğrencinin üstünde psikolojik baskı yaratmış ve normalde olduğundan daha saldırgan bir hüviyete bürünmelerine neden olmuştur. Defterde kayıtlı olan cezalar tablolar halinde verilmiş ve psikanaliz açıdan kritik yapmaları için psikologların değerlendirmesine bırakılmıştır. Öğrenciler okulda yaptığı davranışlardan dolayı sadece ceza almamışlar aynı zamanda ödüllendirilmişlerdir. Öğrencilerin aldıkları ödüller genelde derslerdeki başarıları üzerine olduğundan, okul hocalarının öğrencileri derslerine çalışmaya teşvik ettikleri kanısına ulaşılabılır. Aynı zamanda öğrenciler ahlaki açıdan askerliğe yakışan tavırlar sergilediğinde de  d llendirilmişlerdir. Bu da okuldaki disiplinin belirli bir  l de muhafaza edildiği anlamını taşımaktadır.

Bu çalışmada, 1921-1923 yılları arasında Kuleli Askerî İdadisi'ne kayıt edilen öğrencilerin bilgileri gün yüzüne  kartılarak bu öğrenciler hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, ileride bu alanda araştırmaya yapacak bilim insanlarına veri kaynağı olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (=KALA)

KALA, Defter No:11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2018*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2018, (30. Baskı)

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 514-516

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishane-i Berr-i Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 516-518

ÇÜRÜK, Cenap, “Kuleli Askerî Lisesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Ankara 2002, s. 355-356

DAVISON, Roderic, Osmanlı Türkiyesi’nde Batılı Eğitim”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İncalcık ve Mehmet Seyidanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, (8. Baskı), s. 666-681

ERLER, Mehmet Yavuz, Payitaht (İstanbul) Askerî İdadisi’nde Öğrenciler ve Metropoldeki Eğitim Standardı (1838-1915), *Studies Of The Ottoman Domain*, Sayı 13 (2017), c. 7, s. 75-107

ÖZCAN, Abdülkadir, “Harbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 115-119

ÖZKAN, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2008

ÖZTÜRK, Cemil, “İdadi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 464-466

ÖZTÜRK, Cemil, “Osmanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 565-568

ÖZTÜRK, Cemil, “Rüşdiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 300-303

EKLER

Ek 1:

Kemal Efendi

(Kaynak: Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (KALA), Defter No:11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”)

Ek 2:

Mehmet Efendi

(Kaynak: Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (KALA), Defter No:11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”)

Ek 3:

SAYFA NUMARASI	027
ADI	ALİ MUZAFFER EFENDİ
BABA ADI	MEHMET
MEMLEKETİ	DERSAADET
APOLET NO	693
KÜNYE NO	27
TEVELLÜDÜ	1323
EŞGAL BİLGİSİ	Uzun boylu, beyaz benizli, kumral saçlı, mavi gözlü
CEZALAR	<ul style="list-style-type: none"> • Tahsis edilen vapurla gelmediğinden 1 hafta izinsizliği (Kısım amiri tarafından 21 Kanun-ı Evvel 1337) • İzinsizken firar ettiğinden 2 hafta izinsiz (Kısım amiri tarafından 11 Kanun-ı Sani 1338) • İkinci husus imtihanında kimya dersinde kopya ettiğinden 15 gün riyazi hapis (Müdüriyet 7 Mart 1339) • İki gün namazını kılmadığından 2 hafta izinsizliği (Kısım amiri tarafından 21 Mart 1339) • Cuma günü geldiğinden 1 hafta izinsizliği (Kısım amiri tarafından 29 Mart 1339)
ÖDÜLLER	<ul style="list-style-type: none"> • Kimya dersine emsaline faik çalıştığından 1 gece izinle taltifi (Muallimi tarafından 21 Şubat 1339)

(Kaynak: Kuleli Askerî Lisesi Arşivi (KALA), Defter No:11, “1921-1923 Kuleli İdadisi Künye ve Mecazahat Defteri”)

Summary

Every country in the world needs a military resource in order to protect and continue its existence. Such a military source can be obtained after a difficult military training process. This way also was followed by the Ottoman Empire. The Ottomans devoted special importance to military education and opened military schools in this context. One of these military schools is Kuleli Military High School. Kuleli Military High School was an institution that accepted high school children and raises them by the military order. All students were recorded in the registry books by the officials. These notebooks include remarkable information about students such as family, hometown, appearance, punishments and awards.

In this study, socio-demographic information of the students enrolled in the school between 1921 and 1923 was examined by using the Kuleli Military High School Registry Book and psychoanalytic evaluation of the information was carried out. As a result, this study offers remarkable data for researchers who will study the history of military education in the future.

1963-1974 Yılları Arasında Kıbrıs'ta Rumların Türlere Karşı Saldırıları Soykırım Olarak Değerlendirilebilir Mi?*

Can the Greek Attacks on the Turks in Cyprus between 1963-
1974 be Considered Genocide?

Oğuz YUCEL **

Öz

Kıbrıs Adası, küresel güçlerin Doğu Akdeniz'i kontrol etme politikaları için stratejik konumunu ve önemini korumaktadır. 1571 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilen Kıbrıs, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin uluslararası konjonktürdeki yalnızlığının giderilmesi amacı ile İngiltere'ye kiralanmıştır. Bu tarihten 1960 yılına kadar Kıbrıs, İngiltere idaresinde kalmıştır. Bu süreçte Rumlar, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. 1955 yılında EOKA terör örgütü kurulmuş ve "Enosis" amacı ile terör saldırıları yapmaya başlamıştır. 1960 yılında Türk ve Rumların ortak kurucu oldukları Kıbrıs Cumhuriyeti 21 Aralık 1963 tarihinde EOKA örgütünün başlattığı saldırılar neticesinde son bulmuştur. 1963 Kanlı Noel'inden 1974 Barış Harekâtına kadar Türk yerleşim bölgelerine ve sivil, silahsız halka yönelik Rum saldırıları, Yunan asker ve subay desteği ile devam etmiştir. Bugüne kadar bu saldırıların Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 09.12.1948 tarihinde kabul edilen "Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi"nde belirtilen maddeler açısından ne anlam ifade ettiği konusunda bir çalışma olmamıştır. Bu çalışma, bu saldırıların

---

* Bu makale Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenen, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde hazırlanan Kıbrıs'ta Türklere Karşı İşlenen Uluslararası Suçlar 1955-1974 isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. E-posta: oguzyucel07@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3015-206X.

Geliş Tarihi / Received: 21.09.2021.

Kabul Tarihi / Accepted: 15.11.2021.

soykırım olarak yorumlanıp yorumlanamayacağını tartışmak için yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Adası, Rumlar, Türkler, Saldırı, Soykırım Suçu

Abstract

Cyprus Island maintains its strategic position and importance for the policies of global powers to control the Eastern Mediterranean. Cyprus was conquered by the Ottoman Empire in 1571 and leased to Britain after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 in order to eliminate the loneliness of the empire in the international arena. Cyprus remained under the British administration until 1960. In this process, the Greeks made various attempts to connect Cyprus to Greece. In 1955, the EOKA terrorist organization was established and started to carry out terrorist attacks with the aim of *Enosis*. The Republic of Cyprus, co-founded by Turks and Greeks in 1960, came to an end as a result of the attacks launched by the EOKA organization on 21 December 1963. From the 1963 Bloody Christmas to the 1974 Peace Operation, Greek attacks against Turkish settlements and civilians continued with the support of Greek soldiers and officers. Until today, there has been no study on what these attacks mean in terms of the articles specified in the "Convention on the Prevention and Punishment of Genocide" adopted at the United Nations General Assembly on 09.12.1948. This study was written to discuss whether these attacks can be interpreted as genocide or not.

Keywords: Cyprus Island, Greeks, the Turks, Assault, Genocide Crime, International Criminal Court

Giriş

Doğu Akdeniz'in ortasında bulunan Kıbrıs Adası 1571 yılında Türk hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde zor durumda kalması üzerine Kıbrıs, İngilizlerin diplomatik desteğini kazanmak amacı ile İngiltere'ye kiralanmıştır.

İngiliz hâkimiyetinde 1960 yılına kadar kalan Kıbrıs adası, bu tarihte bağımsız bir devlet olmuştur¹.

İngiliz hâkimiyeti yıllarında Kıbrıslı Rumlar içerisinde zaman zaman Yunanistan ile Kıbrıs Adası'nın birleşmesi (*Enosis*)² amacı ile birtakım faaliyetler görülmüştür. 1955 yılına geldiğimizde Yunanistan, *Enosis*'i gerçekleştirmek amacı ile Kıbrıs'a Georgios Grivas³ isimli bir subayını göndererek EOKA isminde bir terör örgütü kurdu muştur. EOKA terör örgütü, ilk saldırısını 1 Nisan 1955 tarihinde gerçekleştirmiştir. EOKA teröristlerinin ilk saldırısından 3 ay sonra, saldırıların yönü Türklere çevrilmiştir. EOKA'nın siyasi lideri Rum Kilisesi Başpiskoposu III. Makarios⁴ ve askerî lideri Georgios Grivas

---

¹ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş antlaşmaları olan Londra Antlaşması ve Garanti Antlaşması için bkz. "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı (Zurih, 11 Şubat 1959)", https://www.mfa.gov.tr/kibris-cumhuriyetinin-temel-yapisi-_zurih_11-subat-1959_.tr.mfa (Erişim tarihi: 15.03.2021); "Garanti Antlaşması (Zurich, 11 Şubat 1959)", https://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa (Erişim tarihi: 15.03.2021).

² *Enosis* kelime anlamı olarak "birlik, birleşme" manasına gelir. Yunanca "ena" ve "sis" kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Ayrıca *Enosis* kelimesi, Balkan Harpleri esnasında Girit Adası'nın Yunanistan tarafından işgal edilmesi sırasında da kullanılmıştır. Bu açıdan bir ülkenin sınırlarına dâhil olma, birleşme, ilhak anlamına gelmektedir. Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006, s. 145-148.

³ Kıbrıs'ta kurulan EOKA terör örgütünün lideridir. Kıbrıs'ta doğan Georgios Grivas, Yunan Ordusu ile birlikte Anadolu'nun işgalinde görev yapmıştır. İstiklal Harbimizde Türk Ordusunun gayrinizami harp tekniklerini gözlemleyerek Kıbrıs'taki terör saldırılarında o teknikleri kullanmıştır. Georgios Grivas hakkında daha detaylı bilgi için bkz. General Grivas, *Hayatım*, ed. Charles Foley, çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2012.

⁴ Ano Panaia köyünde, Hristodulu Mouskos isimli bir köylünün çocuğu olarak 13 Ağustos 1913'te doğan Makarios'un esas adı Mihail Hristodu'lur. Mihail'in çocukluğu Yunan kültürüne olan aşkla geçmiştir. Kykko Manastırı'nda keşiş olmak için eğitim gördüğü sırada Rumların 1931 ayaklanmasının rüzgârıyla *Enosis* fikrine kapılmıştır. İlahiyat eğitimi almak için Boston'a gitmiş, döndüğünde Kıbrıs Rum Kilisesi'ne başpiskopos seçilmiştir. Döndükten sonra tüm amacı *Enosis* olan Makarios, 1960'ta Kıbrıs Cumhurbaşkanı olmuş, 1974'te Yunanistan'ın desteklediği darbe ile yönetimden indirilmiştir. Türklere karşı işlenen saldırılarda ve Uluslararası suçlarda bir numaralı sorumlulardan olan Makarios 3 Ağustos 1977'de kalp krizi geçirerek ölmüştür. Makarios hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Stanley Mayes, *Kıbrıs'ın İlk*

sistemli ve planlı saldırılarını Kıbrıs'ın geneline yaymıştır. İngilizlerin de bu saldırılara yer yer göz yumması, yer yer de umursamaması barış içerisinde ve sakin bir hayat yaşayan Kıbrıslıların huzurunun uzun yıllar geri gelmeyecek şekilde yok olmasına sebep olmuştur.

Her ne kadar 1960-1963 yılları arasında Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde Kıbrıs'ta barış hâkim olmuş gibi görünse de Makarios, Grivas ve Yunanistan yöneticileri ortak yönetimi ve 1959-1960 Antlaşmaları ile Türklere sağlanan hakları *Enosis*'i engellediği için kabul etmek istememişlerdir. Türkleri, kurucusu oldukları devlet yönetiminden uzaklaştırarak Kıbrıs'ın hâkimiyetini ellerine almak ve *Enosis*'i gerçekleştirmek için saldırılara yeniden başlamışlardır. EOKA Terör Örgütünün 21 Aralık 1963 tarihinde başlattıkları bu saldırılar, 1955-1960 yılları arası yapılan saldırılardan farklı özelliklere sahiptir. Rumlar, 21 Aralık 1963 sonrası saldırılarını Akritas Planı⁵ çerçevesinde sistematik halde tatbik etmişlerdir. Akritas Planı'nın nihai hedefinin Türklerin yok edilmesi olması saldırıların soykırım suçu kategorisine giren bir hal aldığını düşündürmektedir.

1. Soykırım Suçu

Soykırım, milletlerarası hukuka göre uluslararası suçlar kategorisinde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 09 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi ile daimî bir suç niteliği kazanmış ve soykırım suçunun tanımı 2. maddede yapılmıştır:

“Millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubu kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak yapılan ve beş bent hâlinde aşağıda belirtilen durumlardan her biri, soykırım suçunu oluşturmaktadır:

a) Grup üyelerinin öldürülmesi,

Cumhurbaşkanı Başpiskopos III. Makarios Yaşam Öyküsü, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2019.

⁵ Türkleri Kıbrıs yönetiminden atacak, Ada'dan yok edecek sistemli bir saldırının planıdır. Plan, hangi bölgede ne kadar Türk'ün öldürüleceği, nereye gömüleceği gibi en ince ayrıntıya kadar düşünülmüş hazırlanmıştır.

- b) *Grup mensuplarında ciddî bedenî ve zihnî zarara sebep olma,*
c) *Grubun fizikî varlığını kısmen veya tamamen ortadan kaldırmaya yönelik olarak kasten yaşam şartlarını değiştirme,*
d) *Grup içinde doğumları önlemek amacıyla tedbirler dayatma,*
e) *Gruba mensup çocukları zorla başka bir gruba nakletme*"⁶.

Uluslararası suçların en önemlisi olan soykırım suçu Birleşmiş Milletler nezdinde bu şekilde kabul edilmiştir. Öte yandan Soykırımı Oluşturan Eylemler başlığı altında yapılan tanımlamadan Soykırım Suçunu oluşturabilecek fiillerin özelliklerini incelediğimizde, tüm fiiller için üç ortak durumdan söz edilmektedir:

- "a) Mağdur veya mağdurların belirli bir millî, etnik, ırksal ve dinî bir gruba ait olması*
b) Failin bu millî, etnik, ırkî ve dinsel grubu kısmen veya tamamen yok etme kastını taşıması
c) Bu davranışın, o gruba yöneltilmiş benzer hareketlerden oluşan belirgin bir davranışlar bütünü bağlamında işlenmesi ya da hareketin bizzat kendisinin böyle bir yıkıma yol açabilmesidir"⁷.

Soykırım ifadesi 1960'lı yıllardan sonra alandaki çalışanlar tarafından Yahudi Soykırımı'nı belirtmek için kullanılmıştır⁸. Yunancada kabile, ırk, manasına gelen "genos" kelimesi ile Latince öldürmek manasına gelen "caedere" kelimesinin birleşmesiyle oluşan "Genocide" kelimesi de genel olarak soykırımı anlatan bir kelimedir.

---

⁶ Bahadır Bumin Özaslan, "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı", *Hacettepe HFD*, (2014), s. 194-195; Hayder İsam Abbas Almayyahi, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde Savaş Suçları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2017, s. 35; Nurhan Aydın, "Soykırım İddiası ve Uluslararası Kriterler" ;<https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYDIN-Nurhan-SOYKIRIM-%c4%b0DD%c4%b0ASI-VE-ULUSLARARASI-KR%c4%b0TERLER.pdf> (Erişim tarihi: 04.03.2021).

⁷ Zafer Koca, İnsanlık Suçunun Önlenmesi ve Mağduru Korunmasında Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Önemi ve Etkileri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013, s. 113.

⁸ Batuhan Duran, Uluslararası Suçlar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 93.

Soykırım, tarihte ilk kez 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Sorumlularının Cezalandırılması Sözleşmesi ile tanımlanmıştır⁹.

Ünlü hukukçulardan Raphael Lemkin, soykırımın iki şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi “*baskı altındaki ulusal bir grubun varlığının, değerlerinin ve kültürlerinin tahrip edilmesi*”, diğeri ise “*baskı yapanın kendi ulusal varlığını, değerlerini kabul ettirmeye yönelik baskısı*”dır. Bu durum baskı altında bulunan bir grubun kastî olarak yalnızlaştırılmasıyla ve grubun yerinin değiştirilmesi veya gruba baskı yapanlarla aynı ırktan olanların birlikte zorla iskân edilmesi şeklinde de olabilir¹⁰. Kıbrıs’ta Türklere karşı Rumlar tarafından uygulanan soykırımın tanımlaması tam olarak bu şekildedir.

Soykırım Suçu ile etnik temizlik arasında benzerlik var gibi görünse de aradaki farkı burada açıklamak gerekmektedir. Soykırım suçu işlenirken, suçu işleyenin amacı dinî, millî bir grubu bilinçli şekilde yok etmektir. Etnik temizlik suçu işlenirken saldırılar soykırım suçunun işlenmesine kadar gidebilir. Etnik temizlik suçu ile soykırım suçunun işlenmesi arasındaki fark amaçlarla ilgili bir durumdur. Soykırım suçu işlenirken amaç bir topluluğu kasten yok etmek iken etnik temizlik suçunun işlenmesindeki amaç bir bölgede bulunan grubu o bölgeden göndermektir. Bu halde etnik temizlik soykırım suçunun işlenmesinde sadece soykırımın yöntemlerinden biri olabilir¹¹. Etnik temizlik saldırılarında sivillerin katledilmesi, nüfusun zorla başka yere sürülmesi gibi etnik temizliği oluşturan saldırılar, uluslararası suçlardan insanlığa karşı suç olarak nitelendirilebilir¹².

Batı dünyasının Soykırım (*Genocide*) kelimesinden ürktüklerini burada söylemek yerinde olacaktır. 25 Şubat 1996’da yayımlanan

---

⁹ Özgür Beyazıt, Uluslar Arası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Yetkisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2008, s. 87; Junior Kayambe Mayamba, Afrika’da İşlenen Uluslararası Suçlar ve Uluslararası Yargı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016, s. 12.

¹⁰ Zafer Koca, İnsanlık Suçunun Önlenmesi ve Mağduru Korunmasında Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Önemi ve Etkileri, s. 112.

¹¹ Batuhan Duran, Uluslararası Suçlar, s. 94.

¹² Batuhan Duran, Uluslararası Suçlar, s. 95.

araştırmasında gazeteci yazar ve *Mail on Sunday*'in dış olaylar muhabiri Tim Sebastian, Eski Yugoslavya'da Sırpların Bosna Hersek'te işledikleri soykırım suçuna karşı Batılıların umursamaz tavırlarını ifade ederken, Sırpların işledikleri suçlardan dolayı neden ceza almadıklarını Amerikalı bir yetkilinin ifadeleri ile açıklamıştır:

*“Her ne pahasına olursa olsun onlar (Batılı Devletler) Genosit (soykırım) kelimesinden uzakta durmak, ‘G’ harfini telaffuz bile etmemek zorundaydılar. Bu nedenle, soykırım yerine “etnik temizlik” terimini kullandılar. ‘Soykırım’ deyimini kullanılsaydı, Birleşmiş Milletler ana sözleşmesine göre olaylara müdahale etmeleri gerekecekti. Birleşmiş Milletler kurulmasındaki temel neden, soykırım ve soykırımın önlenmesi idi.”*¹³.

2. Rumların Kıbrıs'ta Türklere Karşı Saldırıları

Rumlar Kıbrıs adasında Türkleri kurucusu oldukları devletten ve görev aldıkları bütün devlet kadrolarından dışlamak amacı ile Türklere karşı 1963 yılı sonu itibari ile 1951 - 1960 arasındakinden daha şiddetli bir biçimde saldırılara tekrar başlamışlardır. EOKA Terör Örgütü Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildikten sonra da (15 Ağustos 1960) varlığını, çalışmalarını yer altında devam ettirmiştir. Bu kapsamda uzun süreli hazırlamış oldukları Akritas Türkleri imha Planı'nı Aralık 1963'te uygulamaya başlamışlardır. İngiliz gazeteci Harry Scott Gibbons¹⁴ 21 Aralık 1963 günü başlayan Rum saldırılarının görgü tanığı olarak olayların başladığı an için şu notu düşmüştür: *“...Soykırım-Kıbrıs Türklerinin topyekûn imhası-başlamıştı.”*¹⁵.

Burada Harry Scott Gibbons ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Bir gazeteci olarak *London Daily Express* gazetesinde dönemin Ortadoğu sorumlusu olarak Kıbrıs'ta bulunmaktadır. 21 Aralık 1963 tarihinde başlayan Rum saldırılarına yakından şahit olan ve gördüklerini kaleme alan Gibbons kitabın ilk bölümünü 1968 yılında kaleme almıştır. Konumuzla yakından alakası olan kitabın ismi “The Genocide Files”tır.¹⁶ Kitabın orijinal isminin “genocide-soykırım” olması önemli bir noktadır.

¹³ Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, Özyurt Matbaası, Ankara 2003, s. 4.

¹⁴ London Daily Express Gazetesinde dönemin Ortadoğu sorumlusudur.

¹⁵ Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, s. 3.

¹⁶ Harry Scott Gibbons, *The Genocide Files*, Charles Bravos Publishers, London 1997.

Kendisi kitabının önsözünde Kıbrıs'taki olaylar için “genocide-soykırım” ifadesini neden kullandığını şöyle açıklamaktadır:

“Soykırım denmezse, en azından Batılı politikacılar ile Birleşmiş Milletlerin gözünde, olay hiç olmamış demektir. Aksi takdirde, aynı kişiler, sorunlara çözüm bulunamayacağını ve barış antlaşmalarının düzenlenemeyeceğini iddia ederler. Ama ben bir politikacı değilim. Ve benim ne Birleşmiş Milletlere ne Avrupa Birliğine ne de Amerika Birleşik Devletleri'ne borcum veya bağımlılığım vardır. Bu nedenle 'soykırım' kelimesini kullanmaktan korkmuyorum ve çekinmiyorum.”¹⁷.

Kıbrıs'ta 1963-1974 arasında Kıbrıs devlet gücünü tamamen ele geçiren Rumlar bir yandan resmi görevliler aracılığı ile diğer yandan da doğrudan Yunanistan'dan gönderilen subaylar tarafından idare edilen EOKA terör örgütü militanlarıyla Kıbrıs Türklerine ve onların sahip olduğu her şeye karşı o kadar çok saldırıda bulunmuştur ki bunların hepsini sıralamak mümkün değildir. Biz bu saldırılardan bazılarını burada örnek olarak alarak bunların BM'nin soykırım tanımına girip girmediğini inceleyeceğiz¹⁸.

3. 21 Aralık 1963: Rum Saldırılarının Başlaması

Lefkoşa Türk Lisesi bahçesinde oyun oynayan Türk öğrencilere 21 Aralık 1963'te Rum polisler ateş ederek 2 Türk öğrencisini yaralamışlardır. Rumlar aynı gün içerisinde Lakademya bölgesinde okuldan evlerine giden çocukların servis araçlarına ateş açmışlar ve 5-7 yaşlarındaki 8 Türk çocuğundan birinin sırtına kurşun isabet etmiş ve çocuk ölmüştür. Çocuklar servis aracında bulunduğu halde, araç hedef

---

¹⁷ Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, s. 4.

¹⁸ 1964 yılı baharında BM'nin Kıbrıs adasına gönderdiği A. Ortega başkanlığındaki BM Heyetinin haftalar süren araştırmasından sonra resmî olarak yayınladıkları 580 sayfalık 'Ortega Raporu' Rumların katliamlarını, yakıp yıktıkları Türk köylerini, yağmaladıkları Türk mallarını, resimlerle anlatan önemli bir resmi BM yayınıdır. bkz. Mr. A. Ortega, *UNFICYP Expert The Ortega Report*, Dünya Kıbrıs Türkleri Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2011.

alınmış ve 10 mermi isabet etmiştir¹⁹.

23 Aralık 1963 günü Matyat isimli Türk köyüne tamamı silahlı 1000'e yakın Rum askeri ve EOKA militanı baskın yapmıştır. İlk açılan ateşte 3 Türk yaralanmıştır²⁰. 9 Aralık 1963'ten²¹ 21 Aralık 1963 tarihine kadar Rumlar tarafından yapılan saldırılarda Roma Statü'sünün belirlediği soykırım maddelerinin pek çoğunu Rumlar ihlal etmiştir. Akritas Planı²² çerçevesinde hareket eden Rum saldırganların, plana sadık kalarak yaptıkları saldırılar soykırım suçu olan maddelerinin ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. 24 Aralık 1963: Kumsal Saldırısı

23 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük arasında bir ateşkese varılmıştır. Lakin ateşkesin devam ettiği 24 Aralık gecesi

---

¹⁹ “İki Türk Lise Öğrencisi Gaddarca Vuruldu”, *Akın*, 22 Aralık 1963; Kıbrıs'ta basın yayın Rumların elinde olmuştur. Rumlar bu durumdan faydalanarak “Türklerin devlete isyan ettiğini, Rumların ise bu isyana karşı bastırma girişimine girdiğini, Kıbrıs devletinin bütünlüğünü sağlamayı amaçladıklarını” ilan etmişlerdir. Böylece Rumlar uluslararası camiayı yanlış bilgilendirerek, kendi çıkarlarına göre bir propaganda yaparak kendilerinin haklı olduklarını anlatmaya çalışmışlardır. Fakat bunun gerçek olmadığı, hakikatin çok farklı olduğu kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Rumlar, bilerek isteyerek Türkleri yok etmeye çalışmışlar ve 1964 yılına mutlu olarak girmeyi, Türklerden kurtulmayı ve Kıbrıs'ın tamamen kendilerinin olmasını planlamışlardır. Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, s. 13.

²⁰ Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, s. 7.

²¹ Rumlar'ın Türklere karşı topyekün saldırısı 21 Aralık 1963 tarihinde başlamıştır. Lakin bu tarihten önce Rumların bazı saldırıları topyekün saldırılarına hazırlık olarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu hazırlık olarak saldırılarına 9 Aralık 1963 tarihinde Baf Kasabası yolu üzerinde Fehim Mustafa isimli Türk kası olarak ezilmiştir. “Adamı Çiğneyip Kaçtı”, *Akın*, 9 Aralık 1963, s. 1; 14 Aralık 1963 tarihinde ise Mehmet Mahmut Kasab, Üç Şehitler (Goşsi) Köyünde kendi fırın dükkânında otururken kimliği bilinmeyen kişiler tarafından silahla öldürülmüştür. “Bir Türk'e Ateş Açıldı”, *Akın*, 17 Aralık 1963, s. 1.

²² Akritas Planı, Türkleri bir günde yok etme planıdır. Rum devlet adamlarının bir konsey olarak oluşturdukları bir örgüt olan Akritas'a, Yunan Genelkurmay Başkanlığı belgelerinde de yer verilmiştir. Bkz. Niyazi Kızılyürek, *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 286.

Kumsal bölgesine Terezepulos kod ismini kullanan Yunan subayı liderliğinde 150'den fazla tam teçhizatlı Rum EOKA militanı gelmiştir. Buranın korunmasız bir bölge olduğunu öğrenen Rum EOKA militanları, Yunan komutanın idaresinde insanlık tarihine kara leke olarak giren Banyo katliamını yapmışlardır.

Kıbrıs Türk Alay Komutanlığı'nda görev yapan Elazığlı Binbaşı Nihat İlhan burada İrfan Bey Sokak, 2 Numara'da ikamet etmektedir. Nihat Bey görevdeyken, eşi Mürivet İlhan hanımefendi, çocukları 6 yaşındaki Murat, 5 yaşındaki Kutsi ve 10 aylık bebek olan Hakan olay günü evde oturmaktadır. Rum asker ve teröristlerin geldiklerini duyunca, evin banyosunda küvet içerisinde saklanmaya gitmişler; ama Yunan komutasındaki Rumlar tarafından o küvet içerisinde canice katledilmişlerdir. *Morning Post* gazetesi muhabiri bu olay için; “*Bir banyo küvetinde bir anne ve üç küçük çocuğunun cesetlerini gördüm. Tek suçları babalarının bir Türk subayı olmasıydı.*” demiştir²³.

5. 24 Aralık 1963: Ayvasıl Saldırısı

Ayvasıl, içerisinde 120 Türk'ün olduğu karma bir köydür. Köye giren Rumlar evleri yakarak, yağmalamışlardır. Ayvasıl'da yaşayan Türkleri, genç, yaşlı, kadın, erkek ve bebek demeden öldürmüşler ve açtıkları çukura topluca gömmüşlerdir²⁴. Türkiye'de tedaviye gelen bir köylü, Rumların üzerlerini ararken makineli tüfekle birden herkesi taradıklarını söylemiştir²⁵.

13 Ocak 1964 günü Ayvasıl'da yapılan kazılarda Türklerin çürümüş cesetleri meydana çıkarılmıştır. Sayıları 30 olarak tahmin edilen bu cesetlerin çoğunun kimliklerini teşhis imkân dâhilinde değildir ve ateşkesten sonra öldürülmüşlerdir²⁶. Ayvasıl'da yapılan saldırıda öldürülmüş olanların gömüldükleri toplu çukurun açılmasına İngiliz

---

²³ Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası (1940-1950-960-1970)*, s. 293; Handan Berber, Ege Bölgesi Yerel Basımında 1963-1967 Kıbrıs Olayları, s. 70.

²⁴ Harry Scott Gibbons, *Kıbrıs'ta Soykırım*, s. 138-139.

²⁵ “Yaralılar Kıbrıs Katliamını Anlattı” *Milliyet*, 30 Aralık 1963, s. 1.

²⁶ “Ayvasıl'da Yapılan Kazılarda Kardeşlerimizin Çürümüş Cesetleri Meydanlara Çıkarıldı”, *Bozkurt*, 14 Ocak 1964, s. 1.

askerleri ve ST John Ambulans Teşkilatı Temsilcileri ile Türk doktorlar da katılmışlardır. Kazının yapılmasında bulunan yerli ve yabancı basından ise toplam 20 gazeteci vardır. Her çukurda en az 4 ceset bulunmuştur²⁷.

6. 23-24 Aralık 1963: Küçük Kaymaklı Saldırısı

Nüfusunun çoğu Türk olan bu köye saldırmak Rumlar açısından Akritas Planının gerçekleştirilmesi yolunda zorunlu bir harekettir. Nitekim EOKA'nın acımasız liderlerinden Nikos Sampson komutasındaki Rumlar ve Ada'da bulunan Yunan Alayı'ndan askerler Küçük Kaymaklı'nın etrafını çevirerek kuşatma altına almışlardır²⁸. Olayları veren gazete "100 yaşındaki köy imamı Hüseyin İğneci ve 17 yaşındaki kötürüm oğlu kafaları kesilerek öldürüldü. Cesetleri İngiliz askerleri bulup getirmişti. Küçük Kaymaklı'daki Türklerin 30 evi yakılmış ve evlerin %90'ı yağmalanmış 1 Ocak'ta Küçük Kaymaklı'daki 5 ev ve Çağlayan'daki 3 ev yakılıp yağmalanmış durumda" diyerek haberi vermiştir²⁹. Rumlar, Küçük Kaymaklı'da 23 Aralık gecesi saldırıya geçerek, 92 Türkü öldürmüşler, 475 kişiyi yaralamışlardır. Bu saldırıdan sonra çok sayıda Türk'ün akıbetinden haber alınamamıştır³⁰.

7. 8 Şubat 1964: Arpalık Köyü Saldırısı

Rumlar, Akritas Planı çerçevesinde 1964'ün ilk soykırımını Lefkoşa'nın güneydoğusunda, Akıncılar semtine çok yakın olan ve içerisinde 30-35 hane olan Arpalık köyüne saldırarak yapmışlardır. Rumların bu saldırısında ikisi kadın olmak üzere 5 Türk de kayıp

---

²⁷ Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Enosis*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 212.

²⁸ Ahmet Gülen, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 78.

²⁹ "Rum Çetecilerin Küçük Kaymaklıdaki Vahşetleri de Meydana Çıkıyor 100'lük İmam ile 17 Yaşındaki Kötürüm Oğlunun Kafaları Kesilerek Öldürüldü", *Bozkurt*, 2 Ocak 1964, s. 1; "Gazeteciler Küçük Kaymaklıyı Gezdi Evlerin Yüzde Doksanı Yağma Edildi", *Bozkurt*, 2 Ocak 1964, s. 2.

³⁰ Mehmet Altun, *Kıbrıs Olayları (1960-1974) ve Gaziantep Kıbrıs Gazileri*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2016, s. 70.

olmuştur. Kıbrıs basınında yer alan şu bilgi ise üzerinde hiç durulmamış konulardandır: Türkleri katliamdan korumak için gelen BM'ye mensup İngiliz askerleri ise araçlarından dışarı çıkmamışlardı³¹. Saldırıdan sonra köye giden yabancı gazeteciler, gördükleri tablo karşısında çok etkilenmişlerdi. Rumların bu derece vahşet yaşatacaklarını tahmin edememişlerdi. Köy bütünüyle yakılıp yıkılmış, Türkler küçük büyük demeden kurşuna dizilmişti. Cesetlerin hepsinin, küçükbaş ve büyükbaş hayvanların tümünün hem kurşunlanmış hem de yakılmış halleri onları çok etkilemiştir³².

8. 11 Mayıs 1964: Magosa Saldırısı

Rum polisi ve Yunanlı üç asker Magosa'nın Türk kesimine geldiğinde Türk polisler tarafından durdurulmak istenmiş ama Rum ve Yunanlar bu isteğe karşı silahlarına davranarak Türklere ateş açmıştır. Bu çatışma esnasında Rum ile Yunanlı iki asker öldürülmüştür. Rumlar bu olayın üzerine Türklere intikam almak için çarşıda bulunan ve tamamı sivil olan 32 Türk'ü kaçırap Magosa'nın dış kısmına götürmüşler ve orada kurşuna dizmişlerdir. Rum idarî makamlarının bu kanunsuz ve acımasız saldırıyı bildiği ve üstünü örtüğü Rum gazeteleri tarafından daha sonra yazılmıştır³³.

9. 15 Kasım 1967: Boğaziçi ve Geçitkale Saldırıları

Terör örgütü lideri Grivas ve teröristleri 15 Kasım'da Geçitkale ve Boğaziçi bölgesinde kadın ve çocukların da içinde olduğu 26 kişiyi arkadan kurşuna dizerek canice öldürmüşlerdir. Cesetler arasında gözleri oyulmuş, süngü ile delik deşik edilen ve ikiye bölünerek öldürülen Türkler vardır. Her iki köyü işgal eden Rumlar ve Yunan askerleri tüm evleri soyarak yağmalamışlar, Türklerin keçi ve tavuklarını dahi yanlarında götürmüşlerdir. Saldırıda sırtı delik deşik olan ve 15 kurşunla

---

³¹ "Saldırıları İzlediler", *Halkın Sesi*, 8 Şubat 1964, s. 1.

³² Mehmet S. Emircan, *Kıbrıs Türk Toprağıdır 2*, Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, İstanbul 2000, s. 244.

³³ Niyazi Kızılyürek, *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 345-346.

yaralanan Ayşe Hasan isminde bir kadın görgü tanığıdır³⁴.

BM Genel Sekreteri U Thant, hazırladığı bir raporda bu saldırısının Rum Milli Muhafızları tarafından önceden planlandığını bildirmiştir. Genel Sekreter U Thant, bu konudaki raporunu da Güvenlik Konseyinin toplantısında açıklamıştır. U Thant 10 sayfalık raporunda Boğaziçi ve Geçitkale çarpışmalarının nedenlerini, gelişmelerini ve sonuçlarını anlatmıştır³⁵.

Boğaziçi ve Geçitkale saldırıları ile ilgili Türk hükümeti de ayrıca Bakanlar Kurulunu toplayarak Başbakan Süleyman Demirel başkanlığında 15 Kasım saat 21.30'dan, 16 Kasım 1967 sabah 09.55'e kadar toplantı yaparak durumu görüşmüştür³⁶.

---

³⁴ “İlk Rakam: Çarpışmalarda 23 Şehit verdik. Bulunan cesetler arasında gözleri oyulmuş, süngü ile delik deşik edilmiş ve ikiye bölünmüş olanlar var”, *Bozkurt*, 17 Kasım 1967, s. 1.

³⁵ “U Thant, Kıbrıs'taki, son olayların Rumlar tarafından daha önceden planlandığını raporunda açıkladı”, *Bozkurt*, 19 Kasım 1967, s.1. U Thant raporunda olayların gelişmelerini şöyle yapmıştır: 15 Kasım Çarşamba günü çatışmada Kıbrıs Milli Muhafız Kuvveti'nin Birleşmiş Milletler askerlerini ateş altına almışlardır. Gerginliğin son haftalarda bilhassa Boğaziçi köyü bölgesinde çok arttığını, buna sebebin Rumlarla Türklerin karışık oturdukları bu köyde Kıbrıs polisinin yeniden devriye gezmeye başlamasıdır. Kıbrıslı Rum devriyeleri yanlarında bir manga piyade askeri ile gelmiş üç el ateş edilmiş, arkasından otomatik silah sesi gelmiştir. Çatışmada ağır makineli tüfekler, milli muhafızların zırhlı araçlarındaki topçu silahları kullanılmıştır. Türk hükümetine göre çarpışma General Grivas'ın önceden planladığı, ağır silahların, zırhlı araçların kullanıldığı büyük cepheli bir saldırının sonucudur. Boğaziçi harekâtının çapı, harekâtın yürütülüş hızı milli muhafızların bunu önceden planladıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Kısa aralıklarda birçok devriyenin gönderilmesi adet değildir ve sonraki gelişmeler için de bu şüphesiz önemli bir faktördür. bkz. *Special Report on Recent Developments in Cyprus/by The Secretary-General*, BM, S/8248/Add.2 Konu ile ilgili diğer yazışmalar için bkz. *Items in Peace Keeping Operations Cyprus Meeting with Representatives of Greece and Cyprus-* BM, S-0869-0001-03-00001. Boğaziçi ve Geçitkale saldırılarının önceden planlandığının bir diğer kanıtı ise Glafkos Klerides tarafından anlarında itiraf edilmiştir: bkz. Glafcos Clerides, *Cyprus: My Deposition*, Alithia Press, Lefkoşa 1989.

³⁶ Başbakan Süleyman Demirel toplantıdan çıktıktan sonra açıklama yapmıştır. “Kıbrıs'ta Rumlar tarafından dün saat 20.00'de işgal edilen Türk köyleri bugün sabahın erken saatlerinde tahliye ettirilmiştir. Bu gibi tasallutların tekrerrütmemesini ümit

Ayrıca Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü de bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriye göre saldırı sırasında 24 Kıbrıslı Türk öldürülmüştür³⁷.

10. 1974 Yılında Rumların Saldırıları

Makarios 1974 yılında Yunanistan ve Grivas'ın desteklediği EOKA-B'yi, Grivas öldükten sonra yasadışı ilan etmiştir³⁸. Yunan Askerî Cuntası'nın desteği ile Makarios'a askerî darbe yapılmış yönetime tek amacı tek bir Türk kalmayana kadar savaşmak olan terörist Nikos Sampson getirilmiştir. Sampson, Kıbrıs'ta Türklere karşı yapılan kanlı saldırıların hem planlayıcısı hem de uygulayıcısıdır. Bu tarihte yapılan uluslararası suçlar kategorisindeki saldırılar ise İphesos Planına göre yapılmıştır³⁹. Türkiye bu duruma diplomatik bir çözüm bulunmayınca Garanti Antlaşmasının kendisine verdiği müdahale hakkını kullanarak Kıbrıs'a askerî çıkarma yapmıştır⁴⁰.

---

ederim.” Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Dışişleri Belleteni*, Sayı 16-27 (1967), s. 22.

³⁷ Dışişleri Bakanlığı Kültür ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Dışişleri Belleteni*, s. 22-23.

³⁸ Feshedilmiş olan EOKA terör örgütü, Yunan Askerî Cuntası tarafından desteklenerek EOKA-B ismiyle yeniden yapılandırılmıştır. Bu örgütün yeniden dizayn edilmesindeki kurucuları, Kıbrıs'taki Rum Millî Muhafız Ordusu'nda görevli olan Yunanlı subaylardır. Örgütün başına da 1971 yılında Yunan Cuntası tarafından gizlice Ada'ya getirilen Grivas geçirilmiştir. Yusuf Hacak, Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye'nin Kıbrıs Üzerindeki Garantörlük Hakkı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, s. 65-66.

³⁹ İphestos Planı olarak bilinen plan, Akritas Planının 1974'te güncellenmiş halidir. Rum Millî Muhafız Ordusu'nun Kıbrıs'ta Türkleri tamamen yok etme planı olarak yorumlanmalıdır. Harry Scott Gibbons'un İphesos Planı ile ilgili düşündüklerine göre; İphestos Planının bilgileri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yaptığı 1974 Attila Harekâtında Rumlardan ele geçirilen belgelerde yer almaktadır. Bu ele geçirilen belgelerde var olan bilgilere göre Kıbrıs'ta var olan ve Türklerden tam olarak arındırılacak bölgeler ve bunun daha ötesinde soykırımla yok edilecek Türklerin nerelere gömüleceğini gösteren bilgiler vardır

⁴⁰ “Kıbrıs'a Yapılan Harekâtın Meydana Getirmesi Muhtemel İhtilatlar Karşısında, Gerekliliği, Sınırı ve Miktarı Hükümetçe Takdir ve Tayin Olunacak Şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine İzin Verilmesine Dair Başbakanlık

11. 20 Temmuz 1974: Alaminyo Köyü Saldırısı

Rumca Aleminos denilen Alaminyo köyü, 350 Rum ve 183 Türk'ün birlikte yaşadığı karma bir köydür. 20 Temmuz'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'ta harekâta başlamasından sonra, bu köye gelen Rum militanları, köye girmişler ve Türklerin yaşadığı bölgeye giderek, burada yaşayan ne kadar Türk varsa toplayıp (erkek, kadın, çocuk, bebek, yaşlı, genç) köyde bulunan Rum okuluna hapsedmişler ve genç olan Türk erkeklerini kurşuna dizerek öldürmüşlerdir. Öldürdükleri Türklerin cesetlerini iş makinaları ile açtıkları çukurlara gömmüşlerdir. 24 Temmuz günü Aleminyo köyünde 5 yaş ile 80 yaşında değişen Türklere 20 kişiyi Rumlar acımasızca öldürmüştür.

Temmuz 1974 tarihinde Nikosya'da bulunan Gaziveren köyünde EOKA-B terör örgütüne mensup olan militanlar 6 Türk'ü öldürmüşler ve 22 Türk'ü de yaralamışlardır. 21 Temmuz 1974'te ise Rumlar Limasol'da yaşayan Türklere silahsız 26 kişi öldürmüş, 1750 Türkü de rehin almıştır⁴¹.

12. 14 Ağustos 1974: Atlılar Köyü Saldırısı

20 haneden ibaret, savunmasız durumdaki Atlılar köyünün kadın ve çocuklardan oluşan Türk ahali 14 Ağustos 1974 tarihinde gelen Rumlar tarafından köy dışına çıkarılmıştır. Burada ahali elleri arkaya bağlanarak sıralanmış ve Rumlar genç, yaşlı, bebek, kadın demeden bu Türkleri kurşuna dizmiştir. Daha sonra iş makinaları ile 20 metrelik bir çukur açılmış ve Türkler o halde çukura atılmışlardır. Olaya tanıklık edenler Türk kadın ve kızlarının öldürülmeden önce tecavüze uğradıklarını söylemişlerdir⁴².

Tezkeresi”, *TBMM Tutanak Dergisi*, 13. Birleşim, (20.7.1974), c.13, Toplantı 13; Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (=BCA), *Tasnif numarası: 30-18-1-2*, Kutu (=K). 317, Gömlek (=G) 47, Sıra (=S) 8 [19.07.1974].

⁴¹ “International Herald Tribune Rum barbarlığını teşhir etti. Limasol'daki Türkler esir telakki ediliyor”, *Bozkurt*, 28 Temmuz 1974, s. 1.

⁴² Ali Satan, Erdoğan Şentürk, *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012, s. 257-259.

13. 14 Ağustos 1974: Muratağa-Sandallar Saldırısı

Atlılar Köyü ile aynı bölgede yer alan Sandallar ve Muratağa köyleri de Rum militanlarının vahşetinden paylarını almıştır. Atlılar'da vahşet yapan Rum militanlar soykırım faaliyetlerine Sandallar ve Muratağa'ya geçerek devam etmişlerdir.

Rumlar, Sandallar köyündeki Türkleri toplamışlar ve Muratağa köylüleriyle beraber, köylerin birleşim noktasında bulunan çöplüğe götürerek kurşuna dizmişler ve daha sonra da öldürdükleri Türkleri yakmışlardır. Bu saldırıda 88 sivil kadın-çocuk demeden öldürülmüştür. Cesetleri bir çobanın bulunduğu Muratağa ve Sandallar katliam çukurunda 2 haftalık bebeklerin yanı sıra çok yaşlı olan Türklerin olduğunu yabancı gazeteciler belirtmiştir⁴³.

Muratağa köyünde imamlık yapan emekli öğretmen Hasan Murat ise vahşete canlı olarak şahit olmuştur:

“Üç gün ses etmeden kaldık. Dışarıda köpek gezse tavuk eşelense, eyvah! Geldiler, buldular bizi diye korkup kaldık...Allah, günahsa affetsin...Köylülerimin ölüme götürülüşlerini gördüm; yerimden çıkıp bir şey yapamadım.”⁴⁴

14. 15 Ağustos 1974: Taşkent Saldırısı

Larnaka'ya bağlı olan Taşkent köyüne, Rumlar 15 Ağustos'ta saldırmışlar ve masum 50 sivil Türk'ü acımasız şekilde katletmişlerdir. Katliamdan yaralı olarak kurtulan Fuat Hüseyin Rumların canice saldırısının tanığıdır. Taşkent'te yapılan saldırıları anlattığı ifadesinin sonunda şöyle demiştir: *“Taşpınar'daki 5 Türk ise palalarla parçalanarak öldürülmüş ve 43 sivil de esir olarak Rumlar tarafından yanlarında götürülmüştür”⁴⁵*.

---

⁴³ “İsveç TV'si Sinirlerine Hâkim Olamayan Bu Filme Bakmasın Diye Katliamı Gösterdi”, *Milliyet*, 2 Eylül 1974, s. 1.

⁴⁴ “Tanıklar Katliamı Anlatıyor”, *Milliyet*, 3 Eylül 1974, s. 1.

⁴⁵ “Yeni Katliamlar”, *Bozkurt*, 23 Ağustos 1974, s. 1.

EOKA-B terör örgütü militanı olan Rum Andreas Dimitriu yıllar sonra Rum gazetesinin birine verdiği bir demeçte Taşkent Katliamı ile ilgili konuşarak işledikleri soykırım suçunu itiraf etmiştir:

“Ne yaptysak devletin yasal güçleriyle birlikte yaptık. Köydeki 89 Türk erkeğini topladık. Onlar öldürüleceklerini bilmiyorlardı. Toplananlar Hirokitia'dan gelen askerler tarafından götürüldü. Bu arada gelen askerler intikam için bazı genç kadınlara da tecavüz ettiler. Toplanan Türk erkekleri daha sonra topluca öldürüldü, dozerlerle açılan çukurlara gömüldü.”⁴⁶.

16. 21 Temmuz 1974: Limasol Saldırısı

Limasol'da yaşayan 13-16 yaşlarında toplam 25 erkek çocuğunu evlerinden zorla toplayarak briket fabrikasına götürmüşler ve burada küçük çocukların kafalarını press makinasında ezerek öldürmüşlerdir. Rumların Türk çocuklarını acımasızca press makinasına koyarken, “Türklerin soyunu işte böyle kurutuyoruz” şeklinde bağırmaclarına tanık olanlardan biri olan Salahi Hilal isminde, Doğruyol semtinden, EOKA-B tarafından kaçırılan, vücudunun etleri bıçakla kesilerek kanı emilen bir Türk'tür⁴⁷.

Sonuç ve Değerlendirme

Kıbrıs Rum Yönetimi ve Yunanistan, *Enosis* amacının önündeki en büyük engel olarak Kıbrıslı Türkleri görmüş ve onları ortadan kaldırmak amacıyla 1963 - 1974 yılları arasında, sistematik bir biçimde ve orantısız güç kullanarak Türklere karşı şiddet ve saldırılarda bulunmuştur. Saldırıların bir kısmı da 22 Temmuz 1974 - 15 Ağustos 1974 arasında BM kontrolünde ateşkes sürecinde, planlı, organize bir şekilde icra edilmiştir. Saldırıların tek bir yerden yönetilmesi uluslararası hukuk antlaşmalarının, Cenevre Sözleşmelerinin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, Sivil ve Siyasi haklara ilişkin Uluslararası Antlaşmaların, Ateşkes Zamanında ve Askerî Çatışmalar Zamanı Kadın

---

⁴⁶ “Katliam İtirafı,” *Hürriyet*, 22 Kasım 2004, s. 2.

⁴⁷ Turgay Bülent Göktürk, “Kıbrıs'ta Rumların Gerçekleştirdiği 1974 Katliamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 228 (2017), s. 6.

ve Çocukların Korunması Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 09 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği Soykırım Suçunun önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme olan Roma Statüsü'nün 2. Maddesinde belirtilen;

a) Grup üyelerinin öldürülmesi,

b) Grup mensuplarında ciddî bedenî ve zihnî zarara sebep olma, maddelerinin ihlali olan saldırılardır.

Rum saldırılarının karşılığı olan suç tanımını bu maddelerle tam olarak örtüşmektedir. Rumlar, Türklere karşı soykırım suçunu işlerken etnik temizlik saldırılarını, amaçlarına hizmet eden bir araç olarak kullanmışlardır. Etnik temizlik saldırılarında bir bölgede bir nüfusun zorla yerinden edilmesi amacı vardır. Soykırım ise bir grubu toplu yok etmek amacıyla hareket etmektir. Bu açıdan soykırım amacıyla, etnik temizlikle yerinden edilen Türklere karşı suç işlenirken etnik temizlik bir amaç durumundadır. Bu etnik temizlik temizlik ile yerinden edilen Türklerin sayısı 1958 ile 1964 tarihleri arasında yaklaşık 35.000 Türk iken sadece 1974 yılında 60.000 Türk etnik temizlik ile yerlerinden edilmiştir.

Soykırım suçunu diğer suçlardan ayıran en temel nokta suçun bir grup tarafından işlenirken özel bir amaçla saldırılmış ve işlenmiş olmasıdır. Bir saldırının soykırım suçu sayılması için yukarıda yazılmış olan Roma Statü'sünün belirlediği 5 gruptan birinin bilinçli olarak işlenmesi gerekir. Soykırım suçundan mağdur olan kimse, sistemli olarak saldırıya uğrayan grup içerisinde yer almak zorundadır. Yani bir soykırım suçundan bahsedebilmek için mağdurun belirli bir etnik, ırksal, dinsel veya ulusal grup içerisinde yer alması gerekmektedir. Burada bahsettiğimiz Rumların işlediği soykırım saldırılarında tam rakam bilinmemekle beraber, Rumların soykırım saldırılarında şehit edilen Kıbrıslı Türklerin sayısı kadın ve küçük çocuklar dâhil 2100 kişidir. Bu sayı BM'nin de katılımı ile 1981 tarihinde Kıbrıslı Türk lideri Rauf Denktaş ve GKRK'nin liderinin karar almasıyla kurulan Kayıp İnsanlar Komitesi'nin verdiği rakamdır. Bunun yanında Rumların soykırım saldırılarında ortadan kaybolan Türklerin de varlığı meseleyi başka boyuta taşımıştır. Ailesinden haber alamayan Türklerin Kayıp İnsanlar Komitesine

yaptıkları baaşvuruya göre sadece 1974 tarihinde 492 Türk kaybolmuştur. Kayıp İnsanlar Komitesi'nin yaptığı araştırma ve kazılara göre ise 2006 yılından bugüne kadar 492 kayıp Kıbrıslı Türk'ten 291 tanesi bulunmuş ve yapılan DNA testleri sonucunda kimliklendirilmiş ve ailelerine bilgi verilmiştir. Bugün hâlâ 201 Türk'ün naaşı aranmaktadır.

Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargılama alanına giren soykırım suçundan yargılanmak için özel bir statüye sahip olmak gerekmez. Yukarıda bahsedilen gruplar içerisinde yer alanlara karşı bir saldırı yapan herkes soykırım suçlusu olarak suçlanabilir. Asker veya sivil fark etmeden fail olarak kişiler yargılanabilir. Devlet'in sistematik olarak bir gruba karşı soykırım suçu işlemesi halinde devletin tüzel kişiliğinden dolayı devlet yargılanamaz ama soykırım suçunu oluşturacak kararları alan, suça iştirak eden, uygulayan kim varsa soykırım suçlusu durumundadır ve Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanabilecektir. Ve soykırım suçunun da dâhil olduğu işlenen uluslararası suçlar için bir zaman aşımı söz konusu değildir. Roma Statüsü'ne taraf olan devletlere mensup suçlular bu suçlardan dolayı yargılanabilir.

1963-1974 döneminde Kıbrıs Adasında Türklere yapılan saldırılar incelendiğinde Rumlar yanında Yunanistan'ın da resmi veya gayri resmi olarak ama fiilen Kıbrıs'taki suçlara iştirak etmiş olduğu açıktır. Dönemin Yunan yetkilileri bu suçlara yönelik açılacak davaların muhatabıdır. 1955'ten 1974 tarihine kadar Kıbrıs'ta terör örgütü kurup, örgüte silah ve asker tedariki yapan, 1963, 1967 ve 1974 tarihlerinde Türk köylerine saldırılar yaparak Türkleri soykırıma uğratan saldırganlar içerisinde bizzat Yunan subayları da vardır. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesinin yargılamalarında, Kambanda'nın soykırıma iştirak ettiğine delil getiren mahkeme, bu kişiye soykırım suçundan ömür boyu hapis cezası vermiştir. Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesinin verdiği bu karara dayanarak Yunanistan'ın da Kıbrıs'taki Türk Soykırımına iştirak ettiği, teşvik ettiği sabit olduğundan soykırım suçlusu olarak yargılanmaları gerekmektedir.

Rumların 1955'ten başlayan ve 1974 tarihine kadar yukarıda açıklanan saldırıları, yine yukarıda açıklanan uluslararası hukukun kabul ettiği sözleşmelerdeki suç tanımlarına girdiği için Rumların, Türklere karşı bu süre zarfında yaptıkları saldırılar soykırım suçu kategorisine

girmektedir. Statüye taraf olmalarından dolayı Rumlar hakkında Uluslararası Ceza Mahkemesinde Soykırım Suçu işlemeden ötürü yargılanmaları için gerekli girişimler yapılmalıdır.

Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı saldırıları bir iç savaş şeklinde değerlendirilemez. Çünkü saldırıya uğrayan Türklerin hemen hepsi, tamamen sivil olan, eline silah almamış kadın, çocuk, yaşlı ve bebeklerdir. Türkler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü bozmak, ayrı bir devlet kurmak için ayaklanma yapmamışlardır. Zaten kendileri 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu ortaklarıdır. Türklere karşı saldıran Rumlar, imzalanan Londra Antlaşmasının maddelerine aykırı olarak saldırmışlar ve Türklere karşı Soykırım, İnsanlığa Karşı Suçlar, Savaş Suçu işlemişlerdir. Dolayısıyla Uluslararası Hukuka göre Türklere karşı işlenen suçların Uluslararası Ceza Mahkemesinde yargılanması gerekmektedir.

Ayrıntıları yerli, yabancı tanıklarca kayıt altına geçirilmiş, Dünya basınında yer almış, BM kayıtlarına geçmiş saldırılarda Rumlar, BM'nin "Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" ile belirlenen maddelerin hepsini ihlal ederek Türklere karşı bir soykırım suçu işlemişlerdir. Bununla birlikte Rumlar, saldırıları esnasında sadece soykırım suçu işlemekle kalmamışlar, Uluslararası Ceza Hukuku ile belirlenen Uluslararası Ceza Mahkemesinin incelediği suçlardan "savaş suçu, insanlığa karşı işlenen suç" ve "saldırı suçunu" da işlemişlerdir.

Rumların, soykırım suçlarından dolayı yargılanmamış olması dünya barışı önündeki bir engeldir. Bu durum diğer devletler tarafından bir emsal olarak kabul edilebilir ve dünyanın herhangi bir noktasında yeni bir soykırım saldırısı yapılabilir ve nitekim yapılmaktadır. Rumların, soykırım suçlarından dolayı yargılanmaları, diğer devlet ve organizasyonların benzer fiiller işlemeleri halinde yargılanacaklarını bilmelerine sebep olacağından dünya barışına da katkıda bulunacağını düşünmekteyiz. Rumların soykırım suçu işlediklerinin uluslararası arenada dile getirilmesi, sivil toplum kuruluşlarının bu durumu ön plana çıkaran faaliyetlerde bulunulması gerekmektedir.

Yapılacak başvurular neticesinde "Uluslararası Kıbrıs Ad Hoc Ceza Mahkemesi" kurularak Rumlar yargılanabilecek ve adalet yerini

bulabilecektir. Bu durumun uzun zamandır çözülemeyen Kıbrıs Sorununun çözümüne de olumlu katkısı olacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte Rumların yargılanması diğer devletlere de bir ikaz olacak, herhangi bir saldırıdan dolayı kendilerinin de cezalandırılacaklarını düşüneceklerinden dolayı dünya barışına katkıda bulunacaktır. En önemlisi masum insanlar için adaletin var olduğu ispat edilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, 30-18-1-2, K. 317, G. 47, S. 8 [19.07.1974]

Araştırma ve İnceleme Eserleri

A. Ortega, *UNFICYP Expert The Ortega Report*, Dünya Kıbrıs Türkleri Vakfı Yayınları No. 1, Ekim 2011

ALMAYAHHI, Hayder İsam Abbas, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde Savaş Suçları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2017

ALTUN, Mehmet, Kıbrıs Olayları (1960 1974) ve Gaziantep Kıbrıs Gazileri, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2016

AKKURT, Aydın, *Türk Mukavemet Teşkilatı*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1999

BERBER, Handan, Ege Bölgesi Yerel Basınında 1963-1967 Kıbrıs Olayları, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2013

BEYAZIT, Özgür, Uluslar Arası Ceza Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Yetkisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2008

Clerides, *Glafcos Cyprus: My Deposition 1-4*, Alithia Press, Nicosia 1989

DURAN, Batuhan, Uluslararası Suçlar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2013

EMİRCAN, Mehmet S., *Kıbrıs Türk Toprağıdır 2*, Türk Metal Sendikası

Araştırma Bürosu, İstanbul 2000

EROL, Hande, Kıbrıs Politikalarında Lider Rauf Denktaş'ın Rolü, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2014

General Grivas, *Hayatım*, ed. Charles Foley, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2012

GIBBONS, Harry Scott, *Kıbrıs'ta Soykırım*, Özyurt Matbaası, Ankara 2003

GIBBONS, Harry Scott, *The Genocide Files*, Charles Bravos Publishers, London 1997

GÖKTÜRK, Turgay Bülent, "Kıbrıs'ta Rumların Gerçekleştirdiği 1974 Katliamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2228 (2017), s.159-170

GÜLEN, Ahmet, *İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016

HACEK, Yusuf, Öncesi ve Sonrasıyla Türkiye'nin Kıbrıs Üzerindeki Garantörlük Hakkı, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005

KESER, Ulvi, *Kıbrıs'ta Türk- Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2006

KIZILYÜREK, Niyazi, *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016

KOCA, Zafer, İnsanlık Suçunun Önlenmesi ve Mağduru Korunmasında Uluslararası Ceza Hukuku ve Uluslararası Ceza Mahkemesinin Önemi ve Etkileri, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2013

MAYAMBA, Junior Kayambe, Afrika'da İşlenen Uluslararası Suçlar ve

Uluslararası Yargı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2016

MAYES, Stanley, *Kıbrıs'ın İlk Cumhurbaşkanı Başpiskopos III. Makarios Yaşam Öyküsü*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2019

ÖZASLAN, Bahadır Bumin, “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı”, *Hacettepe HFD*, (2014), s. 187-214

SATAN, Ali ve Erdoğan Şentürk, *Tanıkların Diliyle Kıbrıs Olayları 1955-1983*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012

SERTER, Vehbi Zeki, *Kıbrıs'ta Rum-Yunan Saldırıları ve Enosis*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008

ŞENER, Bülent, “1967 Kıbrıs Krizi'nde Siyasi, Askeri ve Hukuki Boyutlarıyla Türkiye'nin Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 31, c. 16, s. 271-304

YALÇIN, Emrullah, “Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı ve Rauf Denktaş”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 58 (2016 Bahar), s. 111-148

Sürelî Yayınlar

“Adamı Çiğneyip Kaçtı”, *Akın*, 9 Aralık 1963, s. 1

“Bir Türke Ateş Açıldı”, *Akın*, 14 Aralık 1963, s. 1

“İki Türk Lise Öğrencisi Gaddarca Vuruldu”, *Akın*, 22 Aralık 1963, s.1

“Rum Çetecilerin Küçük Kaymaklıdaki Vahşetleri de Meydana Çıkıyor 100 lük İmam ile 17 Yaşındaki Kötürüm Oğlunun Kafaları Kesilerek Öldürüldü”, *Bozkurt*, 2 Ocak 1964, s. 1

“Gazeteciler Küçük Kaymaklıyı Gezdi Evlerin Yüzde Doksanı Yağma

Edildi”, *Bozkurt*, 2 Ocak 1964, s. 2

“Ayvasıl’da Yapılan Kazılarda Kardeşlerimizin Çürümüş Cesetleri Meydanlara Çıkarıldı”, *Bozkurt*, 14 Ocak 1964, s. 1

“İlk Rakam: Çarpışmalarda 23 Şehit Verdik Bulunan Cesetler Arasında Gözleri Oyulmuş, Süngü ile Delik Deşik Edilmiş ve İkiye Bölünmüş Olanlar Var”, *Bozkurt*, 17 Kasım 1967, s. 1

“U Thant, Kıbrıstaki, Son Olayların Rumlar Tarafından Daha Önceden Planlandığını Raporunda Açıkladı”, *Bozkurt*, 19 Kasım 1967, s.1

“International Herald Tribune Rum Barbarlığını Teşhir Etti Limasol’daki Türkler esir telakki ediliyor”, *Bozkurt*, 28 Temmuz 1974, s. 1

“Yeni Katliamlar”, *Bozkurt*, 23 Ağustos 1974, s. 1

“Saldırıları İzlediler”, *Halkın Sesi*, 8 Şubat 1964, s. 1

“Katliam İtirafı,” *Hürriyet*, 22 Kasım 2004, s. 2

“Yaralılar Kıbrıs Katliamını Anlattı”, *Milliyet*, 30 Aralık 1963, s. 1

“İsveç TV’si Sınırlarına Hâkim Olamayan Bu Filme Bakmasın Diye Katliamı Gösterdi”, *Milliyet*, 2 Eylül 1974, s. 1

“Tanıklar Katliamı Anlatıyor”, *Milliyet*, 3 Eylül 1974, s. 1

T.B.M.M Tutanak Dergisi, 13. Birleşim (20.7.1974), c.13, Toplantı 13

İnternet Kaynakları

“Garanti Antlaşması (Zurich, 11 Şubat 1959), https://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa (erişim tarihi: 15.03.2021)

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş antlaşmaları olan Londra Antlaşması ve Garanti Antlaşması için bkz “Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı (Zurih,11 Şubat 1959)”, https://www.mfa.gov.tr/kibris-cumhuriyetinin-temel-yapisi-_zurih_11-subat-1959_.tr.mfa (erişim tarihi: 15.03.2021)

AYDIN, Nurhan,“Soykırım İddiası ve Uluslararası Kriterler”; <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/AYDIN-Nurhan-SOYKIRIM-%c4%b0DD%c4%b0ASI-VE-ULUSLARARASI-KR%c4%b0TERLER.pdf> (erişim tarihi: 15.03.2021)

Raporlar

Dışişleri Belleteni, 1967, Sayı 16-27

Items-in-Peace-keeping operations-Cyprus-meeting with Representatives of Greece and Cyprus- BM, S-0869-0001-03-00001

Special report on recent developments in Cyprus/by the Secretary-General, BM, S/8248/Add.2

Summary

Cyprus Island came under Turkish rule in 1571. After the Ottoman-Russian War of 1877-1878, it was leased to Britain for its diplomatic assistance. Britain has taken over the administration of the island since this date. After the British administration started in Cyprus, the Greek separatists started activities to connect Cyprus to Greece. Greek Cypriots established the EOKA terrorist organization in Cyprus for their dreams of *Enosis*.

In 1960, Turks and Greeks established the Republic of Cyprus. The Greeks could only endure this joint rule for 3 years. Greek Cypriots started attacks on the Turks on 21 December 1963 to connect Cyprus to Greece. The attacks of the Greeks continued systematically until August 1974. Turkish partners of the Republic of Cyprus in 1960 were displaced after 1963.

The United Nations signed a convention in 1948 to prevent the crime of genocide. The crime of genocide, which is included in the international crime category, became a permanent crime with the "Convention on the Prevention and Punishment of Genocide" adopted by the United Nations General Assembly on 09.12.1948 and the definition of the crime of genocide was made in the 2nd article of this convention.

Article 2, which defines the crime of genocide, is regulated under the title of "Acts Constituting Genocide". According to the aforementioned article 2, "each of the following situations in five subparagraphs, which are carried out with the aim of destroying a national, ethnic, racial or religious group in whole or in part" constitute the crime of genocide:

- Killing of group members,
- Causing serious bodily and mental harm to group members,
- Intentionally changing living conditions in order to partially or completely destroy the physical existence of the group,

- Imposing measures to prevent births within the group,
- Forcibly transfer children belonging to the group to another group”

Greek Cypriot attacks between 1963 and 1974 have not been punished until today. The Greeks killed Turkish children in these attacks, killed old women and men. They raped Turkish girls in the Turkish villages they attacked. They killed small children with guns in the Kumsal district.

This article was written to discuss whether the attacks of Greek Cypriots fall under the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of Genocide. The Greek attacks shown in the sources used in the article appear as a crime of genocide. From 1963 to 1974, the Greeks committed genocide against the Turks.

According to the evidence at hand for world peace, Greek Cypriots should be tried as criminals of genocide. The application must be made to the Office of the Chief Prosecutor of the International Criminal Court. After this application, the Cyprus Ad Hoc International Criminal Court can be established. Law fighters have a job for this.

Kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na: Osmanlı Harita Encümeni (1909 – 1919)

La Commission Cartographique Ottomane, De Sa Création à
La Première Guerre Mondiale (1909-1919)

Ségolène DÉBARRE*

Çev. Serhat TERTEMİZ**

Jön Türk devriminin ardından bir harita kurulu, tüm Osmanlı topraklarının dizgeli bir nirengisini (fr. la triangulation) oluşturmak ve Avrupa güçlerinin haritacılık ölçütlerine uyan Genelkurmay haritalarını yayımlamakla görevlendirildi. Balkan Savaşları'ndan (1912-1913) I. Dünya Savaşı'na (1914 – 1918), ardından Kurtuluş Savaşı'na (1919 – 1922) kadar 1909 projesinin ordunun stratejik ihtiyaçlarına ve haritacılık alanındaki uygulamalıbilimsel gelişmelere göre acilen düzenlenmesi gerekiyordu. Zabit Mehmet Şevki'nin anılarından yola çıkarak oluşturulmuş olan bu makalede; Osmanlı Harita Encümeni'nin savaş ortamına nasıl uyum sağladığı, karşılaştığı zorluklar, Alman ve Avusturya-Macaristan kurmay heyetlerinin yanında nasıl yer bulduğu incelenmektedir. 1919 yılında kaleme alınmış olan eser; siyasi bağımsızlığın ve ulusalcı bir tasarının hizmetine, dönemin haritacılık üretimine kısmi ama belgelenmiş bir bakış sunuyor.

Jön Türk devrimi, Osmanlı askerî haritacılığına kesin bir ivme kazandırdı. 27 Nisan 1909 tarihinde Sultan II Abdülhamit'i tahttan indiren İttihat ve Terakki Cemiyeti; bütün imparatorluğun bir nirengisini çıkarmak ve egemenliği altındaki bölgelerin 1/25.000 ölçekli topografik haritalarını üretmek gibi iddialı bir izleneye yoğunlaştı. Diğer şeylerin yanı sıra bu girişim, bilimsel ve uygulamalı ölçütleri sahiplenerek

---

* Dr. Öğr. Gör, Paris 1 Üniversitesi – Panthéon Sorbonne Coğrafya Bölümü.

** Öğr. Gör, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Enstitüsü Yakınçağ Harp Tarihi Bölümü.

Avrupa Kuvvetler Birliği'ne katılma arzusu niteliğindedir. Bu batılılaşma hareketi uzun vadeli bir sürecin parçasıydı ve Jön Türklere, XIX. yüzyıl boyunca¹, İstanbul'daki askerî okulların Avrupa standartlarında haritacı zabıt yetiştirmesi, 1830'lu yılların başından itibaren Avrupa'ya öğrenci ve 1875'teki ölçü kongresinde olduğu gibi, uluslararası kongrelere temsilci göndermesi gibi bazı başarılar sağlar². 1878'de Rusya'ya karşı alınan yenilgi Osmanlı Genelkurmayı'nı yabancı haritaları tercüme etmekten ve yayımlanmamış topografik araştırmalar yapmaktan sorumlu bir askerî haritacılık bölümü kurmaya yöneltti. Bu bölümün içinde Anadolu'nun ilk jeodezik tabanını ölçmek için özel bir kurul kurulmuştur. 1896 yılında Eskişehir'in³ kuzeyinde çalışmalar başlar fakat bir yıl sonra projenin durdurulmasının ardından çalışmalar 1908 yılına kadar sekteye uğrar⁴. Jön Türklerin haritacılık alanındaki amacı; imparatorluk toprakları üzerinde siyasî ve idarî egemenlik iddiasında bulunurken askerî gücü kuvvetlendirmek gibi, pragmatik olduğu kadar ideolojiktir. Tesviye ve taksim-i arazi (fr. la géodésie) uygulamaları konusunda eğitilmiş olan zabıtlar, XIX. yüzyılın başlarında imparatorluk hükümetinin meşru olarak nirengilenmiş bir kurmay haritası üretmeyi hedeflemesi için yeterli sayıdaydı. Gerekli araç ve gereçler; Fransa, Büyük Britanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'dan ithal edilmeye devam ederken Harita Kurulu kendini herhangi bir dış müdahaleden korumak için samimi bir istek gösterdi. Ölçümler *Türkler*

---

¹ Erdal Kaynar, "Les Jeunes Turcs et l'Occident: histoire d'une déception programmée", *L'Ivresse de la liberté: la révolution de 1908 dans l'Empire ottoman*, ed. François Georgeon, Louvain, Peters 2012, s. 27-64.

² Feza Günergun, "Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World", *Introduction of the Metric System to the Ottoman State*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Proceedings of the International Symposium on Modern Sciences and the Muslim World, 2-4 1987 Eylül İstanbul, s. 297-316.

³ Jeodezik taban, bir ağın ilk üçgeninin kenarlarından birinin ölçüsüdür. Ölçümün kesin olmasını amaçlayan sörveyörler; yol, demiryolu ve telgraf ağı gibi düz alanlara ve doğrusal altyapılara öncelik verirler. Eskişehir, bütün bu unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Ölçümün mümkün olduğunca kesin olabilmesi için genellikle işlem on kilometrelik bir alanda uygulansa da mevcut durum içinde 7,2 km'de uygulanır. Bu bazdan yola çıkarak gözler bir tepenin zirvesine, yüksek bir anıta ya da bir telgraf direğine çevrilir. Açıların belirlenmesi ilk üçgenin boyutlarını ayarlamayı sağlar. Verilen bir bölgenin arazi bütünlüğünü sağlayan bir üçgen ağı oluşturacak şekilde çalışmalar devam eder.

⁴ Abdurrahman Aygün, *Türk Haritacılık Tarihi*, c.2, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980.

tarafından Türkler için yapılmalıydı.

Osmanlı'nın harita ihtirası; bir yandan Eylül 1914'te genel seferberlik ilanını takiben insan ve araç sıkıntısıyla karşılaşırken öte yandan İttifak Devletleri'nin harita üretimini devralması niyeti gibi iki önemli zorluğa karşı durmak zorunda kaldı. 1914 sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri'yle birlikte savaşa girmesi, Viyana ve Berlin'i Osmanlı askerî haritacılığı için kaynak yerler haline getirdi. Aynı zamanda bu iki başkent devletleri diğerinin özerkliğini tehdit ediyordu. Osmanlı Genelkurmayı'nın harita kaynaklarını askerî görev çerçevesinde iyi bilen Liman von Sanders (1913 – 1918) sayesinde özellikle Almanya İstanbul'da varlığını hissettirir. Osmanlı Genelkurmayı'nın Harita Bölümünün İttifak Devletleri'yle işbirliği yapması; çıkarların uyduğu ancak karşılıklı güvensizlikten oluşan ikircikli bir ilişkidir. Bu bölümün başında, Fransa'dan Viyana ve Berlin'e kadar uzanan ağların yeniden yapılandırılmasının mimarı olan Mehmet Şevki (1866 – 1927) vardı. Mehmet Şevki, İstanbul ve Paris'te eğitim gördü. Birinci Dünya Savaşı boyunca Alman ve Avusturyalı haritacı zabıtlarla yakın ilişkiler kurdu. 1919 yazında oradan ayrıldıktan sonra Harita Bölümünün başkanı olarak yapmış olduğu çalışmaları özetleyen bir anı kitabı kaleme aldı. Jön Türk ideolojisinin güdümünde olan bu metin, 1970'lerde Türk Genelkurmayı Harita Dairesinden Albay Edip Özkale ve Yarbay Mustafa Rıza Şenler adlarındaki iki subay tarafından çoğaltıldı, yenilendi ve düzenlendi. 1970⁵ yılında Türk Haritacılığının Kuruluşu'nun 75. yıl dönümü anısına ve ölümünün ardından 1980 yılında yayınlanan bu metin, XIX. yüzyılın başında Osmanlı askerî haritacılığının teşkilatlanması hakkında değerli bilgiler ve dağıtımını oldukça sakıncalı⁶ olan belgeler, özellikle görseller, sunuyor. Kaynak;

---

⁵ Aynı yıl Tuğgeneral Abdurrahman Aygün, 1980 yılında üçüncüsünün takip edeceği, *Türk Haritacılık Tarihi*'nin ilk iki cildini yayımladı. 2 Mayıs 1895'teki çekişme ve gözden düşmenin ardından 1909 tarihi “modern Türk haritacılığının” başlangıcı olarak kabul edilmiştir bkz. Ülkekel, Cevat, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Dönence Yayınları, İstanbul 1998.

⁶ Bu belgelerin çoğu, General Turhan Sökmen'in önsözünde teşekkür ettiği, Ahmet Sabri Ölçer ve Fatma Şevkiye Adalı tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na iletilmiştir. Bu yazıda yer alan belgeleri çoğaltmamıza izin verdiği için bu arşivlerin sorumlusu olan Genelkurmay Haritacılık Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

içerdiği bütün önyargılara, ihmallere ve suskunluklara rağmen dikkatli bir şekilde ele alınmayı hak ediyor. Bu çalışma sayesinde önce Mehmet Şevki'nin kariyerine ve Harita Kurulu'nun kuruluşuna kısaca değineceğiz (I). Daha sonra Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı (1912 – 1918) boyunca gerçekleştirilen harita çalışmalarını, üretim yerlerini ve karşılaşılan zorlukları inceleyeceğiz (II). Son olarak Almanya ve Avusturya'nın bu üretimde oynadığı role değinilecektir (III).

1. Mehmet Şevki ve 1909 Harita Kurulu

1.1. Fransız Etkisi Altındaki Bir Yörünge

Mehmet Şevki, Fransa'da eğitim görmüş ve Fransızca konuşabilen bir subay neslindedir. 1886'da İstanbul'daki Pangaltı Askerî Okulu'ndan ve 1889'da Osmanlı Kara Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra, 1894'te mezun olduğu harp okulundaki eğitimine devam etmek üzere 31 Ocak 1890'da Fransa'ya gönderildi. Özellikle uygulamalı jeodezi tekniklerinin uygulandığı Fransız Genelkurmayı'nın Askerî Coğrafya Bölümü'nde uzmanlığını sürdürdü. 27 Temmuz 1894'te İstanbul'a dönerek topçu okulunda (Mühendishane-i Berr-i Hümayun) savaş sanatı, geometri, geometrik tasarım ve kozmografya dersleri verdi. I. Dünya Savaşı'nın girişi niteliğinde olan Balkan Savaşları sırasında diğer teknolojik alanlarda olduğu gibi, öncelikle fakat tamamen olmamak üzere, Fransızların etkisindedir. Paris Rasathanesi'nin referansta bulunması üzerine imparatorluğun jeodezik ölçümleri her yıl İstanbul'a⁷ gönderilen *Connaissance des Temps* dergisinde yayınlanan verilerden yapıldı. Fransız ölçü aletleri, özellikle Gautier (Gotye) teodolitleri, imparatorluğa ithal edildi. 1896'da, Osmanlı subayları olan Yüzbaşı Mehmet Hakkı ve Yarıbay Rıza'nın yardımlarıyla, Anadolu'nun ilk trigonometrik bazı (fr. base trigonométrique) Defforges (Deforj Paşa, 1852 – 1915) ve Barisien adlarındaki iki yüzbaşı tarafından ölçülmüştür. Nice'de Alpler'in bir haritasını çıkarmış olan ve daha sonra Paris'teki Montsouris'de Deniz Gözlemevi (fr. l'Observatoire de la marine) ve Boylamlar Bürosu'nda (fr. le Bureau des longitudes) (1875 – 1914)

---

⁷ Sur la revue *Connaissances des Temps* dans l'Empire ottoman, bkz. Geogon F., Hitzel F., 2012 ; *Sur l'influence française et les relations culturelles franco-turques* : İşiksel G. et Szurek E. (dir.), 2014.

bulunmuş olan ikili Fransa'da, coğrafi koordinatları belirlemek için gözlemler uygulamasına yönelik eğitim almışlardır⁸. Mehmet Şevki, 1894 yılında İstanbul'da kurulan Harita Kurulu'na ve 1/500.000 ölçekli Eskişehir ve Ağapınar bölgelerinin ilk genelkurmay haritalarının üretilmesini sağlayan nirengi çalışmalarına katıldı. Bu çalışmalar, 1897'deki Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki savaş nedeniyle sekteye uğradı. Ocak 1901'de yarbaylığa atanan Mehmet Şevki, o dönemde Fransız Genelkurmayı tarafından kullanılan Bonne (BONN) projeksiyonunun 1906 yılına kadar Anadolu'nun birincil nirengisine uygulanmasına yönelik hesaplamalar üzerine çalıştı. 1907'de Angoulême bölgesindeki askerî manevraları gözlemlmek için Fransa'ya, ertesi yıl ise Avusturya demiryolunun inşasını takip ettiği Bosna'ya gönderildi. 23 Temmuz 1908'de Jön Türk devrimi patlak verdiği sıralarda Yeni Pazar'da (şimdilerde Sırbistan'da Novi Pazar olarak bilinen) bulunuyordu. 27 Temmuz'da albaylığa terfi ettirilerek İstanbul'a döndü ve Osmanlı topraklarının haritalandırılmasına ilişkin hazırladığı raporu aynı yılın Kasım ayında Genelkurmay'a sundu. 9 Ağustos 1909'da yeni harita kurulu arazinin jeodezik ölçümlerine dayanarak tüm imparatorluk topraklarını yeniden haritalandırmakla görevlendirildi. General Mehmet Zeki müdür olurken Mehmet Şevki Nirengi Dairesi Başkanlığı'na atandı.

1.2. Harita Kurulu'nun 1909 Yılındaki Çalışmaları

1908 İhtilali'nin ardından kurulan Harita Kurulu, Anadolu nirengisini yeniden başlatmakla görevlendirildi. Genelkurmay Harita Dairesi bünyesinde bütünleşmiş olan bu kurul; Mehmet Şevki başkanlığındaki Nirengi Dairesi, Yarbay Fevzi başkanlığındaki Topoğrafya Dairesi, Albay Neşet başkanlığındaki Kartografik Keşif Dairesi ve Hüseyin Hüsnü'nün; muhasebe, insan sağlığı ve hayvan bakımıyla ilgili kütüphane ve arşivlerden sorumlu İdare Müdürlüğü'nden oluşuyordu. Kurula tüm bölgeyi 1/25.000 ölçeğinde haritalandırması hedefinin verildiği görüldü. Ancak başlangıçta imparatorluğun haritacılıktaki durumu ve mevcut araçları dikkate alınarak daha mütevazı hedefler tanımlandı. En stratejik yerler olarak kabul edilen Trakya ve Boğazlar gibi bölgelere 1/25.000'in ayrılmasına karar verilirken Rumeli,

---

⁸ Guy Boistel, *L'Observatoire de la Marine et du Bureau des longitudes au parc Montsouris 1875-1914*, IMCCE/Éditions Édités, Paris 2010.

Batı Anadolu, Suriye ve Irak 1/50.000, Arap Yarımadası ve Bingazi bölgesi 1/100.000 ve Libya'nın geri kalanıyla Doğu Anadolu'nun 1/200.000 ölçeğinde haritalandırılacaktı.

Harita Kurulu gerekli ölçü aletlerini edinmek için Fransa'ya başvurdu. Mehmet Şevki, Fransız Genelkurmayı'nın Coğrafya Dairesi (fr. le département de géographie) aracılığıyla sağladığı geometri aletlerini ve topografik malzemeyi almak üzere 3 Temmuz 1909'da Paris'e gönderildi. O yıl Osmanlı Harita Kurulu, geometri ve çizim malzemelerine 109.140 kuruş ödeme yaparak 1909 yılı toplam bütçesinin dörtte birinin hemen altında bir harcama yaptı (toplam 487.634 kuruş). Bu yüklü yatırımın ardından malzemeye ayrılan bütçe I. Dünya Savaşı sırasında sürekli azaldı (Bkz. Tablo 1). 1909 yazının sonunda Harita Kurulu, daha önce 1898'de jeodezik bir çalışmanın yapıldığı, Bakırköy yakınlarındaki askerî baruthanenin zemininde çalışmalara başladı. 1909'da kurul 27 zabiti (ertesini yıl 15 zabit daha eklenerek), eşeklerden ve atlardan oluşan iki yüz kadar hayvanı alana yerleşmesi için hazırladı. Birinci ve ikinci derece nirengi çalışmaları, Trablusgarp Savaşı'nın (Eylül 1911 – Ekim 1912) ve I. Balkan Savaşı'nın (Ekim 1912 – Mayıs 1913) patlak vermesiyle sekteye uğramadan önce, 1910'da; İstanbul, Adana, Eskişehir ve Edirne dolaylarında sürdürülmüştür.

1911'de harita alanında son derece eksiklikleri olan Doğu Anadolu'nun nirengi çalışmalarının başlanmasına karar verildi. Kafkasya'daki Rus jeodezik ölçümleri ve Alman haritacı Richard Kiepert (1846 – 1915) tarafından yapılan 1/400.000 ölçekli harita Osmanlı ordusuna gönderildi ancak bunlar ülkenin en doğusunu kapsamadığı için Osmanlı zabitlerinden 8. Van Piyade Tümeni'nin Vekil Komutanı Fouad Koutaloff Richard Kiepert'e şikâyetinde bulundu: “Herkes biliyor ki, Kürdistan'ın büyük bir kısmı hükümet için olduğu kadar coğrafyacılar için de hâlâ keşfedilmemiş bir bölge gibidir”⁹. Bu boşluğu doldurmak amacıyla Mehmet Şevki 1912'de Trabzon'a, ardından da enlem ve boylam ölçümlerini yapmak üzere Erzurum'a gitti. Bu vesileyle Paris Rasathanesi tarafından yayınlanmış ölçüme kıyasla Erzurum'un konumunda birkaç derecelik bir bozulma olduğunu tespit etti. 1912-1913

---

⁹ Lettre de Fouad Bey Khoutaloff à Richard Kiepert, *Nachlass Kiepert Mapped-Briefe 2*, Staatsbibliothek, Berlin.

yılları arasında olumsuz hava koşullarına rağmen jeodezik bir bazı ölçmek amacıyla telgraf ağı kullanıldı. 1912'de Trabzon'dayken hem Tuğgeneral hem de Tümgeneralliğe atanan Mehmet Şevki ölçümleri takip etmek üzere Ağustos 1912'de Erzurum'a döndü.

Balkanlarda savaş patlak verdiği ve seferberlik ilan edildiğinde İstanbul'a dönmek üzereydi. Arazide görev yapan askerlerin ihtiyaçlarına göre harita üretiminde hızlı hareket etmek ve acil uyarılama yapmak gerekiyordu (Gör. 1 ve 2).

2. Ateş Altında Haritalama

2.1 Ordugüdümsel Alanları Haritalama

İmparatorluk için özellikle travmatik olan¹⁰ 1912 ve 1913'teki iki Balkan Savaşı Harita Kurulu'nu çabalarını arttırma konusunda isteklendirdi. Bu sayede savaş halinde olan bölgelerin haritalarını bütün Osmanlı alaylarına dağıtma şansı bulunabilecekti. 1911'de yayınlanan pafta sayısı 31.357'yken gelecek yıl bu rakamın on katından fazla olan 338.606 paftaya ulaşılır. Fakat kurul tarafından yayınlanan haritalarda yerlerin konumu takribi ve yer adları¹¹ da belirsizdi. Sahadaki zabitler tespit ettikleri bu eksikler ve yanlışlıklardan rahatsızlık duydular. 1912'nin Ekim ve Aralık ayları arasında Trakya'yı dolaşan Teğmen Selim Bey şu ifadelerle isyan eder:

“Bütün ülkelerin haritaları arasında anlaşılabilirlik eksikliği ve belirsizlik bakımından Türk Genelkurmay haritasıyla rekabet edebilecek başka bir harita yoktur. Haritamızda hiçbir şey yerinde değil. Hiç var olmamış köyler bulunabileceği gibi var olanlar da işaretlenmemiş... Türk haritasıyla yön bulabilen fanilere ne mutlu!...”¹².

1913 yılındaki düşüşün ardından I. Dünya Savaşı'nın patlak

---

¹⁰ Aksakal M., *The Ottoman Road to War in 1914 : The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press., Cambridge 2008.

¹¹ *Sur les effets de traduction et de rétro-traduction sur la toponymie ottomane*, bkz. Kreiser, 1975.

¹² Selim Bey, 1913, *Carnet de campagne d'un officier de Sul-oglou à Tchataldja*, Berger-Levrault, Paris, s. 136.

vermesiyle 1914'te üretim 179.000 haritadan 389.781'e yükseldi. En stratejik ve savunmasız bölgeler üzerine yoğunlaşıldı. Öncelikli olarak İstanbul bölgesi haritalandırıldıktan sonra 1914'te Bulgaristan ile sınır bölgesinin (Edirne – Kırklareli) 1000 km²'si 8 pafta ve Çanakkale (özellikle Seddülbahir ve Kocadere/Kurucadere) 1914'te 1/25.000 ölçekle 10 pafta ve 1915'te 36 paftayı kaplamıştır (Gör. 3). 10 Şubat 1915'te harita kurulu ve dairesi başkanlığına resmen atanan Mehmet Şevki, 25 Nisan 1915'te Gelibolu'da, müttefiklerin çıkarma yaptığı sıralarda, Çanakkale Boğazı'nın iki yakasının henüz tamamlanmamış olan yeni haritasının yapımına girişti. Buna rağmen seferin başlangıcından itibaren Osmanlı Genelkurmayı zabitlerine, 1915 yazı sıralarında 1/20.000 ve 1/50.000 ölçeğindeki *Mısır Haritalandırması*'ni (Survey d'Égypte), bir kısmı savaş alanından çalınan, 1/25.000 ölçekli Çanakkale haritalarını dağıttı. O zamana kadar İngiliz ve Fransız kuvvetleri yarımadanın 1908'den kalma 1/63.360 ölçekli ve daha sonra *Mısır Haritalandırması* (Survey d'Égypte) ile 1/40.000'e¹³ genişletilen haritaların kopyalarına sahipti. Son çalışmalar, Fransız zabitleri tarafından Kırım Savaşı¹⁴ boyunca yapılan ölçümlerin ardından gün yüzüne çıkmıştır.

Osmanlı'nın büyük zaferlerinden biri olan Çanakkale haritası, ülkenin ikonografisinde kendine yer buldu. Böylece 1916'da Genelkurmay Türk birliklerinin konumunu gösteren haritalar ve farklı muharebeleri özetleyen krokiler üretti (Gör. 4). 1916'dan itibaren Çanakkale Boğazı haritası ile Sultan V. Mehmet Reşat'ın portresini yan yana getiren pullar da basıldı. Boğazlar sorunu XIX. yüzyıl Osmanlı'sının tamamını bilcümle meşgul etmişti. Ancak 1915'ten

---

¹³ 1/40.000 ölçekli haritalar gemi ve topçu ateşini yönlendirmek için kullanıldı. Ancak jeodezik ölçümlerde iki derecelik bir hata olduğu ortaya çıktı. Dolayısıyla doğru atış yeri hesaplamalarında dahi obüsler ıskaladı. Bkz. Australian War Memorial <http://www.awm.gov.au/exhibitions/gmap>

¹⁴ Kırım Savaşı sırasında (1853-56) Doğu Ordusu'nun (fr. l'Armée d'Orient) Fransız zabitleri, yarımadanın ilk büyük ölçekli topografik haritasını Albay Blondel başkanlığında üretti. 1/50.000 ölçekli Gelibolu Yarımadasının Haritası (fr. la Carte de la presqu'île de Gallipoli) 1854'te Dépôt de la guerre'de yayınlanır. Aynı zamanda İngilizlerin çalışmaları Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarında yoğunlaştı. Bu haritalar I. Dünya Savaşı'na kadar kullanıldı.

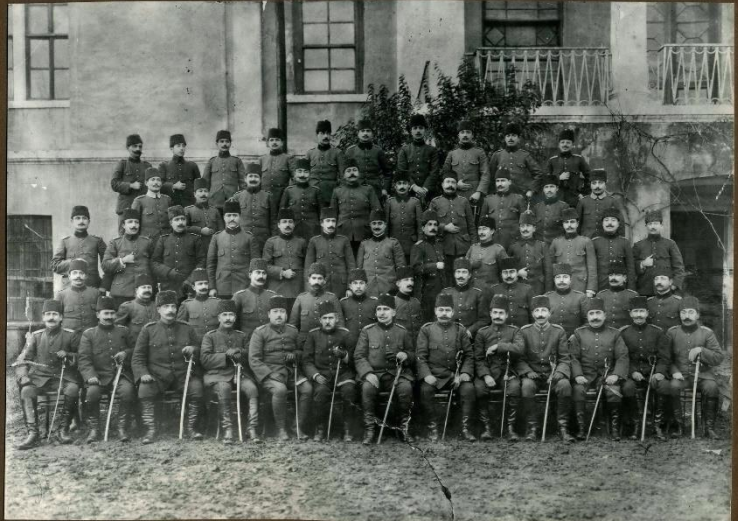
İtibaren bu sorun hayati bir önem kazandı ve ardından Cumhuriyetçi tasavvurda “I. Dünya Savaşı'nın mecaz-ı mürseli” haline geldi¹⁵. Harita Kurulu Doğu'da; Ünye'den İskenderun'a uzanan kıstağı izleyerek Karadeniz'den Akdeniz'e kadar bir nirengi yapmayı planlıyordu. Bunun için Sivas üzerinden İskenderun'a kadar bir öncül nirengi yapılması gerekiyordu. Bu nedenle 1911'den 1913'e kadar Erzurum ve Trabzon bölgesinde yürütülen çalışmalar Batı'ya; 1915'te Ünye, Sivas ve Malatya bölgelerine, ertesi yıl Adıyaman, Maraş ve Kilis'e kadar genişletildi¹⁶.

YILI	Harita Kurulu General Üssb. ve Sb.ları	Arazide Aylık Ortalama Çalışma Süresi (Nirengi, Topoğrafya, İstikşaf)	Özlük Ödeneği (Kuruş)	Geometri Aletleri ve Çizim Edevatı Değerleri (Kuruş)	Arazi Tazminatı (Kuruş)	Çeşitli Harcamalar (Kuruş)	Genel Toplam (Kuruş)
1909	27	2,5	231134	109140	85500	61860	487634
1910	42	7	468974	30964	361683	41938	903559
1911	61	8	982000	18626	483604	75370	1559600
1912	80	6	936572	5663	444146	121122	1507503
1913	67	6,5	696693	1840	458961	661505	1218999
1914	79	8	1180338	1012	762530	53988	1997868
1915	64	12	1018458	-	745390	64000	1827848
1916	67	12	1239260	-	1127074	50000	2416334
1917	69	12	2365431	-	1087740	60000	2513171
1918	70	10,5	1295646	-	990331	164995	2450972
Toplam			9414506	167245	6546959	754778	16883488

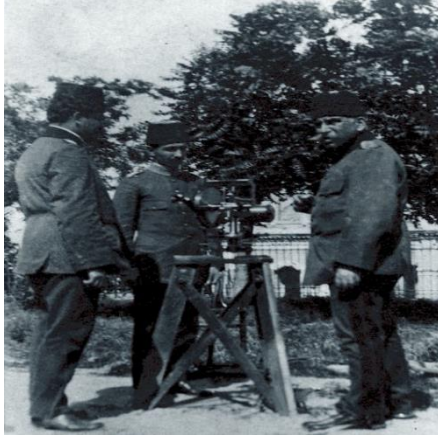
Tablo 1: Osmanlı Harita Kurulu'nun 1909-1918 yılları arasında kullandığı araçları ve giderleri (A. Aygün, 1980, s.102).

¹⁵ Lamrhari L., “La fabrique d'un récit kémalisé dans les musées militaires en Turquie”, dans Mary J., Rousseau F. (dir.), *Entre Histoires et Mémoires La guerre au musée Essais de Muséohistoire (2)*, Michel Houdiar, Paris 2013.

¹⁶ Bkz. Görsel 5.

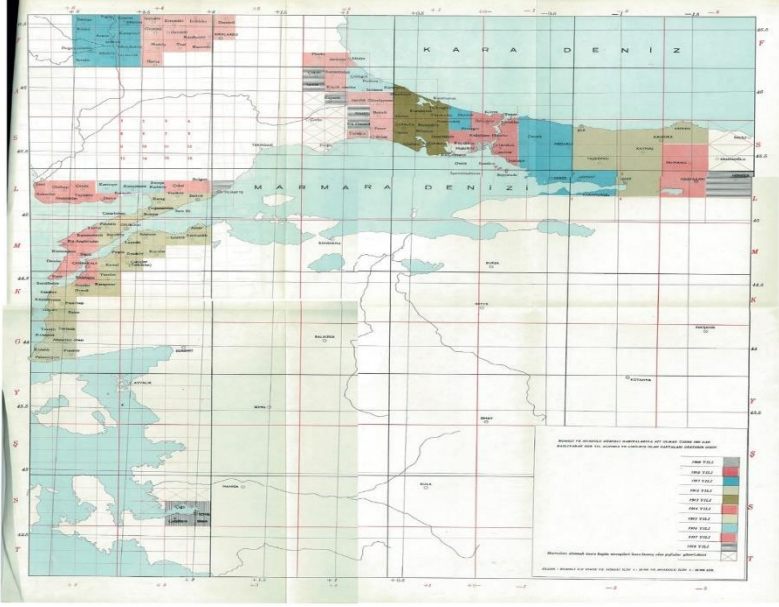

Görsel 1: 1912 yılı Osmanlı Harita Kurulu
(Harita Genel Müdürlüğü (H.G.M.), Ankara).

Görsel 2: Harita Kurulu avlusunda subay eğitimi, İstanbul, 1914. 1914'te İstanbul'da Osmanlı Harita Kurulu subayları teodolit kullanma konusunda eğitildiler. Mehmet Şevki, sağda, talime nezaret ediyor.

(H.G.M., Ankara).

Görsel 3: İstanbul'dan Çanakkale'ye uzanan bölge üzerine yapılan haritaların montaj tablosu (H.G.M., Ankara).

Görsel 4: 1915'te Çanakkale'deki askeri harekâtları gösteren Osmanlı haritası. Bu harita 25 Nisan 1915'te gerçekleşen çıkarma öncesindeki Türk mevzilerini göstermektedir. V. Türk Ordusu Komutanı Liman Von Sanders Müttefiklerin, yarımada'nın en dar yeri ve Anadolu'nun belkemiği olan, İngilizler tarafından işgal edilen Bozcaada'yı geçerek Bolayır'a çıkartma yapacaklarını düşünüyordu. Bundan dolayı Osmanlı bölüklerinin üçte biri Asya yakasına, diğer üçte biri Bolayır bölgesine ve geriye kalanlar da yarımada'nın ucuna yığıldı.

Diyarbakır ve Bitlis paftaları üzerinde istediği gibi ilerleyemediği için Mehmet Şevki üzüntüsünü dile getirdi. 1917'de ölçümler, güneydeki Halep bölgesine uzanır ve Beyrut ile Kudüs üzerinden İskenderun'dan Gazze'ye uzanan sancağın kıyı bölgelerine odaklandı. Mehmet Şevki, 1917 yılı boyunca Medine bölgesinde yaptırdığı çalışmaların yanı sıra; Suriye, Filistin ve Anadolu haritaları ile Rumeli'nin çeşitli kesimlerinin büyütülmesi üzerine çalıştığı gibi Dicle ve Fırat Havzası haritalarına da devam etmiştir. Şehrin çevresindeki çalışmaları denetlemek için mayıs ayında İzmir'e gitti.

2.2. Üretimin Uyarlanması

I. Dünya Savaşı, cephelerin çeşitliliği ve genişliğiyle emsali görülmemiş bir durum meydana getirmiştir. Mehmet Şevki, Temmuz 1914'te yaşanan genel seferberlik nedeniyle oluşan insan ve hayvan kıtlığına rağmen alayların ihtiyaç duyduğu haritaları basıp göndermeye gayret etti. Seferberlik ihtiyacı, süregelen çalışmaların askıya alınmasına ve askerî haritacıların dağıtılmasına sebep oldu. 1914 sonbaharında Harita Kurulu'nun subayları İstanbul'u terk etmek zorunda kaldılar. Fakat harita ihtiyacının farkında olan Genelkurmay, Aralık 1914'te subayları İstanbul'a geri çağırdı. Temmuz 1915'te, Kafkas Cephesi'nin açıldığı sıralarda, bazıları yeniden seferber edildi ve Genelkurmay daha sonra Halep bölgesi ve Fırat Boğazları'nda ölçümler yapmak üzere deniz subaylarını Harita Kurulu'nun emrine verdi.

İşgücü açığını kapatmak ve Genelkurmay'ın ihtiyaçlarını karşılamak için yıllık çalışma süresi artırıldı. 1910-1913 yılları arasında arazide ortalama çalışma süresi (nirenge, topoğrafya ve istikşaf) 6-7 ay arasındaydı. Saha çalışmaları (özellikle topoğrafya ve istikşaf) yaz ve kış aylarında haritaların çizilmesi, düzenlenmesi ve basılmasına ayrılmıştı. Sahada geçirilen aylık süre 1914'te sekize, 1915'te on ikiye çıkarılarak kış tatilleri fiilen ortadan kaldırıldı. Araç ve gereçler özensiz olduğu gibi ülkenin güneyindeki sıcaklık gibi iklim sıkıntıları nedeniyle çalışma koşulları zordu (Gör. 6-7). Devingen keşif birimleri; Halep, Dicle veya Medine gibi stratejik bölgelerde kurulan bazlarda görev yaparak ulaşılması en zor bölgelerin haritasını çıkarmakla görevlendirildiler. Müttefikler tarafından uygulanan kuşatmaya rağmen Eylül 1916'dan 1917 baharına kadar bu bölgenin çevresinde nirenge çalışmaları yapıldı.

Böylece harita subayları 1917'nin Mart ve Nisan aylarında şehrin etrafının 1/50.000'lik bir haritasını çıkardılar. Ardından Hicaz demiryoluna erişimi güvence altına almak amacıyla Kudüs'e gittiler. Bu askerî haritacı birliklerinin bir kısmı, savaşta birçok alet ve hayvanın kaybolduğu, özellikle Nusaybin'de Arap kabileleriyle karşı karşıya gelmek zorunda kaldılar. Mütareke imzalandıktan sonra, başkentin kaybedilmesi üzerine, İzmir'deki birlik hariç bütün birlikler 1918'de İstanbul'a geri döndü.

1915'ten 1918'e kadar Harita Kurulu'nun üretimi yılda 77.000 ila 204.000 baskı arasında değişiyordu. 1908-1918 yılları arasında Genelkurmay'ın matbaalarından 1.5 milyon pafta çıktı. Orta ve büyük ölçekli topoğrafik haritalara ek olarak, bakanlık, özellikle iletişim yollarını ve askerî mevzileri gösteren çok sayıda küçük ölçekli tematik haritayı yeniden bastı¹⁷. Bu haritalar orduya ücretsiz olarak dağıtılacaktı. I. Dünya Savaşı'na kadar Genelkurmay tarafından üretilen haritaların bir kısmı pazarlandı. Ancak stratejik ihtiyaçlar bu girişime güç kaybettirdi ve bu durum Harita Kurulu'nun gelirlerini etkiledi. 1911-1914 yılları arasında her yıl 40.000 ila 50.000 pafta, 1915'te 25.000 ve sonraki yıllarda yaklaşık 10.000 pafta satıldı¹⁸.

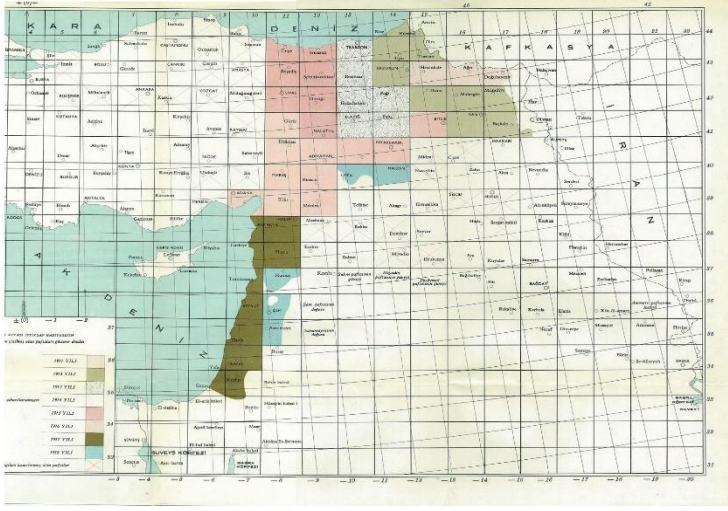
Savaşın başlangıcında Harita Kurulu'nun merkezi İstanbul'un tarihi yarımadasındaki Şehzade Camii'nin yakınındaki bir binaya yerleşmiştir. Mart 1915'te Müttefiklerin Çanakkale'deki baskılarıyla karşılaşan Mehmet Şevki, her ihtimale karşı önlem almak için Harita Dairesinin tüm çalışanlarını, matbaalarını, gereçlerini, tüm belgelerini ve değerli haritalarını Eskişehir'in güneydoğusunda ve başkente 350 km uzaklıkta olan Kütahya'ya gönderdi. Bu girişimin amacı; daireyi cepheden uzaklaştırarak korumaktı. Mehmet Şevki 1915'te Kütahya'ya giderek Askerî Redif Dairesi'ni yeni bir harita dairesine dönüştürdü. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra, Temmuz 1916'da, son kez İstanbul'a taşındı. O yıl İstanbul'da bir harita çizim okulu (Harita Ahz-i Tersim

---

¹⁷ Örneğin; Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı Harita Dairesi, savaş sırasında subaylara dağıtılan imparatorluğun tüm askeri bölgelerinin haritalarını içeren cep atlaslarını muhafaza etmektedir.

¹⁸ Sur le coût de l'économie de guerre, bkz. Toprak, 1982 ve 2003.

Mektebi) kurulum ve Taksim'deki bir Ermeni okulunun binasına taşınmadan önce Kocamustafapaşa semtine yerleşildi¹⁹. Savaşta duyulacak ihtiyacı karşılayacak sayıda hızlı bir şekilde haritacı yetiştirmek amaçlanıyordu. Harita çizim okulu 15-17 yaş arasındaki, çizimde yetenekli olan gençlere; harita çizimi, fotoğrafçılık, gravür ve baskı teknikleri eğitimi verdi.

Görsel 5: Anadolu ve Levant'te yapılan haritaların montaj tablosu. (H.G.M., Ankara).

Görsel 6: 1917 yılında Hatay bölgesindeki jeodezik çalışmalar (H.G.M., Ankara).

¹⁹ Mütarekeden sonra İngiliz kontrolü altındaki Pangaltı Osmanlı Harp Okulu'na katıldı. 1923 yılında Ankara'ya yerleşildi.

Yaz aylarında şehrin etrafında geziler düzenlendi. Gelecek vadeden öğrenciler, başta görüntüölçüm olmak üzere, yeni haritacılık uygulamalarını öğrenmeleri için yurt dışına, özellikle Almanya'ya ve Avusturya'ya, gönderildi.

3. Almanya ve Avusturya Etkisi

3.1. Viyana, Münih ve Berlin'deki Eğitimler

1915'ten, özellikle 1916'dan itibaren birçok öğrenci Berlin'e, Genelkurmay'ın Harita Bölümü'ne ve diğerleri Avusturya'ya, Viyana'daki Askerî Coğrafya Enstitüsü'ne gönderildi (k.u.k. militärgeographisches Institut). 1918'deki Mondros Mütarekesi'nin ardından Osmanlı, onların yurda geri dönmelerini istemek zorunda kalana kadar oralarda iki üç yıl kadar kaldılar. Öğrenciler faaliyetlerini üç ayda bir Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'na rapor etmek zorundaydılar. Savaş sırasında Mehmet Şevki Almanya ve Avusturya'yı iki kez ziyaret etti. 1916 yazındaki ilk seyahati onu Berlin ve Tübingen'e götürdü. 27 Haziran 1916'da Potsdam'daki Uluslararası Jeodezi Birliği'ne (fr. l'Association internationale de géodesie) ve Prusya Genelkurmay Başkanlığı'nın Haritacılık Bölümüne gitti. Daha sonra Carl Zeiss'in optik ve geometri aletlerinin kalitesiyle tanınan fabrikalarını ziyaret etmek için 30 Temmuz 1916'da Jena'ya gitti. Daha sonra 1916'nın ağustos ayı başında İstanbul'a döndü. 1917'de ikinci çalışma kurulunu düzenledi. Diğer haritacı zabitlerle birlikte General Şevki, Prusya (Gör. 8) ve Bavyera'nın harita bölümlerini ziyaret eder ve Stuttgart'tan çok uzak olmayan Neckar Vadisi'nde düzenlenen nirengi tatbikatlarına katılması için davet edildi (Gör. 9). Mehmet Şevki, kendisi üzerinde güçlü bir izlenim bırakan Askerî Coğrafya Enstitüsü'nün bulunduğu Viyana üzerinden Almanya'ya gitti. Hatıratında oradan şöyle bahseder:

“Meşhur Askerî Coğrafya Enstitüsü'nü ilk kez 27 Ekim 1917'de Balkan treniyle Viyana'ya giderken gördüm. Orada özellikle görüntüölçüm alanında kaydedilen olağanüstü ilerlemeyi gözlemledim. Ardından 11 Kasım 1917'de Berlin'de General von Bertram ile tanıştım ve Prusya'nın Harita Bölümünü ziyaret ettim. Önceki seferden daha ziyade oranın Viyana'dakinden daha az

gelişmiş olduğu kesindir. Uluslararası Jeodezi Birliği'ni de bu sefer daha detaylı gördüm”²⁰.

Kendisine eşlik eden subaylardan Üsteğmen Ömer Kadri (1889-1961), Ekim 1916'da Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın Harita Bölümünde görüntüölçüm ve nirengi dersleri almak üzere Berlin'e gönderildi. 1917'de XV. Bavyera Alayı'nın Haritacılık Bölümünde iki aylık staj yapmak üzere Batı Cephesi'ne gönderildi. Daha sonra General Şevki'yi orada karşılamak için Berlin'e döndü, onunla birlikte Bavyera'ya ve ardından da Avusturya'ya gitti. Daha sonra Şevki Paşa 27 Kasım 1917'de Viyana üzerinden İstanbul'a giderken kendisi Berlin'e döndü. Uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etkisini tesis etmek ve Fransa'yla İngiltere'nin tarihsel etkisine karşı koymak isteyen Almanya bu eğitimleri teşvik etti. Hatta Ömer Kadri, 1961 yılındaki ölümüne kadar Almanya'yla bağlarını sürdürürken Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı Dairesi'ndeki kariyerine devam etti. Osmanlı hükümeti, son bir asırdır yaptığı gibi, yurt dışına talebe göndererek yeni yöntemler ve en yeni teknikleri edinmek istiyordu.

3.2. Görüntüölçümü Geliştirme ve Nirengileri Uyumlu Hale Getirme

Yurt dışında olan Osmanlı zabıtları ve Harbiyelilerden özellikle; görüntüölçüm uygulamaları ve ilgili görüntüleme uygulamaları, baskı, fotoğraf ve saha üzerinde görüntü açısı alma konularında eğitim almaları istendi. O zamanlarda hava fotoğrafçılığının gelişmesi nedeniyle Avrupa'da görüntüölçüm alanında büyük bir atılım gerçekleşti. Özellikle 1917'den itibaren Suriye Çölü ve Mezopotamya'da hava keşiflerinin sayısı arttıkça Alman Komutanlığı'nın yetkin bir işgücü oluşturması gerekti (Gör. 10). Askerî çıkarlarının dışında hava fotoğrafçılığı, ilgili

---

²⁰ Mehmet Şevki, “Meşrutiyetin iade edildiği 1324 senesinden evvelki devrede ve 1334 nihayetine kadar sonraki on sene zarfında Memalik-i osmaniye haritasının ahzı zımında yapılan teşkilât ve işlerin hulâsa-i tarihiyesi”, *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı İçin Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti*, yay. haz. Edip Özkale ve Mustafa Rıza Şenler, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980 s. 12.

bölgelerdeki arkeolojik ve tarihî yerleri belgelemek için kullanıldı²¹.

Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için yapılması gereken bir diğer şey, Berlin ile İstanbul arasındaki jeodezik projeksiyonları birbirlerine uyumlu hale getirmektir. 1916'da Budapeşte'de Almanya'yla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında bir anlaşma yapılmış ve Bulgaristan imzacı ülkeler arasına katılmıştır. Bu devletler, Bessel elipsodini takip ederek ve referans meridyeni olarak Ferro Adası meridyenini (fr. le méridien de l'Île de Fer) kullanarak nirengilerini birleştirmeye karar verdiler. Greenwich meridyenine referans meridyen statüsü veren 1884 tarihli Washington Sözleşmesi'ne imza atan ülkelere biri olmasına rağmen Hermann von Bertramp'ın Eylül 1917'de İstanbul'u ziyaret etmesinin ardından projeye Osmanlı İmparatorluğu da katıldı²².

Görsel 7: Hicaz'daki Haritacı Takımı

Harita Kurulu'nun amacı; bu tür bir bölgede savaşmaya hazır olmayan birliklerin tedarikini sağlamak için Hicaz demiryolunun bazı bölümlerinin güvenliğini sağlamak yardımcı olmaktadır (Zürcher, 1996a ve 1996b).

²¹ Charlotte Trümpler, "Das Deutsch-Türkische Denkmalschutz-Kommando und die Luftbildarchäologie", *Das große Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus (1860-1940)*, ed. Charlotte Trümpler, Dumont, Dologne 2008.

²² 1732'de Fransa, Ferro Adası meridyenini Paris'inin lehine terk etmiştir ancak 1884 Washington Konferansı'nda kendi meridyeninin referans meridyen olarak kabul edilmesini sağlamayı başaramadı.

Görsel 8: General Şevki'nin Prusya Haritacılık Dairesi'ni ziyareti (1917) Bıyıklarıyla bilinen Mehmet Şevki görüntüde sağdan üçüncü kişidir. General von Bertrap onun solunda oturuyor (H.G.M., Ankara).

Görsel 9: Mehmet Şevki'nin Stuttgart yakınlarındaki Neckar Vadisi'nde nirengi çalışmalarına katılması (Kasım 1917) Mehmet Şevki fotoğrafta soldan ikinci kişidir. Soldaki ilk kişi Ömer Kadri'dir (H.G.M., Ankara).

Görsel 10: Hayfa'da Alman hava keşfi

Yalnızca 304 numaralı hava tümeni klişelerini (yaklaşık 2600) Almanya'ya ulaştırdı (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Bildsammlung Palästina).

Böylece Mehmet Şevki, Bulgar nirengisini Bakırköy'ünkiyle bağlamaya girişti ve bunu yapabilmesi için von Bertrap İstanbul'a yedi Alman ve Avusturyalı subay gönderdi. Kendi ifadelerine göre Mehmet Şevki, Almanların kendi bölümüne girmemelerini başarmışsa da²³ 1917'den itibaren İttifak Devletleri'nin Harita Kurulu üzerindeki etkisi daha da belirginleşti.

Sonuç

Devrimden sonra Jön Türkler tarafından kurulan Harita Kurulu; kendisini haritacılık alanındaki yabancı hegemonyadan kurtarmayı amaçladı ve Avrupalı güçlere karşı ulusal çapta kabul görme ve kurtuluş

---

²³ Mehmet Şevki, "Meşrutiyetin iade edildiği 1324 senesinden evvelki devrede ve 1334 nihayetine kadar sonraki on sene zarfında Memalik-i osmaniye haritasının ahzı zmnında yapılan teşkilât ve işlerin hulâsa-i tarihiyesi", *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı İçin Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti*, s. 9.

projesine girişti²⁴. Balkan Savaşları (1912, 1913) ve ardından I. Dünya Savaşı, ordunun acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hızlı ve kitlesel üretim yapmak gerektiği için, öncelikleri altüst etti. Bu bağlamda İttifak Devletleri'nin kaynakları vazgeçilmez bir destek sağladı. Ancak savaş, ekzojen (fr. exogène) harita üretiminin egemenliğin ihlalinin bir aracı olduğu kanısını pekiştirdi. Türk coğrafyacı Faik Sabri Duran (1882-1943) 1915'te şunları kaydetti:

“Aslında ülkemizi haritayla işgal ediyorlar. Almanlar, Fransızlar ve Rumlar sanki kendi memleketlerinde, hatta evlerinde olduğu gibi, hareket etmektedirler. Elleri coğrafi bilgi ve harita gibi silahlar olduğu için istediklerini yapabilirler”²⁵.

Duran'ın tespiti kentler için formüle edilmiş olsaydı ülke çapında da kolayca uygulanabilmiş olacaktı. Bir asır önce İngiliz gezgin Charles Fellows tarafından Anadolu topraklarında üretilen harita, geleceğin Batılı gezginlerine yerlilerin büyük ölçüdeki bağımsız bilgilerini bir araç olarak sağladı²⁶. 1911'deki Trablusgarp'tan ve 1919-1922 Kurtuluş Savaşı'na kadar bir dizi savaşın parçası olan I. Dünya Savaşı, önceden var olan dış müdahaleye karşı olan kızgınlığı kristalleştirdi ve Cumhuriyetçi Türkiye 1930'ların başında Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından tamamlanan eksiksiz bir topografik dizinin hızlı bir şekilde üretilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Alman etkisi varlığını sürdürdü ve diğer alanlarda olduğu gibi, savaş sonrası dönemde ve Ankara'da Harita Bölümünün kurulmasında büyük ölçüde kendini hissettirdi. 1922 yılına kadar Kurtuluş Savaşı'nda savaşmış olan Mehmet Şevki, savaşın ardından Korgeneralliğe atanmış ve 1927'de hayatını kaybettiği Ankara'da kariyerine son vermiştir.

---

²⁴ Erdal Kaynar, Nathalie Clayer, “Études réunies pour FrançoisGeorgeon”, *Penser, agir et vivre dans l'Empire ottoman et en Turquie*, Peeters, Louvain 2013.

²⁵ Faik Sabri Duran, Klauss Kreiser, 2000, s. 74. yazar tarafından Almancadan çevrilmiştir.

²⁶ Charles Fellows, *A journal written during an excursion in Asia Minor*, John Murray, Londra 1838.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

FELLOWS, Charles, *A journal written during an excursion in Asia Minor*, John Muray, Londra 1838

Selim Bey, *Carnet de campagne d'un officier turc de Sul-oglou à Tchataldja*, Berger-Levrault, Paris 1913

Mehmet Şevki, “Meşrutiyetin iade edildiği 1324 senesinden evvelki devrede ve 1334 nihayetine kadar sonraki on sene zarfında Memalik-i osmaniye haritasının ahzı zımnında yapılan teşkilât ve işlerin hulûsa-i tarihiyesi”, *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı İçin Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti*, yay. haz. Edip Özkale ve Mustafa Rıza Şenler, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980

Araştırma ve İnceleme Eserleri

AKSAKAL, Mustafa, *The Ottoman Road to War in 1914 : The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge 2008

AYGÜN, Abdurrahman, *Türk Haritacılık Tarihi*, c. 2, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980

BOISTEL, Guy, *L'observatoire de la Marine et du Bureau des longitudes au parc Montsouris, 1875-1914*, Paris 2010

GENCER, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi “Alman Ruhü” 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

GEORGEON, François, *Les Ottomans et le temps*, Brill, Boston 2012

GUILLEMARRE-ACET, Dorothee, *Impérialisme et nationalisme. L'Allemagne, l'Empire ottoman et la Turquie (1908-1933)*, Ergon Verlag, Würzburg 2009

GÜNERGUN, Feza, “Introduction of the Metric System to the Ottoman State”, *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World Proceedings of the International Symposium on Modern Science sand the Muslim World*, İstanbul 1992, s. 297-316

İŞIKSEL, Güneş ve Emmanuel Szurek, “Turcs et Français. Un siècle de relations culturelles (1880-1960)”, *actes du colloque Jean Deny – Les relations culturelles et scientifiques entre Turquie et France au XXe siècle*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes 2014

KAYNAR, Erdal, “Les Jeunes Turcs et l’Occident: histoire d’une déception programmée”, *L’Ivresse de la Liberté : la Révolution de 1908 Dans l’Empire Ottoman*, ed. François Georgeon, Peeters, Louvain 2012, s. 27-64

KAYNAR, Erdal ve Nathalie Clayer, *Penser, agir et vivre dans l’Empire ottoman et en Turquie. Études réunies pour François*, Peeters, Louvain 2013

KREISER, Klaus, “Islamkundliche Untersuchungen”, *Die Ortsnamen der europäischen Türkei nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, c. 30, ed. Kreiser Klaus, Klaus Schwarz, Freiburg 1975, s. 110

KREISER, Klaus, “Geographie und Patriotismus: Zur Lage der Geowissenschaften am Istanbuler Dârülfünûn unter dem jungtürkischen Regime (1908-1918)”, *Hommes et terres d’Islam. Mélanges offerts à Xavier de Planhol*, ed. D. Balland, Institut Français de Recherche en Iran, Teheran 2000, s. 71-87

LAMRHARI, Loubna, “La fabrique d’un récit kémalisé dans les musées militaires en Turquie”, *Entre Histoires et Mémoires La guerre au musée Essais de Muséohistoire*, c. 2, ed. Rousseau F. Mary J., Michel Houdiard, Paris 2013

ÖZKALE, E. ve M. Rıza Şenler, *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı İçin Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara 1980

SHAW, Stanford Jay, *The Ottoman Empire in World War 1: Prelude to the War*, c. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006

TOPRAK, Zafer, *İttihat – Terakki ve Cihan Harbi – Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003

TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982

TRUMPENER, Ulrich, “German Officers in the Ottoman Empire, 1880-1918: Some Comments on their Background, Functions and Accomplishments”, *Germany and the Middle East, 1835-1939*, ed. Jehuda Wallach, K.G.Saur Verlag, Tel Aviv-Munich 1975

TRUMPENER, Ulrich, *Germany and Ottoman Empire, 1914-1918*, Princeton University Press, Princeton 1967

TRÜMPLER, Charlotte, “Das Deutsch-Türkische Denkmalschutz-Kommando und die Luftbildarchäologie”, *Das große Spiel. Archäologie und Politik zur Zeit des Kolonialismus (1860-1940)*, yay. haz. C. Trümpler, DuMont, Cologne 2008, s. 474-483

ÜLKEKUL, Cevat, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, Dönence Yayınları, İstanbul 1998

WALLACH, Jehuda, *Anatomie einer Militärhilfe. Die Preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei, 1835-1919*, Droste, Düsseldorf 1976

ZÜRCHER, Eric Jan, “Between Death and Desertion The Experience of Ottoman Soldier in World”, *Turcica*, c. 28, ed. Erik Jan Zürcher, 1996, s. 235-258

ZÜRCHER, Eric Jan, “Little Mehmet in the Desert: the War Experience of the Ottoman Soldier”, *Facing Armageddon: The First World War Experienced*, ed. Hugh Cecil ve Peter H. Liddle, Pen and Sword, London 1996, s. 230-241

İnternet Kaynakları

DEBARRE, Ségolène. “Sous le sceau du secret - La carte des environs de Constantinople de Colmar von der Goltz”, <http://dipnot.hypotheses.org/524>

Raporlar

Du Méandre à l'Euphrate, l'Anatolie au prisme des savoirs géographiques allemands. Thèse de doctorat, Université Paris, Peeters, Paris 2011